T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İZDİVAÇ DERGİSİ BAĞLAMINDA OSMANLI İSTANBUL'UNDA EVLİLİK KURUMUNUN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selin BİGE

BURSA – 2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İZDİVAÇ DERGİSİ BAĞLAMINDA OSMANLI İSTANBUL'UNDA EVLİLİK KURUMUNUN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selin BİGE

Danışman:
PROF. DR. Zeynep DÖRTOK ABACI

BURSA – 2023

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim / Ana sanat Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 701942003 numaralı Selin BİGE'nin hazırladığı "İzdivaç Dergisi Bağlamında Osmanlı İstanbul'unda Evlilik Kurumunun Toplumsal Dinamikleri" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, ……/……/2023 günü …… - ……..….. saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …….. olduğuna …….ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Muhsin ÖNAL
Yalova Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 07/02/2023

Tez Başlığı / Konusu: İZDİVAÇ DERGİSİ BAĞLAMINDA OSMANLI İSTANBUL'UNDA EVLİLİK KURUMUNUN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ.
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 175 sayfalık kısmına ilişkin, 06/02/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Selin BİGE
Öğrenci No:	701942003
Anabilim Dalı:	Tarih
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

*** Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "İzdivaç Dergisi Bağlamında Osmanlı İstanbul'unda Evlilik Kurumunun Toplumsal Dinamikleri" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Selin BİGE

Öğrenci No: 701942003

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Yüksek Lisans Programı

Tezin Türü: ☒ **Yüksek Lisans /** ☐ **Doktora**

ÖZET

Yazar Adı Soyadı	**Selin BİGE**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim Dalı	**Tarih Anabilim Dalı**
Bilim Dalı	**Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı**
Tezin Niteliği	*Yüksek Lisans Tezi*
Mezuniyet Tarihi	**……/……/2023**
Tez Danışmanı	**Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI**

İZDİVAÇ DERGİSİ BAĞLAMINDA OSMANLI İSTANBUL'UNDA EVLİLİK KURUMUNUN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ

Geniş ve çeşitli bir sosyal yapıya sahip Osmanlı toplumunu anlayabilmek adına, bu örgütlenmeyi oluşturan insanların anlayışları, sosyal hayattaki pratikleri, siyasi ve entelektüel çevrelerden ne denli etkilendikleri gibi konuların ele alınması gerekir. Bu incelemeyi yapmaya en uygun olgulardan biri de evliliktir. Ancak evlenme pratikleri ve evlilik anlayışları; toplumsal olaylara, bölgelere ve tarihsel süreçte geçirilen evrime göre farklı dinamikler sergiler. Bu nedenle öncelikle bu tarihsel süreçten bahsetmek ve evliliğin etkilendiği siyasi ve toplumsal olaylara değinmek gerekir. Evlilik; Eski Türklerden itibaren korunan gelenekler ve İslâm anlayışının harmanlanması sonucu Osmanlı toplumunda farklı bir biçim almıştır. Fakat, XIX. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nin yüzünü Batı'ya dönmesiyle başlayan Batılılaşma sürecinin ve I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle evlilik örüntülerinde bazı değişimler yaşanmaya başlamıştır. Kadın tarihsel süreçte her zaman talibini bekleyen ve talep edilen tarafken, XX. yüzyılda evlenmek için bir dergiye ilan verebilecek hatta kriterlerini belirtebilecek duruma gelmiştir. Bu bağlamda tezin ilk iki bölümde kadının ulaştığı bu seviyenin tarihsel arka planı incelenip yaşanan dönüşüm anlaşılır kılındıktan sonra üçüncü bölümde İzdivaç Dergisi'nde yer alan metin ve ilanlar üzerinden dönemin Osmanlı toplumunun bir profili çizilecek, evlilik anlayışları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, İzdivaç, Eş Seçimi, İzdivaç Dergisi, Evlilik İlanları.

ABSTRACT

Name & surname	**Selin BİGE**
University	**Bursa Uludag University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**History**
Subfield	**Modern History**
Degree awarded	*Master Thesis*
Date of degree awarded	**……/……/2023**
Supervisor	**Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI**

SOCIAL DYNAMICS OF THE INSTITUTION OF MARRIAGE IN OTTOMAN ISTANBUL IN THE CONTEXT OF IZDIVAC MAGAZINE

In order to understand the Ottoman society, which had a wide and diverse social structure, it is necessary to address issues such as the understanding of the people who made up this structure, their practices in social life, and how much they were influenced by the political and intellectual environments. One of the most appropriate cases to make this examination is marriage. However, marriage practices and conceptions of marriage; it exhibits different dynamics according to social events, regions and evolution in the historical process. For this reason, first of all, it is necessary to address the political and social events that affected speech and marriage from this historical process. Marriage; it took a different form in the Ottoman society as a result of the blending of the traditions preserved from the ancient Turks and the understanding of Islam. But, in the 19th century, some events began to occur in marriage patterns under the influence of the Westernization process that started with the Ottoman Empire's departure to the West and the 1st World War. While women are always the party that awaits and is demanded in the historical processes, in the 20th century, she became able to advertise in a magazine and even specify every criteria for getting married. After examining the background of this level reached by the women first two chapter and making the experiences clear, a profile of the Ottoman society of the period will be drawn through the texts and advertisements in the third chapter Izdivac Magazine, and their understanding of marriage will be revealed.

Anahtar Kelimeler: Marriage, Izdivac, Spouse Choice, Izdivac Magazine, Marriage Advertisements.

ÖNSÖZ

"İzdivaç Dergisi Bağlamında Osmanlı İstanbul'unda Evlilik Kurumunun Toplumsal Dinamikleri" başlıklı tez çalışmamızın, Osmanlı toplumunda yerleşmiş aile ve evlilik anlayışlarının ve bu kurumlarda yaşanan dönüşümün, I. Dünya Savaşı'nın henüz sona ermediği 1918 yılında yayınlanan *"İzdivaç Dergisi"* bağlamında anlaşılır kılınarak yeni bir perspektif kazandırması amaçlanmaktadır.

Tez konumun belirlenmesinden, tez çalışmamın tamamlanmasına kadarki süreçte tecrübelerinden istifade etmemi sağlayan ve her aşamada desteğini hissettirerek yolumu aydınlatan değerli danışmanım Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI'ya, lisans yıllarımdan beri önerileri ve yönlendirmeleriyle ufkumu genişleten kıymetli hocam Prof. Dr. Nurcan ABACI'ya, alana ilişkin yöntem ve metot bilgilerini aktararak bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkıları olan sayın hocam Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Akademik kariyerimin ilk evresini tamamlayabildiysem sizin sayenizdedir.

Ayrıca tez çalışmam boyunca en büyük destekçilerim olan sevgili dedem Atilla GÜNGÖR ve anneannem Betül GÜNGÖR'e, hayatım boyunca her adımımın arkasında duran, tüm başarılarımın ithaf kaynağı sevgili annem Yasemin GÜNGÖR'e teşekkür ederim.

Son olarak keyif alarak araştırdığım Osmanlı toplumunun evlilik örüntüleri ve dinamikleri üzerine yazdığım tez çalışmasının bu yönde yapılacak diğer araştırmalara da katkı sağlamasını temenni ederim.

Selin BİGE

İstanbul - 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI. ..... **i**
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **ii**
YEMİN METNİ ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vi**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **ix**
GÖRSELLER ..... **x**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **xi**
GİRİŞ **1**
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI **3**
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE MEVCUT LİTERATÜR **5**
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE HİPOTEZLER **8**

BÖLÜM 1: EVLİLİK KURUMU VE TÜRK TOPLUMSAL TARİHİNDEKİ SEYRİ

1. İSLÂMİYET ÖNCESİ DÖNEMİN EVLİLİK MİRASI **13**
2. İSLÂM ETKİSİNDE VE İSLÂMÎ DÖNEMDE EVLİLİK **24**
3. KLASİK DÖNEM OSMANLI TOPLUMUNDA EVLİLİK ALGISI **41**

BÖLÜM 2: OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE EVLİLİK

1. BATILILAŞMA VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM **50**
2. SİYASİ ORTAM **69**
2.1. İTTİHAT VE TERAKKİ DÜŞÜNCESİNİN ETKİLERİ **71**
2.2. KADIN HAREKETİ **77**
3. YASAL VE HUKUKİ DÜZENLEMELER **93**

BÖLÜM 3: İZDİVAÇ DERGİSİ ÖRNEĞİ (1918)

1. BİR EVLENME ARACI OLARAK SÜRELİ YAYINLAR **102**

2. İZDİVAÇ DERGİSİ'NİN KADROSU 107
3. İZDİVAÇ DERGİSİ'NİN İÇERİĞİ 108
3.1. SOSYAL VE TOPLUMSAL HAYATA DAİR METİNLER 108
3.2. TIBBİ VE BİLİMSEL İÇERİKLİ METİNLER 115
3.3. EDEBİ METİNLER 117
3.4. ETKİLEŞİMLİ KISIMLAR 119
4. İZDİVAÇ DERGİSİNDE VERİLEN İLANLARIN İNCELENMESİ 120
4.1. CİNSİYET ROLLERİ 121
4.2. EVLİLİK YAŞI 128
4.3. AŞK 140
4.4. FİZİKSEL BEKLENTİLER 144
4.5. NAMUS KAVRAMI 150
4.6. BEKÂRET MESELESİ 156
4.7. SOSYAL VE EKONOMİK BEKLENTİLER 161
4.8. İÇ GÜVEYSİLİK 170
4.9. ÇOKEŞLİLİK 175
4.10. SAVAŞ ETKİSİ 177
5. İLANLARIN AMPİRİK ANALİZİ 181
SONUÇ VE ÖNERİLER 186
KAYNAKÇA 189
EKLER 201

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.:	Adı Geçen Eser
a.g.m.:	Adı Geçen Metin
Akt.:	Aktaran
Bkz.:	Bakınız
C.:	Cilt
Çev.:	Çeviren
Der.:	Derleyenler
Edt.:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
M.Ö.:	Milattan Önce
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
ss.:	Sayfa Sayısı
TDK:	Türk Dil Kurumu
Yay. Haz.:	Yayına Hazırlayan
yy.:	Yüzyıl

GÖRSELLER

Sayfa

Görsel 1:(Zevcenizi intihab ederken annenizi görücü gönderirseniz istikbalinizi bu ihtiyar ellere teslim etmiş olursunuz.) (Bkz.: Toprak, a.g.e., s. 71.) 66
Görsel 2: Şimdiki gençler de zevcelerini karşı karşıya oturup böyle beğeniyorlar. (Resimli Ay Dergisi) (Bkz.: Toprak, a.g.e., s. 74.) 67
Görsel 3: Modern Evlilik- Moderne Ehe, 1900.....70
Görsel 4:İzdivaç Dergisi'nin Kapak Örneği 201
Görsel 5: İzdivaç Dergisi'nin İlan Sütunlarına Bir Örnek 202
Görsel 6:İzdivaç Dergisi'nden Edebi Metin Örneği (Küçük Gelin) 203
Görsel 7: El Sual ve Cevapları Sütunu.....204
Görsel 8: Bilimsel Makale Örneği: Zümre-i Hayvanide Vezaif-i Tenasüliye ve Tekvin-i Rüşeym.....205

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1: Araştırmanın Tematik Analizi 9
Tablo 2: Araştırmanın İçerik Analizine İlişkin Kodları 11
Tablo 3: 1908-1918 Arası Kadın Hareketi Çerçevesinde Kurulan Dernek ve Cemiyetler 84
Tablo 4: İzdivaç Dergisi'ndeki Hikâyeler ve Romanlar 117
Tablo 5: İzdivaç Dergisi'ndeki Şiirler 118
Tablo 6: İzdivaç Dergisi'ndeki İlanların Kriterlere Göre Analizi 181
Tablo 7: İlanlarda Kriterlerin Cinsiyetlere Göre Yüzdelik Dağılımı 182

GİRİŞ

Birçok toplumbilimci, aileyi toplumun çekirdeği olarak kabul eder. Çünkü aslında aile de tıpkı toplum gibi içerisinde ekonomik, kültürel ve sosyal pek çok özelliği barındırır. Yapısı gereği ilişki ağları üzerine kuruludur ve bu ağlar sayesinde kendine özgü bir kültür ortaya çıkarır.[1] Tüm bunlar dikkate alındığında aile için "mikro toplum" uygun bir benzetme olabilir. Toplumun devamlılığı ve kalıcılığı adına sahip olması gereken sosyal ve kültürel sermaye, dayanışma, paylaşma ve topluluk bilinci ailenin kültür aktarma işlevi sayesinde, aile vasıtasıyla toplumsal yaşamda hayat bulur.[2] Toplumların olmazsa olmazı konumundaki ailenin önkoşulu ise evliliktir. Edvard Westermarck bu durumu *"Aile evlilikten değil, evlilik aileden yeşermiştir"* sözüyle ifade etmiştir.[3] Dolayısıyla evliliğin insan hayatında bu denli önem teşkil etmesi toplumun var oluşu için oynadığı rolden ileri gelmektedir.

Evlilik kavramına dair sosyal bilimciler tarafından yapılmış tanımlamaların kesiştikleri ortak nokta; evliliğin birlikte olmaktan hoşnut olan iki insanın bir aradalığından çok daha önemli bir misyonu bulunduğudur. Bertrand Russel'a göre evlilik toplumun dokusunu biçimlendirir ve bu yüzden kadın ve erkeğin kişisel duygularına indirgenemeyecek kadar ciddi bir kurumdur.[4]

Şimdiye kadar kolektivist bir pencereden bakmış olsak da evliliğin en nihayetinde iki insanın hayatlarını birleştirmesine dayalı bir yapı olduğunu da unutmamak gerekir. *"Yalnızlıktan zevk almak için ya vahşi bir yaratık ya da bir tanrı olmak gerekir"*[5] veya Türk kültüründeki karşılığıyla *"Yalnızlık Allah'a mahsustur"* anlayışı ve toplumsal normlar insanı çift olmaya itmiştir. Ancak bu yapının varlığını sürdürebilmesi için iki insanın maddi ve manevi doyuma ulaşmaları da gereklidir. Bu sebeple evliliğin çok çeşitli motivasyonları ve bireyden bireye değişen beklenti biçimleri vardır.

---

[1] İsmail Doğan, *Türk Aile Sosyolojisi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2016, s. 3-4.
[2] Doğan, a.g.e., s.4.
[3] Bertrand Russell, *Evlilik ve Ahlak*, İstanbul: Say Yayınları, 1996, s. 33.
[4] Russell, a.g.e., s. 52.
[5] Robert Ezra Park, Yalıtım ve Sosyal Temaslar *Sosyoloji Bilimine Giriş V*, Pinhan Yayınları, 2019, s.17.

Bu çalışmada da XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, I. Dünya Savaşı'nın henüz sona ermediği 1918 yılında yayınlanan *"İzdivaç Dergisi"* odağa alınarak, dönemin Osmanlı toplumunda yerleşmiş aile ve evlilik kurumuna ilişkin algılar, eş seçimi, bireylerin evlilikten beklentileri, toplumsal cinsiyet kodları gibi olgular üzerinden evlilik kurumunun geçirdiği dönüşümü anlaşılır kılmak amaçlanmıştır. Dergiye verilen ilanlarda bireylerin psiko-sosyal durumları ve motivasyonları yorumlansa da evlilik bireysel anlamından ziyade daha çok toplumsal bir olgu olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın merkezinde bulunan geç dönem Osmanlı toplumu geniş ve çeşitli bir sosyal yapıya sahiptir. Bu sosyal yapı içerisindeki sıradan insanlar uzunca bir süre tarihçilerin merceğinin dışında kalmışlardır. Son yıllarda sosyal ve kültürel tarih araştırmalarının artmasıyla tarihçiler odaklarını savaşlar, antlaşmalar ve önemli şahsiyetlerden sıradan insanlara çevirmişlerdir. Bu alanlarda yapılan çalışmalar çok kıymetlidir ve sosyo-kültürel tarih araştırmalarına da altyapı sağlar. Ancak toplumsal tarih araştırmalarının geçmişi daha anlaşılır kıldığı da aşikardır. Bu sebeple tez konusu olarak İzdivaç Dergisi'ne ilan veren XX. yüzyılın sıradan insanlarının evlilik anlayışları seçilmiştir. Çünkü sıradan insanların anlayışları, sosyal hayattaki pratikleri, siyasi ve entelektüel çevrelerden ne denli etkilendikleri gibi konuların en uygun ele alınacağı olgu evlilik olabilir. Evlilik içerisinde birçok dinamiği barındırması ve kritik dönemlerde toplumsal dönüşüm dalgalarının en çok hissedildiği kurumlardan olması gibi sebeplerden dolayı tüm bu olguların incelenip gözlenmesi için belki de en elverişli konudur. Fakat Durkheim'ın da ifade ettiği gibi suç, intihar, doğum ve evlenme gibi toplumsal olaylar bölgelere ve tarihsel evrimin neticesinde yaşanan değişimlere göre farklı dinamikler sergilemektedir.[6] Bu nedenle öncelikle bu tarihsel süreçten bahsetmek ve evliliğin etkilendiği siyasi ve toplumsal olaylara değinmek gerekir.

Osmanlı toplumu erkek egemen bir düzene sahiptir ve evlilik kurumu bu çerçevede şekillenir. Erkeklerin himayeci bir kimlikte aile reisi oldukları ve kadınlarla çocuklardan da onlara itaat beklenen hiyerarşik bir aile yapısı söz konusudur. İtaat ettikleri bu iktidardan ise ancak evlenerek rüştlerini ispatlayıp kurtulabilmektedirler.[7]

---

[6] Emile Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2013, s. 166.
[7] Haz.: Philippe Ariés, Georges Duby, *Özel Hayatın Tarihi 5 (Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze)*, Çev.: Şehsuvar Aktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 83.

Ev içi rollerde kadın aktif olmakla beraber erkek ailenin dışarıya açılan kapısı niteliğindedir. Kadının kamusal alanda böyle bir rolü yoktur. Tüm bunların ise tarihsel bir temeli vardır. Evlilik Eski Türklerden itibaren korunan gelenekler ve İslâm anlayışının harmanlanması sonucu Osmanlı toplumunda farklı bir biçim almıştır. Ancak XIX. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nin yüzünü Batı'ya dönmesi sonucu, Batılılaşma ve yenileşme sürecinin etkisinde evlilik kurumunun dinamiklerinde de bazı değişimler yaşanmaya başlamıştır. Kadın tarihsel süreçte her zaman talibini bekleyen ve talep edilen taraftayken, XX. yüzyılda evlenmek için bir dergiye ilan verebilecek hatta kriterlerini belirtebilecek duruma gelmiştir. İlk iki bölümde kadının ulaştığı bu seviyenin tarihsel arka planı ve temeli incelenip yaşanan dönüşüm anlaşılır kılındıktan sonra, üçüncü bölümde bahsedildiği üzere İzdivaç Dergisi'nde yer alan metin ve ilanlar üzerinden dönemin Osmanlı kadınının, erkeğinin ve dolayısıyla toplumunun bir profili çizilecek, evlilik anlayışları ortaya konulacaktır.

Bu araştırma; evlilik kurumunun toplumsal tarihte geçirdiği evreleri ortaya koyması ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı insanının savaşlardan, siyasi gelişmelerden, entelektüel çevrelerin fikirlerinden, yeniliklerden ne denli etkilendiklerini, geleneklerini ve kalıplaşmış pratiklerini ne kadar koruduklarını örneklemesi bakımından mikro tarih çalışma sahası başta olmak üzere tarihsel sosyoloji çalışmalarına bulunacağı katkı dolayısıyla önem teşkil etmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Evlilik ve aile sosyolojisi çalışmalarını incelediğimizde tarih boyunca yapılan evliliklerin *"geleneksel evlilik"*, *"siyasi evlilik"* ve *"aşk evliliği"* şeklinde kategorize edildiği görülmektedir. Bu çalışmanın sıradan insanın evliliğini konu edinmesi nedeniyle siyasi evlilik çeşidi kapsam dışında bırakılmıştır. Geleneksel evlilik ve aşk evliliği modelleri ise zaten Osmanlı Devleti toplumunda dönüşümünü takip edeceğimiz evlilik çeşitleri olduğundan, ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Evliliği biçimsel açıdan incelediğimizde ise iki farklı ölçütle karşı karşıya kaldığımızı belirtebiliriz. Bunlardan ilki; uygulama bakımından "grup içi evlenme"

(endogamy) ve "grup dışı evlenme" (exogamy) düzenleridir. Grup içi evlilikler bireyin mensubu olduğu sülale, sosyal sınıf, din ve millet gibi kendi grubundan seçtiği bir kimse ile gerçekleştirilir. Dıştan evlenme olarak da ifade edilen grup dışı evliliklerde ise birey, ait olduğu gruba mensup olmayan dışarıdan bir kimseyle hayatını birleştirir. İkinci ölçüt ise eş sayısıdır. Bu tip evlilikler de "tek eşli" (monogamy) ve "çok eşli" (polygamy) evlilikler olarak kategorize edilmektedir.[8] Sözünü ettiğimiz biçimsel evliliklerin hepsi Osmanlı Devleti toplumunda karşımıza çıkmakla beraber, ağırlıklı olarak grup içi evlenme ve tek eşliliğin toplumda benimsendiğini ifade edebiliriz. Yine, bu konu da ilerleyen bölümlerde detaylandırılacaktır.

Evlilik kurumunda yaşanan dönüşüm ele alınacağı için çalışmanın öznesi; bu değişimlerin ilk olarak yayıldığı İstanbul'da yaşayan "kent insanı" profilidir. İstanbul, kozmopolit yapısıyla, imparatorluğun her kıtasından ve bölgesinden çeşitli kültürlerin kesişim noktasıydı. Batılılaşma ve modernleşme sürecinin de merkeziydi. Dolayısıyla Alan Duben'in söylemiyle ifade edecek olursak bu dönemde Osmanlı'nın *"gelecekteki kimliğinin büyük ölçüde İstanbul'da kurulduğunu söylersek abartı olmayacaktır."*[9]

1866 yılında, Cevdet Paşa ile Fransa'nın büyükelçisi Moustier, 1866'da gerçekleştirdikleri Fransa-İstanbul arası yolculuklarında Osmanlı üzerine sohbet etmişlerdir. Büyükelçi, bir süredir İstanbul'da yaşamasına rağmen halen imparatorluk hakkında tam anlamıyla bilgi sahibi olmadığını söyleyince Cevdet Paşa bu durumun sebebini şu ifadelerle açıklar:

> "Siz Beyoğlu'nda oturdunuz. Değil memâlik-i Osmâniyyenin nefs-i İstanbul'un bile ahvâlini lâyıkıyle öğrenemediniz. Beyoğlu Avrupa ile memâlik -i İslâmiyye arasında bir berzahtır."[10]

İstanbul vb. Osmanlı kentleri ile Anadolu'nun kırsal kesimini ayıran sosyo-kültürel farklılıklar mevcuttur.[11] Bunun sebebi de belirtildiği üzere eğitim, moda,

---

[8] Birsen Gökçe, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", Editör: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, *Aile Yazıları 4 (Evlilik Kurumu ve İlişkileri)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 387-388.

[9] Duben, a.g.e., s. 165.

[10] Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü (Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişim)*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999, s. 53.

edebiyat, müzik vb. alanlarda Batı'nın etkisinde gelişen yenileşme süreci atmosferinin İstanbul ve yakınındaki kentlerde hissediliyor oluşudur. Bu farklılıklar ev hayatında da kendini göstermektedir. İstanbul; Anadolu ile kültürel bağlamda ortak noktalara sahip olsa da Akdeniz ve Avrupa'daki şehir merkezleriyle de benzerlik gösterdiği için, evlilik ve aile kurma sistemleri açısından Anadolu ile ayrışmaktadır.[12] Nitekim ilan sahipleri de çoğunlukla İstanbul ve çevre kentlerde yaşayan orta sınıf mensubu memurlar ve üst tabakaya ait kimselerden oluşmaktadır. Bu sebeple birkaç istisna ilan dışında çalışmanın kapsamında merkezi kentlerde yaşayan insanlar yer alacaktır.

Araştırmanın ana iskeletini İzdivaç Dergisi (1918) oluşturduğu ve örneklem olarak bu dergiye ilan veren insanlar seçildiği için XX. yüzyılın ilk çeyreği çalışmanın zamansal sınırı olarak çizilmiştir. Bunun yanı sıra evlilik öncesi süreç ve evlilik hayatına ilişkin veriler yorumlanacağı için boşanma konusu ele alınmamıştır.

Araştırmanın Kaynakları ve Mevcut Literatür

Geç dönem Osmanlı toplumunda evlilik anlayışı, eş seçimi ve evlilik kurumunun dinamiklerini kapsamına alan araştırmanın kaynaklarını dört farklı başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki 1918 tarihli İzdivaç Dergisi'dir. On bir sayılık derginin her bir sayısında evlilik ve aileye ilişkin toplumsal, edebi ve bilimsel metinlere yer verilmiştir. Ancak dönemin insanının evliliği anlamlandırma şeklini çözümleyebilmek adına derginin asıl, ilan sütunlarından yararlanılacaktır. İki cinsiyetten de farklı yaşlardan, farklı mesleklerden, farklı ideolojilere mensup insanlar tarafından evlenme maksadıyla kendi özelliklerini ve müstakbel eşlerinde aradıkları kriterleri belirttikleri ilanlar verilmiştir. Bu ilan örnekleri üzerinden Osmanlı toplumunun önemsediği evlilik yaşı, cinsiyet rolleri, namus, finansal beklentiler, güzellik, aşk vb. birbirinden farklı olgular ele alınacaktır.

İkinci kaynak başlığımız ise edebi eserlerdir. Dönemin roman, tiyatro ve öykülerinin birçoğu aile ve evlilik örüntüleri üzerine kurgulanmıştır. Bu metinlerdeki

[11] Alan Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile, Doğurganlık 1880-1940*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014, s. 21.
[12] Alan Duben, *Kent, Aile, Tarih*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 157.

kahramanlar yoluyla toplumun sorunları dile getirilmiş, çözüm, öneri ve eleştirilerde bulunulmuştur. Bu bağlamda yazarlarının fikirlerini aktarmada aracı kıldıkları bu eserler dönemin hafızası niteliğindedir. Devrin evlilik ve aile anlayışlarına ilişkin pek çok ipucu bulabileceğimizden bu edebi eserlerin birçoğundan da yararlanılacaktır. *Ahmet Mithat Efendi, Emin Nihad Bey, Fatma Aliye Hanım, Halide Edip Adıvar, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Rahmi Gürpınar, İbrahim Şinasi, Mehmet Rauf, Namık Kemal, Peyami Safa, Recaizade Mahmut Ekrem, Safveti Ziya, Samiha Ayverdi, Samipaşazade Sezai, Selahattin Enis, Şemsettin Sami* ve *Yakup Kadri Karaosmanoğlu* eserleri incelenen yazarlarımızdır. Ayrıca evliliğin tarihsel evriminin ele alındığı birinci bölümde Kutadgu Bilig, Dîvânü Lügat'it-Türk ve Dede Korkut Kitabı gibi metinler de bu sebeple kullanılan kaynaklardır.

Ego belgeleri ya da ben anlatıları olarak isimlendirilen anı ve seyahatname türündeki eserler ise üçüncü kaynak başlığımızı oluşturmaktadır. Bu türdeki metinler öznel değerlendirmeler içerdiği için karşılaştırmalı ve eleştirel okumalar sonucu belli bir süzgeçten geçirilerek yararlanılması gereken kaynaklardır. Bu uygulamalar çerçevesinde okunduğu takdirde sosyal hayatın birebir içinde yer alan kimselerce yazılmış bu metinlerden tarihi ve sosyolojik kaynak olarak yararlanılabilir. Aile hayatına, evlilik pratiklerine, kadın ve erkek ilişkilerine yönelik birçok gözlem içeren ego belgeleri bu araştırmada da kullanılmıştır. Örneğin evliliğin tarihsel seyrinin verildiği birinci bölümde İbn Fadlan'ın seyahatnamesinden bazı kısımlar verilmiştir. Batılılaşma ve yenileşmenin incelendiği ikinci bölümde ve üçüncü bölümdeki ilanların yorumlanmasında *Hester D. Jenkins, J.H.A. Ubicini, Charles White, Fanny Davis, Agnes D. Ramsay* ve *Lady Montegau* gibi yabancı gözlerin Osmanlı toplumuna ilişkin gözlem ve izlenimlerinden yararlanılmıştır. Dönemin aydınlarından *Fatma Aliye, Celal Nuri* ve *Ahmet Cevat* gibi kişilerin anıları da bu kapsamda kullanılan kaynaklardandır.

Araştırmanın son kaynak grubu ise yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından kaleme alınmış makale, tez ve kitaplardan oluşan ikincil eserlerdir. Evlilik sosyolojik bir kavram olduğu için, araştırmada *İsmail Doğan, Önal Sayın, Nurşen Adak* ve *Nuran Hortaçsu* gibi isimlerin evlilik ve aile sosyolojisi üzerine yazdıkları kitaplardan yararlanılmıştır. 1992 yılında T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından yayınlanmış, bu alanda yapılmış kıymetli çalışmalardan biri olan *"Sosyo-Kültürel*

*Değişme Sürecinde Türk Ailesi"*nin üç cildinden de istifade edilmiştir. Yine aynı kurumun 1991 yılında yayınladığı, Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem'in editörlüğünü yaptıkları *"Aile Yazıları"* serisinin *"Evlilik Kurumu ve İlişkileri"* isimli dördüncü cildi de araştırmanın önemli kaynaklarından biridir. İlber Ortaylı'nın *"Osmanlı Toplumunda Aile"* ve Abdullah Bay'ın *"Klasik Osmanlı Ailesi ve Değişim"* isimli çalışmaları da araştırma kapsamında sıklıkla yararlanılan eserlerdendir.

Geç dönem Osmanlı toplumunda aile ve evlilik hayatı, evlilik algısı, evlenme şekilleri gibi konularda evlilik kurumunda yaşanan dönüşümden söz edebilmek için, bu kurum üzerinde belirleyici rolü olan İslâm hukukundan da bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda Halil Cin'in *"İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme"*, M. Âkif Aydın'ın *"Osmanlı Aile Hukuku"*, Judith E. Tucker'ın "*İslam Hukukunda Kadın, Aile, Toplumsal Cinsiyet*" isimli çalışmalarından yararlanılmıştır.

Araştırmaya konu olan süreçte İstanbul'un evliliğe ilişkin istatistiki verilerini barındıran ve süreç içerisinde sıkça başvurulan Alan Duben ve Cem Behar'ın kaleme aldığı *"İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile, Doğurganlık (1880-1940)"* isimli eser de çok fayda sağlamıştır.

Kadının konumunda tarihsel süreçte yaşanan değişim ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerine ise *Afet İnan*, *Fatmagül Berktay*, *Serpil Sancar* ve *Şefika Kurnaz*'ın çalışmalarından yararlanılmıştır.

Zafer Toprak'ın çalışmaları ise bu araştırma için önem teşkil etmektedir. *"Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)"* isimli kitabına sıkça başvurulmuştur. Bunun yanı sıra evlilik ilanları üzerine ilk çalışmaları yapan isim de Zafer Toprak'tır. *"Osmanlı'da Alafranga Evlenme İlanları"*, *"Cumhuriyet Arifesi Evlilik Üzerine Bir Anket"*, *"Osmanlı Son Dönem Çöpçatanlık Yazıları"* isimli makalelerini dile getirmekte fayda vardır. Toprak; bu araştırma gibi çalışmalara örnek teşkil etmiş ve önünü açmıştır.

Tez konusu seçiminde daha önce genellikle çalışılmamış konulara çalışmak, değinilmemiş kaynakları odağa almak gözetilmektedir. Bu araştırma bu yaygın uygulamanın aksine, daha önce birkaç makalede incelenmiş olan İzdivaç Dergisi'ni ana

kaynak olarak belirlemiştir. İlk kez çalışılacak bir konu seçmek tabii ki de literatüre katkı anlamında büyük önem taşımaktadır. Ancak bu sebeple daha önce çalışılmış, ama devam ettirilip farklı yorumlanabilecek, yeni perspektifler katılması mümkün konular göz ardı edilmektedir. Bu araştırmada da evliliğe ilişkin daha önce yapılmış çalışmalarda bırakılan boşluklar giderilmeye, konuyu başka bir yönden ele almaya ve farklı bir bakış açısı katılmaya çalışılmıştır.

İzdivaç Dergisi; Fatma Tunç Yaşar'ın *"Evliliği Kolaylaştırmak: Geç Dönem Osmanlı'da İzdivaç İlanları"*, Hatice Durgun'un *"Bir Çöpçatanlık Vasıtası Olarak İzdivaç Dergisi ve İlanları"*, Hilal Özkaya'nın "*Yüzyıl Öncesinde Bir Çöpçatan Dergi: İzdivaç"*, İlyas Ak'ın "*Savaş ve Evlilik: I. Dünya Savaşı Sonunda Çıkan İzdivaç Dergisi'ndeki Evlilik İlanları Üzerine Bir Değerlendirme"* ve Nuran Özlük'ün *"İzdivaç Dergisi'nin Evlilik İlanları ile Günümüzün İzdivaç Programları Adaylarının Talepleri Arasında Kısa Bir Mukayese"* isimli makalelerine konu olmuştur. Bunların her biri önem arz eden nitelikli çalışmalardır ancak yaklaşık yirmi sayfalık makaleler olmaları sebebiyle İzdivaç Dergisi'ni kapsamlı bir şekilde ele almamış, ilan örneklerini detaylı bir şekilde incelememişlerdir. Bu dergiyi konu alan bir tez çalışması da bulunmamaktadır. Bu araştırma İzdivaç Dergisi'nde görüldüğü gibi ilan yoluyla evlenmeye giden evliliğin tarihsel sürecini ayrıntılı bir biçimde kronolojik olarak aktarmanın yanı sıra *"Cinsiyet Rolleri"*, *"Evlilik Yaşı"*, *"Fiziksel Beklentiler"*, *"Sosyal ve Ekonomik Beklentiler"*, *"Namus Kavramı"*, *"Bekâret Meselesi"*, *"İç Güveysilik"*, *"Savaşların Evliliğe Etkisi"* gibi araştırma kodları da dergiye verilen ilanlarla örneklendirilecektir. İlanlar üzerinden evlilik kurumunun dinamikleri incelenecek, bu doğrultuda da adı geçen makalelerde yer almayan boşluklar giderilecektir.

Araştırmanın Yöntemi ve Hipotezler

Araştırma, nitel bir araştırmadır ve veri toplama aracı olarak da doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Belge incelemesi araştırmanın merkezinde olan olgu ve olaylara ilişkin yazılı materyallerin incelenmesini ifade eder.[13] Araştırma problemi

[13] Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011, s. 188.

çerçevesince birincil ve ikincil önemli veri kaynakları (makale, dergi, tez, kitap, anı, roman vb.) tespit edilmiş ve eleştirel bir gözle kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. İzdivaç Dergisi başta olmak üzere yararlanılacak Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kaynaklar Latinize edilmiş ve sözlükler yardımıyla sadeleştirilmiştir.

Araştırma deseni ise kültür analizidir. Kültür analizi belirli bir kültüre özgü kavram, süreç ve algıların tanımlanarak yorumlanmasıdır. Araştırmada da Osmanlı toplumunun evliliğe ilişkin toplumsal davranışları, evlilik yapısının işleyişi, toplumun yüklediği değerler ve normlar gibi öğeler tanımlanarak analiz edilmiş[14] ve yorumlayıcı bir araştırma ortaya konmuştur. Araştırma süreci boyunca tümevarıma dayalı bir yaklaşım takip edilmiştir.

Veri analiz yöntemi olarak araştırmanın ilk iki bölümü ve üçüncü bölümün ilk üç başlığı için tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma konusunun tarihsel arka planının verildiği birinci ve ikinci bölümlerde toplumsal Türk tarihinde evlilik ana teması alt kategorilere ve tematik öğelere göre gruplandırılarak incelenmiştir. İlk iki bölümde anlatılanların örneklendirildiği ve İzdivaç Dergisi'nin ele alındığı üçüncü bölümün ilk üç başlığında ise dergi belli kategorilere ayrılarak işlenmiştir.

Araştırma verileri tematik analize tabi tutulduğunda aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmıştır:

Tablo 1: Araştırmanın Tematik Analizi

Ana Tema: Toplumsal Türk Tarihinde Evlilik
1. Tema: XVIII. Yüzyıl Öncesi Evlilik Olgusu
Alt Temalar:
İslâmiyet Öncesi Dönemin Evlilik Mirası
İslâm Etkisinde ve İslâmi Dönemde Evlilik

[14] Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s. 70.

Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Evlilik Algısı

2. Tema: XVIII. Yüzyıl İtibariyle Evlilik Kurumunun Dönüşüm Süreci

Alt Temalar:

Osmanlı Modernleşme Sürecinde Evlilik

Batılılaşma ve Toplumsal Değişim

Siyasi Ortam

Kadın Hareketi

Yasal ve Hukuki Düzenlemeler

3. Tema: İzdivaç Dergisi Örneği

Alt Temalar:

İzdivaç Dergisinin İçeriği

Sosyal ve Toplumsal Hayata Dair Metinler

Edebi Metinler

Tıbbi ve Bilimsel Metinler

Kullanılan bir diğer veri analiz yöntemi ise içerik analizidir. İçerik analizi toplanan verileri açıklamak adına bazı kavram ve ilişkiler belirler. Belirlenen bu kavram ve ilişkileri açıklayan temalar saptanır. Bu sayede araştırmanın ele aldığı olgular daha düzenli ve anlaşılır hale gelir.[15] İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanların incelenmesi sonucu elde edilen veriler de bu analize tabii tutulmuştur. Veriler; en çok gözlenen kavram ve olgularla kodlandırılmış ve yorumlanarak analiz edilmiştir. İncelemelerden elde edilen verilerin bir kısmı da grafik ve tablolarla görselleştirilmeye çalışılmıştır. Sadece belli noktalarda istatistiki analiz yapılabilmesi, nitel veriler üzerinden bazı sayısal analizler yapılabilse de nicel araştırmalarda olduğu gibi araştırmayı sayılara indirgemenin pek mümkün olmayışındandır. Değişkenler karmaşıktır ve aralarındaki ilişkileri, ortak noktaları ölçmek ve analitik genellemeye ulaşmak zordur. Bu sınırlılık sebebiyle de

[15] Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s. 227.

araştırmaya konu olan aktörlerin (İzdivaç Dergisi'ne ilan verenler) bakış açıları anlaşılmaya çalışılmış ve dönemin algılarıyla bütünleştirilerek ayrıntılı ve gerçekçi bir resim oluşturup sunmak amaçlanmıştır.[16] Araştırmada içerik analizi çerçevesinde yapılan kodlandırmalar aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Araştırmanın İçerik Analizine İlişkin Kodları

İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlar üzerinden Tablo 3'teki olgular örneklendirildiğinden, "örnekleme" ve "ilişkilendirme"[17] de kullanılan veri analiz yöntemlerinden olmuştur.

Tez çalışması boyunca cevap aranan araştırma soruları ve hipotezler ise şunlardır:

- Osmanlı toplumu evliliğe ilişkin geleneksel alışkanlık ve pratiklerini ne ölçüde korumuştur?
- XX. yüzyıl başlarında evlilik kurumunun dinamiklerinde büyük değişimler söz konusu mudur?

[16] Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s. 46-52.
[17] Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s. 79.

- I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı toplumuna sosyo-demografik bir etkisi var mıdır? Bu etki evlilik kurumunda hissedilmiş midir?
- Kadının evlilik kurumundaki konumunda ne gibi değişimler gözlemlenmektedir?
- Geç dönem Osmanlı toplumunda evliliğe ne gibi anlamlar yüklenmiştir?
- Dönemin evlenme yöntemleri arasında neler vardır?
- Kadın ve erkeklerin evlilikten beklentileri ne yöndedir?
- Bu sorular 1918 tarihli İzdivaç Dergisi'nde yer alan metinler ve dergiye verilen ilanlar üzerinden cevaplandırılıp örneklendirilebilir mi?

Konunun belirlenmesinden kaynak teminine, kaynakların seçilmesinden tasnif, inceleme ve tetkik süreçlerine kadar tüm safhalarda tarafsız bir bakış açısı ortaya konmaya dikkat edilmiştir. Yazım için taslak bir plan oluşturulduğunda tarihsel süreç içerisinde kronolojik bir altyapı oluşturulmaya özen gösterilmiştir. İncelenen kaynakların doğruluğu ve güvenirliği sorgulanmış, karşılıklı inceleme yöntemleri uygulanarak araştırmanın geçerliği (inandırıcılığı) arttırılmaya çalışılmıştır. Araştırma boyunca sade ve anlaşılır bir üslup kullanılmaya dikkat edilmiştir. Çalışmaya konu olan dönemin siyasi, ekonomik, sosyolojik, coğrafi, kültürel ve dini yapısı göz önünde bulundurularak zamanın şartları çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Tarafsız ve nesnel değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Bilimsel araştırmanın gerektirdiği etik kurallara da son derece dikkat edilmiştir.

BÖLÜM 1: EVLİLİK KURUMU VE TÜRK TOPLUMSAL TARİHİNDEKİ SEYRİ

1. İslâmiyet Öncesi Dönemin Evlilik Mirası

Türk toplumsal tarihi, evlilik kurumunda yaşanan dönüşümlerin incelenmesi bakımından İslâmiyet öncesi, İslâmî ve Osmanlı hakimiyeti şeklinde dönemlere ayrılır. M.Ö. 300'lerden başlayarak yaklaşık M.S. X. yüzyıla kadar devam eden süreç İslâmiyet öncesi dönem olarak adlandırılmaktadır. Tabii bu bilinen sürecin dışında, bir de bilinmeyen bir tarih öncesinin de olduğunu unutmamak gerekir.[18]

Eski Türklerin aile yapısını şekillendiren en büyük etken göçebe hayat tarzlarıdır. Güç bir yaşam şekli olan göçebe hayatın, insanı birlikte yaşamaya ve iş bölümüne mecbur bıraktığını söyleyebiliriz. Bu yaşam tarzının getirdiği zorluklarla aile bireyleri birlikte mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Eski Türk ailesi "soy" şeklinde isimlendirilmiştir. Kadın soyundan da erkek soyundan da akrabalık bulunmakla beraber iki taraf hukuki anlamda birbirine eşittir. Ziya Gökalp anne ve baba arasında böyle bir eşitliğin varlığını belirterek, birinin soyunun diğerinden üstün görülmediğini de vurgulamıştır.[19] Bunun sağlanması ve sürdürülmesi için evliliklerde de denklik aranmış ve çiftlerin soy bakımından eşitliğine dikkat edilmiştir. Batı Türkleri, soyu yedinci göbeğe çıkarmış ve dışında kalanları yabancı kabul etmiş, "yâd yabancı" ya da "yedi yâd" şeklinde ifade etmişlerdir. Bu kabulün yansımalarını Türkçede yerleşmiş olan bazı kalıplarda da izleyebildiğimizi söyleyebiliriz. *"Kızımı yedi yabancıya veririm"*, *"yedi yabancıdan kız alırım"* gibi cümleler bu durumun göstergeleridir.[20]

Anne, baba ve evlenmemiş çocukların meydana getirdiği çekirdek aile yapısına sahip Türkler de ailenin önkoşulu olarak evliliği görmüşler ve ailelerini izdivaç yoluyla kurmuşlardır. Türklerin izdivaca verdiği "eblenmek/evlenmek", "ev-bark sahibi olmak"

[18] Doğan, a.g.e., s.26.
[19] Yasemin Kurtoğlu, Eski Orta Asya Türk Devletleri'nde Aile, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s. 14.
[20] Doğan, a.g.e., 29.

gibi isimlendirmelerden de aile hayatlarına dair çıkarımlarda bulunmamız mümkündür. Bark; Orhun Yazıtlarında "mabet" anlamında kullanılan bir kelimedir. Buradan yola çıkarak evin kutsal kabul edildiğini ifade edebiliriz.[21] Evlilik kelimesinin kökünde "ev" olmasının da kadın ve erkeğin birlikte yaşamaya başlamasıyla beraber ayrı bir eve geçmelerinin yeni hayat düzenlerinin başlangıcını sembolize etmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Uygur dilinde ise evlenmek için "kavuşmak" kelimesi de kullanılmıştır.[22] Bu ifadeyi inceleyerek de evliliğin toplumsal görev olarak gerçekleştirilmesinin yanı sıra duygusal yönü olduğu çıkarımını da yapabiliriz.

Gençler evlendiklerinde ayrı bir eve geçtikleri için iç gelinlik ya da iç güveylik Türklerde rastlanılan bir yaşama biçimi olarak karşımıza çıkmamaktadır. Sadece bir istisna vardır ki o da evin en küçük erkek çocuğunun karısıyla beraber ayrı bir eve çıkmayıp aile evinde oturmasıdır. Burada gözetilenin, anne babasının yaşlılığına destek olması durumu olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca ebeveynlerinin ölümü halinde aile evi küçük çocuğa kalmakta ve böylece aile evinin devamlılığı da sağlanmaktadır.[23]

Evlendikten sonra Türk kadını ailesinin evindeki sorumluluklarla yeni evinin sorumluluklarını bir arada sürdüremeyeceği için aile eviyle bağlantısını kesmiştir. Evlenen kadınlar için "gelin" (keling) kelimesinin kullanılması[24] bu durumun en büyük göstergesidir. Gelmekten türeyen gelin kelimesi kadının evlenerek eşinin yanına gelmesine vurgu yapar.

İslâmiyet öncesi döneme ilişkin yazılı belgelerin sınırlılığı sebebiyle, bu dönemde Türk ailesine dair bilgi edindiğimiz malzemelerin daha çok; arkeolojik ve antropolojik kalıntılar ile sözlü kültür ürünlerinin olduğunu belirtmemiz gerekir. Destanlar ve efsaneler, mitler, atasözleri ve deyimler, tekerleme ve ninniler, masallar sözlü kültür ürünlerine örnek olarak verilebilir. Özellikle Türklere ait destanlar, belirli bir süzgeçten geçirildiği takdirde önemli birer tarihi ve sosyolojik malzeme niteliği taşımaktadır. Toplumların yaşam biçimleri, inanç, ahlak, görenek vb. alışkanlık ve değerlerini bu ürünlerden izlemek mümkündür. Türk toplumlarının erken dönemlerine

[21] Doğan, a.g.e., 30.
[22] Kurtoğlu, a.g.e., s. 45.
[23] Kurtoğlu, a.g.e., s. 12.
[24] Kurtoğlu, a.g.e., s. 16.

dair kesitler sunan bu destanlar ve mitolojik öğelerde Türk aile yapısına ilişkin bazı veriler elde edilebilir. Örneğin Türk mitolojisine göre, dünya üzerindeki ruhlar başka bir âleme aittir. Bu âleme karşı sürekli bir özlem içindedirler. Kadınların bu kutsal âlemdeki izdüşümü Ayzıt'tır. Ayzıt kadar namuslu olmayı başarabilirlerse onlar da bu ütopik âleme geri dönebileceklerdir.[25] Eski Türklerden itibaren "namus" kavramına atfedilen bu önem halen güncelliğini korumaktadır. Hatta ilerleyen bölümlerde karşımıza çıkacağı üzere Osmanlı toplumunda eş seçiminde rol oynayan en önemli kriterlerden biridir. Bunun yanı sıra Eski Türk dilinde namuslu olmayan kadınlar için kullanılan ayrı bir kelimenin bulunmamasının da toplumun böyle bir ihtiyacı hissetmemesinden, yani kadınların sadık ve namuslu bireyler olarak kabul edilmesinden dolayıdır.[26]

Eski Türk destanlarının kadın aktörleri de bize bu dönemdeki kadın algısına dair ipuçları verebilir. Örneğin Yaratılış Destanı'nın Ak-Ana karakterinin güzelliği dillere destandır. Yüce güç olan erkek, kadının varlığını ve yaşamını anlamlı kılar. Genelde gerçek güzelliğe sahip olan kadınlar destanlarda itaatkâr, uysal ve yumuşak başlı özellikleriyle ön plana çıkarılmıştır. Türeyiş Destanı'nda yer alan Ay Atam ve Ay-Va Hatunlar bu özelliklerdedir. Anne Ay-Va Hatun için kocasının istediği her şey aynı zamanda Tanrı Ülgen'in istediğidir. *"Tanrı Ülgen ve sen böyle uygun görmüşken ne deyim? Ben ardından isteyerek gelirim"*[27] ifadesi bu duruma örnek gösterilebilir.

Sözünü ettiğimiz bu sadık ve itaatkâr kadın modeli ile himaye eden erkek figürü destan ve mitolojik ürünlerin Türk aile yapısına dair bize verdiği en önemli ipuçlarındandır. Çünkü kadın ve erkeğe yüklenmiş bu özellikler uzun yüzyıllar boyunca Türk ailesinin yapısal ilişkilerini belirleyecektir. Her ne kadar kadın ve erkeğin aile içerisinde gerek soyları gerek ilişkileri bakımından eşit olduğu belirtilse de himayeci bir aile modelinin bulunduğu ve erkeğin aile reisi olarak kabul edildiği de göz ardı edemeyeceğimiz bir gerçektir. Aile içerisinde gücü elinde bulunduran baba; otorite figürüdür ve gücüyle doğru orantılı olarak statüsü de artar. Kadın ve çocuklar erkeğin korumasında olduğu için bu durumun erkeğe ayrı bir statü kazandırdığını ifade

[25] Bilge Seyidoğlu, "Türk Mitolojisinde ve Efsanelerinde Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 573.
[26] Kurtoğlu, a.g.e., s. 25.
[27] Doğan, a.g.e., s. 37. (Bkz.: M. Necati Sepetçioğlu, Yaratılış Destanı, 1969, s. 61)

edebiliriz. Daha anlaşılır kılmak adına Bertrand Russell'ın şu ifadelerine yer vermek yerinde olacaktır:

> "Zekanın gelişmesiyle insan, eninde sonunda, iyi ve kötü bilgi ağacının meyvelerinden yiyecektir. Çocuğun kendi tohumundan çıktığının farkına varacak ve bu nedenle karısının namusundan emin olmak isteyecektir. Çocuk ve kadın onun malı haline gelecek ve ekonomik gelişmenin belli evresinde bu malın kıymeti çok artacaktır. Karısının ve çocuklarının ona karşı görev duygusu taşımaları için dine sarılacaklardır. Bu özellikle çocuklar için önemlidir zira, çocuklar küçükken baba onlardan daha güçlüdür ancak geçen zamanla baba gücünü yitirirken onlar gelişip birer güçlü erkek olacaklardır. Bu aşamada babanın mutluluğu için çocuklarının göstereceği saygının yaşamsal önemi vardır."[28]

Değindiğimiz bu aile modeli, çalışmamıza konu olan dönemin toplumunda da halen varlığını sürdürmektedir. Bu konu; ailedeki ilişki yapısının ve ağların siyasal örgütlenme için de belirleyici olduğunu düşündürebilir. Daha önce aile için "mikro toplum" ifadesini kullanmıştık. Bu noktada sözünü ettiğimiz bu itaat-himaye ilişkisinin sadece aileye özgü olmadığını, bu ilişkinin önce aileyi, sonra toplumu ve en sonunda da siyasal sistemin zeminini meydana getirdiğini belirtebiliriz. Hakan (hükümdar) halkını koruyup himaye eden taraf olarak karşımıza çıkarken, halk da itaat eden sadık kesim olarak varlığını sürdürmektedir. Görüldüğü üzere eşler arasındaki himaye ve itaat değerlerinin izdüşümü siyasi yapılanmada da gözlemlenebilmektedir. Çünkü belirttiğimiz gibi aile toplumun çekirdeğidir. Bu durum ise Türk tarihinin ilerleyen dönemlerinde dahi izlenebilmektedir ve bu sefer karşımıza hakan ve halkı olarak değil de padişah ve reaya şeklinde çıkmaktadır.

Destanlarda kadınlardan "eş" sıfatlarıyla söz edilmektedir. Kahramanın yol göstericisidir, kadınını dinlemeyen kahraman her daim bir zorlukla, kötülükle ya da felaketle karşı karşıya gelir. Kadın; kahramanın sorunlarını paylaşır, sezgileri güçlüdür ve bu sayede eşini ve ailesini korumaya çalışır. Bu misyonları sebebiyle de her zaman kahramanların eşleri de kahramanlarla birlikte anılır. Örneğin; Altay Destanlarında

[28]Russell, a.g.e., s. 109.

destanın ana kahramanının babası olan Ak Bökö eşi Ermen Çeçen ile, Er Samır da eşi Altın Tana ile anılmıştır:

"Ak Bökö baatır kiji	*Ak Bökö bahadır kişi*
Ermen Çeçen abakayıla	*Ermen Çemen hatunuyla*
Ençilü, amır curtap cattı.	*Huzurlu, rahat yaşadı.*
Azrıgan uulı bolzo	*Büyüttüğü oğlu ise*
Altın Tana abakaylu	*Altın Tana hatunlu,*
Ak Sarı atka mingen	*Ak Sarı ata binen*
Er Samır dep uul bolgon.	*Er Samır adlı delikanlıydı."*[29]

Masallarda da aile ve evlilik hayatına dair izler mevcuttur. "*Murad alıp murad verdiler*", "*murada erdiler*" gibi sonlarla biten masallardan anlaşılacağı üzere evlilik ve mutlu bir yuvaya sahip eşler, Türkler için masallara konu olacak kadar mühimdir. İyi bir aile için en önemli husus eş seçimidir ve askerliğini yapmamış erkekle, ev işlerinde hamarat olmayan kızların evlilik yapmalarına izin verilmez.[30] Masallarda her zaman bir mücadelenin söz konusu olduğu gözlenir, denemeler sonucu başarıya ulaşılır. Evlilik için de bazı şartlar söz konusudur. Evlenecek çift engellerle mücadele eder.[31] Bu durum gerçek hayatta aile ve evlilik kurumlarına verilen önemin masallarda karşılığını bulması olarak ifade edilebilir.

Sözlü kültür ürünlerinden verebileceğimiz diğer örnekler ise atasözleridir. Türk toplumunun alışkanlık ve değerlerini yansıtması bakımından atasözleri dikkat edilerek incelenmesi gereken malzemelerdir. *"Bekârlık maskaralık"*, *"Ersiz avrat, yularsız (cılavsız) at"* gibi sözlerden anlamaktayız ki Türkler bekârlığa olumlu bakmamakla beraber evliliği desteklemektedir. *"Kız alan gözle bakmasın, kulak ile işitsin"*, *"Ergen gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma"*, *"Bekâr gözü kör gözü, bekâr gözü ile kız*

[2929] Naciye Ata Yıldız, "Altay Destanlarında Eş Olarak Kadın Tipolojisi", Altay Toplulukları Aile ve Aile Değerleri, Editörler: İ. Şahin, F. Solak, G. Ercilasun, M. B. Çelik, A. Taşbaş, E. Taşbaş, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2019, s. 492.
[30] Umay Günay, "Türk Masallarında Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 617-619.
[31] Günay, a.g.m., s. 619.

alınmaz" sözlerinden de eş seçiminin önemi, aile kurmanın güçlüğü ve bu sorumluluğu ancak hali hazırda evlenmiş olanların bilebileceği anlaşılmaktadır. *"Bekâra (ergene) karı boşaması kolaydır"* sözünden de bu çıkarımı yapmamız mümkündür. Eş seçiminde bir diğer kriter de "dul" kadınların eş olarak seçilmemesidir. *"Kıtlık olsa buğday, avrat ölse kız al"*, *"Tarlayı düz, kadını kız al"* şeklindeki atasözleri bu alışkanlığa örnek olarak verilebilir. *"Avradı ar zapteder er değil"* sözünden de sadık ve itaatkâr görülmeyen kadınları zapt etmek için kocalarının uğraşlarının işe yaramayacağı, kadını aslında namus faktörünün alıkoyduğunu anlamaktayız. Namus konusunun Türk toplumunda ve aile hayatında ne denli önem teşkil ettiğini daha önce de vurgulamıştık. *"Her kadın evinin hem hanımı hem halayağıdır (hizmetçisidir)"* sözünden de dönemin, evlilikte kadına yönelik beklentilerinden belki de en önemlisi ile karşılaşmaktayız. *"Kadının temizi sütünden, yoğurdundan bellidir"*, *"Avrat var arpa unundan aş yapar, avrat var buğday unundan keş yapar"* gibi sözlerde de görmekteyiz ki kadının birincil görevi ev işleriyle meşgul olmaktır. Ki zaten küçüklüğünden beri de bunun için yetiştirilmektedir. *"Oğlunu seven hocaya, kızını seven kocaya"* sözü bu savı destekler niteliktedir.[32]

Tüm bunlara rağmen kadınların toplumsal hayatta aktif rol oynadıklarını görmekteyiz. Savaşçı Türk toplumunda kadınlar at binmiş, silah kullanmış ve avcılık yapmışlardır. Erkekler savaşa gittikleri zamanlarda ise ailelerinin geçimlerini kadınlar sağlamışlardır. Savaş sonucu kadınların düşman elinde esir kalma ihtimallerinin her zaman endişe verici olmasından da kadınların toplumda önemsenip sayıldığı sonucuna ulaşmamız mümkündür. Bu durum Orhun Yazıtları'nda da karşımıza çıkar. Savaş sonunda eğer ki düşmana karşı mağlup olunsaydı tüm annelerin ve kız çocuklarının düşmanın esiri ve cariyesi olacağı korkusu yazıtlarda belirtilmiştir.[33]

Kadınlara verilen öneme rastladığımız bir diğer kaynak ise Orta Asya Türk hukukudur. Suçlar ve uygulanan cezalar incelendiğinde devlete karşı ayaklananlar ve cinayet işleyenler dışında sadece evli bir kadına tecavüz edenlerin ölüm cezasına çarptırıldığı görülmektedir. Ölüm cezasının şiddeti de tecavüz suçunun gerek toplumun yapısına gerek ise kadının değerine verdiği zarara atfettikleri önemi vurgular

[32] İhsan Kurt, "Atasözlerinde Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 626-649.
[33] Kurtoğlu, a.g.e., s. 25.

niteliktedir. Failin vücudu ikiye ayrılarak parçalanmak suretiyle idam edilmektedir. Bu uygulamanın bir metaforu barındırdığını da söylemek gerekir. Evli bir kadına karşı suç işleyen fail bir çifti ayırdığı için vücudu ikiye ayrılarak öldürülür.[34] Kadına, evlilik kurumuna, aile yapısına ne denli önem verildiğini sözlü kültür ürünleri dışında bu hukuki uygulamalar da gösterir.

Kadının toplumda gördüğü değere dair tam tersi yönde uygulamalar da karşımıza çıkmaktadır. Göktürk ceza hukukunda ağır suç işleyen kimselerin ceza olarak kızını ya da karısını mağdur edilen tarafa vermesine hükmedildiğine rastlanmıştır.[35] Tanımadığı bir erkekle evlenmek zorunda kalan kızların ya da çeyizinden mahrum kalan evli kadınların bu şekilde yaptırım unsuru olarak kullanılması kadına verilen değeri bir kez daha düşündürmektedir. Bir erkeğin cezalandırılmasında karısı ya da kızının kullanılmasından yola çıkarak Türk toplumunda erkekler için en kutsal ve en mahrem olanın kadın olduğu sonucuna varılabilirken, bu durum namus kavramıyla ilişkilendirilebilir.

İslâmiyet öncesi Türk inancında tanrıların yanı sıra Umay gibi tanrıçaların da bulunması, kam denilen din görevlilerinin arasında kadınların da yer alması kadının Türk inancında bir adı ve misyonu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Eski Türklerin dini inançlarından evlilik ile ilgili bilgiler de edinebiliriz. Ölümden sonraki yaşama inanan Türkler, sonraki hayatlarında da eşleriyle olacaklarını düşünmüşlerdir. Dolayısıyla bir kimsenin evlilik yapmadan ölmesi onlar için sonsuza kadar yalnız kalınması anlamına gelmektedir. Hatta bu inanışlarına yönelik ilginç bir geleneği de benimsemişlerdir. Bekâr bir şekilde ölen iki kişi, öldükten sonra evlendirilmiş, diğer yaşamlarında yalnız kalmaları önlenmeye çalışılmıştır. Bu evliliklerin gerçekleşmesi ise "ölü düğünleri" şeklinde adlandırılmıştır.[36]

Eski Türklerde kız ve erkek çocuklarının evlenmek için izledikleri yollara bakıldığında Türklerde tam anlamıyla serbest seçimle evlenmenin bulunduğunu söylemek pek mümkün değildir. Wolfram Eberhard'a[37] göre serbest seçimle evlenme

[34] Kurtoğlu, a.g.e., s. 24.
[35] Kurtoğlu, a.g.e., s. 28.
[36] Kurtoğlu, a.g.e., s. 45.
[37] 1909-1989 yılları arasında yaşamış olan Alman kökenli sinolog, etnolog.

"Hiçbir görücü ve aracının yardımı olmaksızın yapılan evlenmedir."[38] Eski Türklerde kız ve erkek çocukları aile baskı ve zorlaması olmaksızın, istedikleri kişi ile evlenmeyi seçme hakkına sahiplerdir. Önceden birbirlerini tanıyacakları ve anlaşabiliyorlar ise evlenmeye karar verecekleri bir süreç de söz konusudur. Ancak bu sürecin bir noktasında aracılar da sürece dahil olmaktadır. Bu aracılar iki aile arasında haberci misyonu edinmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk'de "*sawçı", "yorıgçı", "arkuçı"* gibi kelimeler "evlenme zamanında çift ve aileler arasında elçilik yapan kimse" olarak ifade edilmiştir. Aracılı evlenmenin sosyoekonomik bir yönü de vardır ve maddi durumu iyi ailelere özgüdür. Bu sınıfın dışında kalan ailelerde ise erkek babası, kız tarafının yanına giderek süreci başlatmaktadır.[39]

Babanın sadece kendi isteği üzerine kızını evlendirebilmesi söz konusu değildir ve dolayısıyla kızın evlenmeye rızasını alması gerekmektedir. Bu rıza ise simgesel bir âdet sayesinde tezahür etmektedir. Erkek nişan sırasında kızın başına bir mendil bırakmakta ve kızın mendili kabul etmesi halinde rızasının olduğu anlaşılmaktadır. Nişanlılık sürecinde erkek, nişanlısıyla vakit geçirebilmek için özgürce kız tarafının evine girip çıkabilmektedir.[40]

Eski Türklerde evliliğin önemli amaçlarından biri de dünyaya gelecek yeni bireyler sayesinde toplumun devamlılığının sağlanmasıdır. Türklerin destanlarında erkek çocuklar kızlara göre daha fazla önem teşkil etmektedir. Aile doğumlarda genelde erkek çocuk beklentisi içindedir. Örneğin Oğuz Kağan Destan'ında Oğuz Kağan'ın eşlerinden doğan çocuklarının hepsinin cinsiyetinin erkek olması bu duruma işaret eder. Türklerin miras hukuku da erkek çocuklarını önceleyen anlayışı net bir şekilde yansıtır. Miras babadan oğula geçer, anne ya da kız çocuğuna geçmez. Ülke yönetiminde de varis erkek çocuktur. Oğuz Kağan'ın vasiyeti bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

[38] Orhan Türkdoğan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 35.
[39] Kurtoğlu, a.g.e., s. 41-42.
[40] Kurtoğlu, a.g.e., s. 42-44.

"Ey oğullarım ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm. Çok kargı ve çok ok attım; atla yürüdüm. Düşmanlarımı ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Tanrı'ya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum."[41]

Türklerde kız kaçırarak evlenme ve kalın vererek evlenme şeklinde iki farklı evlilik yolu söz konusuydu.[42] Tarihsel sürecin ilerleyen dönemlerinde karşılaştığımız görücü usulü evlilik Türklerde rastladığımız bir evlenme yöntemi değildi. Kız kaçırma uygulamasında kaçıran erkek kaçırdığı kızla evlenmek zorundaydı. Ancak kızın babası istediği takdirde, kaçıran erkek kaçırdığı kızı iade etmek durumunda kalıyordu. Daha az tercih edilen ve daha uygunsuz bulunan bu evlilik yönteminde, kaçırma eylemini gerçekleştirmesinden dolayı erkek, kızın babasına bir para cezası ödemekteydi. Bu sebeple kız kaçırarak evlenmeden ziyade kalın denilen bedelin ödenmesi koşuluyla yapılan evlilikler daha çok tercih edilirdi. Bu bedelin her zaman ödenmediğini de belirtmemiz gerekir. Yenisey Yazıtlarında yer alan *"Ebledim oglımın, kızımın kalınsız birtim"* yani *"Evlendirdim oğullarımı, kızlarımı başlıksız verdim"* ifadesinde belirtildiği gibi bazı zengin kimseler kızlarını kalın ve başlık parası gibi bedeller almaksızın da evlendirebilirdi.

Orta Asya Türk aile hukukunda evliliğin kan hısımlığı, iki tarafın rızası, sosyal statü açısından denklik ve yaş olmak üzere bazı maddi şartları da bulunurdu. Yaş için net bir sınır belirlenmemekle birlikte, evlenen gençlerin birlikte yaşayabilmeleri için ergenlik çağına girmiş olmaları önkoşuldu. Genellikle asgari on beş, on altı yaşlarında evlenme akdi gerçekleşebilirdi.[43] Mesela Yenisey Yazıtlarında *"Beş yegirmi yaşda alınmışım kunçuyıma, buna, adırıldım"* yani *"On beş yaşında aldığım eşimden, ne yazık ayrıldım"*[44] ifadesi yer almaktadır.

Evlenecek çiftin sosyal statülerinin birbirine denkliği veya erkeğin kadından daha yüksek statüde olması şartı da aslında o dönem için bir gereklilikti. Bu şart yoluyla kadınların evlilik öncesi durum ve konumları korunmakla birlikte, evliliğin seviyelerinde herhangi bir düşüşe sebep olması da engellenmiştir. Elbette kadınlar,

[41]Doğan, a.g.e., s.40. (Bkz.: Oğuz Kağan Destanı, MEB 100 Temel Eser Serisi, 1.Bsk. İstanbul, 1970.)
[42] Kurtoğlu, a.g.e., s. 46.
[43] Kurtoğlu, a.g.e., s.47.
[44] Useev, a.g.m., s. 230.

kendi sosyal seviyelerinden yukarıda bir erkekle evlenerek kendi statülerinin daha da yükselmesini sağlayabilirdi ancak bu tür evliliklerin toplumda çok fazla kabul görmediğini hatta böylesi durumlarda dünyaya gelen çocukların dahi toplumda hoş karşılanmadığını söyleyebiliriz.[45] Cengiz Han'ın koyduğu yasaların, Moğollarla aynı coğrafyayı ve benzer kültürü paylaşan Türklerin değer ve alışkanlıklarını da yansıttıklarını biliyoruz. Cengiz Yasalarına göre bir kadın küfüvü (dengi) olmayan bir erkekle evlilik gerçekleştiremezdi. Bunun yanı sıra eğer dengi olan bir erkekle evlenmeye karar verirse de ailesi ona vermemezlik yapamazdı.[46] Görüldüğü gibi evlilikte denklik meselesi Orta Asya kültürlerinde hayli önem arz etmekteydi.

Evlenme yöntemlerinin kız kaçırma ya da kalın ödeme şeklinde olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak evliliğe karar veren çiftin eş seçimini nerede gerçekleştirdiği de üzerinde durulması gereken bir meseledir. Türklerin göçebe yaşam tarzı ve Orta Asya bozkırlarının zorlu koşulları dolayısıyla kadın ile erkeğin karşılaşıp tanışacakları ve birbirlerini eş olarak seçmeye karar verecekleri ortamlar azdır. Düğün törenleri, şölenler ve dini toplanmaların karşı cinsle karşılaşmak açısından ortam sağlama potansiyeli bulunmaktadır. Bilhassa Türklerde cenaze törenleri ilginç bir karşılaşma ve eş seçimi ortamıdır. Göktürklere dair kaynaklarda da cenaze törenlerinin insanların tanışıp anlaşması için ideal ve tercih edilen ortamlar olduğu belirtilmiştir.[47] Yoğ günü denilen bu cenaze törenlerinde evlenme arzusunda olanlar en güzel giysilerini giyip mezar başına gittiklerinde, bir erkek bir kızı beğenirse törenden döner dönmez kızın ailesine aracı (sağdıç) gönderip evlilik teklifinde bulunabilmekteydi. Kızın ailesi genelde bu tekliflere rıza gösterir ve sonrasında gençler tanışır, evlilik süreci başlardı.[48] Bu usul görücü yoluyla evliliğe benzemez çünkü öncelikle gençler doğrudan birbirlerini görmüş ve onaylamıştır. *"Erkeğini öğren sonra evlen"*[49] gibi atasözlerinden de anlaşıldığı üzere evlenene kadar görüşmeme gibi bir durum da söz konusu değildir.

[45] Kurtoğlu, a.g.e., s. 52-53.
[46] Doğan, a.g.e., s. 31.
[47] Kurtoğlu, a.g.e., s. 51-52.
[48] Türkdoğan, a.g.m., s. 45.
[49] Türkan Erdoğan, "Türk Atasözlerinde Aile Değerlerinin Ele Alınışı Üzerine Sosyolojik Tespitler", *Altay Toplulukları Aile ve Aile Değerleri*, Edt.: İ. Şahin, F. Solak, G. Ercilasun, M. B. Çelik, A. Taşbaş, E. Taşbaş, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2019, s. 390.

İlk kez yapılacak evliliklerin yanı sıra Eski Türklerde dul kadın ve erkekler yeniden evlenebilmektedir. Türklerde toplumda neredeyse dul bulunmadığı hatta Çin kaynaklarına bakılırsa Türklerde yeniden evlenmenin bir zorunluluk olduğu düşünülmektedir. VI. yüzyıla ait iki metin dul kalmama ile ilgili çarpıcı vurgular içermektedir. İlk metinde bir babanın, ağabeyin veya amcanın ölümü halinde oğul, kardeş veya yeğenin, ölen kişinin dulları ile evlenmek zorunda olduğunu, ikinci metinde ise yine bir baba veya ağabeyin ölmesi halinde oğul ve küçük olan kardeşin onların kadınları ile evlendiği kaydedilmiştir.[50] Bu sorumluluklar dışında kalan evliliklerde ise dulların sadece dullarla evlenebildiklerini, ilk kez evlenecek birinin dul bir eş almasının uygun bulunmadığını belirtmemiz gerekir. Yine bununla paralel olarak statüsü fark etmeksizin erkeklerin kendilerinden yaşça çok küçük gençlerle evlenemediklerini, yaşlıların da kendileri gibi yaşlılarla evlilik yapmalarının daha münasip görüldüğü yani yaş dengesinin evlilikte aranan önemli şartlardan biri kabul edildiği söylenebilir.

Eski Türklerde ayrı bir nikâh akdi uygulaması bulunmaz, düğünler nikâh yerine geçer ve şamanlar din görevlisi olarak düğünlere katılarak dualar etme ederlerdi[51] Dolayısıyla din görevlileri resmi bir nikâh akdi için orda bulunmasalar dahi Türkler tarihin her döneminde bu kişilerden tasdik ve koruyup kutsaması için dualar beklemişlerdir.

Evliliğe giden yol, evlilik süreci ve evlenmenin gerçekleşmesi konuları dışında Türklerin evlilik hayatlarından söz edecek olursak ev içi işlerde, hukuki haklarda ve çocuklar konusunda bir eşitlik olduğu dikkat çeker. Bunun yanı sıra evlilik ve aile içinde sevgi ile sadakat değerleri de ön plana çıkar çünkü eşler arasında karşılıklı sevgi ve saygı, tıpkı günümüzdeki gibi o dönemlerde de esas olarak kabul edilmiştir. Sevgi ve fedakârlık temalarına; döneme dair anlatılarda da çokça rastlanmaktadır. Deli Dumrul'un kendi canına karşılık anne ve babasından canlarını vermesini istemesi, ancak ebeveynlerinin reddetmesi üzerine, eşinin onun yaşayabilmesi uğruna canını vermeyi teklif etmesi ama Deli Dumrul'un karısına kıyamaması, sözünü ettiğimiz bu sevgi, saygı ve fedakârlık değerlerinin öneminin göstergesidir. Bunun dışında evlilik süresince her iki tarafın birbirine sadık olması da Türklerde bir yükümlülüktür. Aksi şekilde davranan

[50] Türkdoğan, a.g.m., s. 43.
[51] Kurtoğlu, a.g.e., s. 71.

yani zina yapanlar cezalandırılmıştır.[52] Zina suçunun idamla cezalandırılıyor olmasından dolayı da Türklerde bu tarz aykırı eylemlere rastlandığı da nadiren görülmektedir. Bu suçlamaların muhatabı genellikle erkeklerdir. Çünkü Türklerde kadınlar eşlerine ve ailelerine her daim sadık olarak görülmüşlerdir. Kadının başına bir kötülük geldiyse kadının bu durumla karşılaşmasına zemin hazırlamış olan erkek suçlu kabul edilir.

Neticede Türkler evlilik hayatını düzenlemenin aile birliğini sürdürülebilir hale getireceğini hatta toplumsal uyum ve ahengi sağlayacağını düşündüklerinden evlilik kurumunu daima denetlemişlerdir.

2. İslâm Etkisinde ve İslâmî Dönemde Evlilik

Tek tanrılı dinlerin dünyada geniş nüfuslara yayılması ile bu inanç sistemlerinin getirdiği emir ve yasaklar, başta kadın olmak üzere insan bedeni, hayatı ve davranışları üzerindeki düzenleyici uygulamaları da beraberinde getirmiştir. İnsanın algılarının ötesinde bir güç olan dinler yeri geldiğinde onları kısıtlar ve denetler. İşte dinler sözünü ettiğimiz bu denetleme mekanizmalarını aile ve evlilik gibi pek çok toplumsal olgunun üzerinde de kullanır. Bu bağlamda İslâmiyet de insanları bireysel ve toplumsal olarak kontrol etmekte ve denetlemektedir.

Toplumsal yaşamın her alanına yayılmış olan İslâm, özellikle aile kurumunun işlevini çok önemsemiştir. Çünkü aile dini ve dinî yaşamın pratiklerini öğrendiğimiz ilk yerdir. Bu anlamda sadece İslâm dini için değil, tüm tek tanrılı dinler için önem teşkil etmektedir. Sağlam ve dine uygun aile yapıları, aynı özelliklere sahip toplumları meydana getireceğinden, aile kurmanın temeli niteliğindeki evlilik İslâm'ın ve diğer dinlerin yeniden organize ettiği bir alandır.

T.H. Eriksen'a göre[53] *"Bir toplum, ne kadar erkek egemen olursa olsun, devamını sağlayabilmek için kadına ihtiyaç duyar."* Evlilik de meşru yoldan üremenin

[52] Kurtoğlu, a.g.e., s. 77.
[53] Thomas Hylland Eriksen, *Küçük Yerler, Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji*, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2009, s. 177.

gereğidir. Ancak İslâm'ın evliliğe sadece bu anlamı yüklediğini söylemek de doğru bir yaklaşım olmaz. Bakara Suresi'nde yer alan *"kadınlarınız sizin (evlat yetiştiren) tarlanızdır. O halde, tarlanıza, dilediğiniz gibi gelin"*[54] ifadesinde kadının nesillerin devamını sağlamadaki rolüne vurgu yapılmakta ve kadının korunması ve zinanın önlenmesini de evlilik yoluyla çözüme kavuşturma gayesine dikkat çekilmektedir. Evlenme akdi gerçekleşmiş çiftler birbirlerine "helal"dir. Evlilik dışı ilişki ve birlikteliklerde kadın ve erkek birbirlerine "haram" kabul edildiği için günah işlemiş olurlar. Tüm bunlar bu hususların Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerle[55] desteklendiği ve daha doğrusu emredildiği için toplum tarafından evlilik zorunlu bir uygulamadır. Aksi şekilde davranıldığı takdirde bu bireyler toplum nezdinde de hoş karşılanmaz. Yani evlilik dinin etkisi sonucu haramdan kaçışın yanı sıra toplum içinde de bireye olumlu ya da olumsuz statüsel bir anlam yükler.

Türk toplumunda önemini sürdürmeye devam eden evlilik kurumu, İslâmiyet'in kabulüyle birlikte geçmişten gelen örflerini ve geleneksel yapısını korumuş, bununla birlikte dinî kuralları ve şartları da kabullenmiştir. Yani evlilik kurumu Türklerde dual bir yapıya sahip olup örfi ve dini anlayışlar dikkate alınarak düzenlenmiştir. Aslında İslâmiyet öncesi dönemde de bu ikili yapı söz konusudur. İslâm dini benimsenmeden önce de eski Türk inançları dikkate alınarak düzenlemeler yapılmış ve uygulanmıştır. Bu noktada eski Türk inançlarının yerini İslâmiyet'e bıraktığı ve yaşanan değişikliklerin bu durumdan ileri geldiğini belirtebiliriz.

İslâm öncesi dönemde Arap toplumunda kadınlar ikinci cins değerinde bile olmayıp, erkeklere hizmet eden, çocuklar doğuran, zevk veren varlıklar statüsündeydi. Kadınların haklarının herhangi bir güvencesi bulunmamakla beraber, erkekler istediği sayıda kadınla evlenebiliyor ve hatta istedikleri takdirde onları öldürebiliyorlardı. Kız çocuklarının doğumu istendik bir durum olmadığından, diri diri gömülmeleri gayet normal karşılanıyordu.[56] Bu manzarayı düşünecek olursak İslâmiyet gibi evliliği zorunlu kılan, eş sayısına sınırlar getiren ve boşanma hukukunu düzenleyerek kadının nafaka almasını şart koşan bir dinin kabul edilip yayılması elbette Arap toplumlarında

[54] Bakara, 2/223.
[55] Örneğin bkz.: Nisa Sûresi, 3. ayet; "Kadınlardan size helal olanlarla evlenin."
[56] Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 4.

iyileştirici bir rol oynamıştır. Ancak hali hazırda zaten tek eşliliğin benimsendiği, kadınların aile ve toplum hayatında değer gördüğü, erkeklerle eşit hukuki ve toplumsal haklara sahip olduğu Türk toplumunda böyle iyileştirici bir etkide bulunup bulunmadığı sorgulanabilir.

İslâmî dönemin Türk ailesini yeni bir uygarlık olarak değerlendirebiliriz. Farklı bir kültüre geçişi temsil eden bu dönemde İslâmî tabular ve değerler, toplum yapısını ve dolayısıyla da "mikro toplum" olarak aileyi de etkilemiştir. Ancak İslâm'ın aileye etkisi büyük bir farklılaşmaya yol açmaktan ziyade evlilik ve evlenme şekillerinde değişiklikler ortaya çıkarmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de Nur Suresi'nin 32. ayeti *"İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyelerinizden nikâha lâyık olanları evlendirin. Onlar fakir iseler Hak Teâlâ onların kereminden zengin kılar..."*[57] ile 33. ayeti *"Evlenmeğe gücü yetmeyenler de Allah'ın lütf-u kereminden zengin oluncaya kadar iffetlerini korusunlar..."*[58] evlenmenin gerekliliğine açıkça işaret etmiştir.

İslâm inancında Allah erkekleri kadınlardan üstün kılmıştır. Nisa Suresi'nde bu durum açıkça belirtilmektedir: *"Erkekler kadınların destekleyicileridir. Çünkü Allah onların bazılarını bazılarına üstün kılmıştır, çünkü onlar mallarından harcederler. Onun için iyi kadınlar itaat edicidir."*[59] Erkekler kadınları korumakla yükümlüyken kadınlar da namuslarını korumaktan sorumlulardır.[60] Bu ayette görüldüğü üzere erkek ile kadın arasındaki himaye ve itaat ilişkisi İslâmiyet'in kabulüyle de devam etmiş ve hatta daha da belirgin bir hale gelmiştir.

Nisa Suresi'nde bu durumu net olarak görebiliyoruz:

> "Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha (iyi) kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini

[57] Nur, 24/32.
[58] Nur, 24/33.
[59] Nisa, 4/33.
[60] Judith E. Tucker, *İslam Hukukunda Kadın, Aile, Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: Açılım Kitap, 2015, s. 56.

(namuslarını) korurlar. Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."[61]

İbn Teymiyye de bu ayeti itaat etmeyen kadınları dövmeyi gerekçelendirirken delil olarak kullanmıştır. Onun dışında kalan fakihler ise kademeli bir ceza sistemini tavsiye etmişlerdir. Sırasıyla azarlama, evliliğe dair ilişkileri askıya alma ve en sonunda fiziksel ceza şeklinde hükmetmişlerdir. Bir görüş de nafakanın kesilmesi cezasını yeterli görmüştür.[62] Yaptırım ne olursa olsun evlilikte egemen olan erkek, itaat eden kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayetten de anlayabileceğimiz üzere kadına ve erkeğe *"geçim sağlayan, ekmek kazanan, yöneten ve koruyan"* ve *"yuva yapan, korunan, itaat eden"* gibi birbirinden farklı ve birbirini tamamlayıcı toplumsal roller atfedilmiştir.

Ev içinde ve toplum içinde otoritenin erkekte olması kadının finansal bağımlılığıyla ilişkilidir. Özellikle erkeğin geçimden sorumlu olmasının vurgulanması bu savı destekler niteliktedir. Nitekim toplumsal hayatta kadınların hak edimleri de ekonomik hayata katılmalarıyla eş zamanlı olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Füsun ve Tunç Tayanç'ın belirttiği üzere *"Din, hukuk, ahlâk, siyaset, sanat vb. üst yapı kurumlarının, tarih boyunca kadını ele alış biçimleri, ancak kadının üretim sürecindeki yerinin ortaya konmasıyla anlam kazanır."*[63]

İslâm dininin peygamberi olan Hz. Muhammed evliliği kolaylaştırmış, bekârları evlendirmiş, evliliğe özendirmiş, evlenmek isteyen çiftlere yardım edilmesini öğütlemiş, Kuran'da zinanın yasaklandığını vurgulamış ve boşanmayı ise güç hale[64] getirmiştir.[65] Kadınlar hakkında *"Dünya bir metadır. Dünya metasının en hayırlısı da iyi kadındır"*[66]

---

[61] Nisa, 4/34.
[62] Tucker, a.g.e., s. 96.
[63] Füsun Tayanç, Tunç Tayanç, *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Toplum Yayınevi, 1977, s. 16.
[64] Bkz.: Bakara Suresi 228. Ayet: *"Boşanan kadınlar kendi başlarına üç aybaşı dönemini gözlesinler… Eğer kocaları bu bekleme süresi içinde anlaşmak isterlerse karılarını geri çağırmak herkesten önce onlara düşer. Erkeklerin kadınlar üzerinde töreye uygun hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde öyle hakları vardır. Ancak, erkeğin hakkı bir üstündür…"*
[65] Hayrettin Karaman, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 386.
[66] Perihan Onay, *Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1968, s. 45.

ifadelerini kullanmıştır. Evlenmeden önce de tarafların birbirleriyle karşılaşıp tanışmalarını evliliğin geleceği ve devamlılığı için gerekli gören Hz. Muhammed; evli olmayan erkek ve kadının normal şartlarda birbirine alıcı gözüyle bakmalarının caiz olmadığını ama evlenme amacı varsa buna müsamaha gösterilebileceğini belirterek sınırları istisnai biçimde genişletmiştir. Özellikle sözlenip nişanlanan çiftlerin bu süreci tanışma ve birbirlerini değerlendirme amaçlı kullanmaları önerilmiştir.[67]

Hz. Muhammed evlilik için uygun görülen kadın ve erkekleri de tanımlamıştır. Eş seçimi sırasında kadınlarda şükran dolu bir kalp, iman, iffet ve sabır, erkeklerde ise iyi ahlâk ve İslâmın kurallarına sadakat aranmasını tavsiye etmiştir.[68] Eş seçiminde ölçü olarak da Hz. Muhammed'in eşlerini seçerken gözettikleri dikkate alınmıştır. Bu kriterler güzellik, zenginlik, soy ve dindarlık olarak belirlenmiş, özellikle "dindarlık" üzerinde durulmuştur. İyi bir eş seçimi için dikkate alınan bir diğer nokta ise velinin hükmüdür. Hanefi mezhebinin fıkıh anlayışına göre yaşı fark etmeksizin her kadının evlilikten söz ediliyorsa bir veliye sahip olması gereklilik görülmüştür. Her ne kadar reşit bir kadın eşini seçebilse de eğer sosyal ya da ekonomik olarak eşler arasında uygunluk bulunmuyor ise kadının velisi nikâhın iptalini isteyebilmektedir.[69] Denklik ve uygunluğun eski Türklerde de önemli olduğundan söz etmiştik. Görüldüğü üzere İslâmiyet'te de Eski Türklerde küfüv olarak geçen sosyoekonomik denklik, "kefâet" kavramı ile karşımıza çıkmaktadır. Mona Siddiqui kefâet uygulamasının gerekçesi olarak toplum yapısına etkisini göstermiştir. Ona göre[70] eş seçimi toplumsal açıdan da önem taşımaktadır. Çünkü birbirini seçen eşler soy olarak da birbirlerine bağlanmakta, rastgele bir seçim gerçekleşirse toplumsal yapı kökten değişebilmektedir. Dolayısıyla bu uygulama toplumsal tabakaları kontrol ve denetlemeyi amaçlamaktadır.

Evlilikte kadın ile erkek arasındaki ilişkinin niteliği hususunda da belirli sınırlar çizilmiştir. Bakara Suresi'nde erkeklere seslenilmiş ve *"Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz"*[71] buyrulmuştur. Rûm Suresi'nde de yine kadınlara ve

[67] Karaman, a.g.m., s. 387.
[68] Onay, a.g.e., s. 47.
[69] Tucker, a.g.e., s. 69.
[70] Tucker, a.g.e., s. 69. (Bkz.: Mona Siddiqui, "Law and the Desire for Social Control: An Insight Into the Hanafi Concept of Kafa'a with Reference to the Fatawa 'Alamgiri (1664-1672)", Yamani ve Allen, Feminism and Islam, s.65.)
[71] Bakara, 2/187.

erkeklere *"Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir"*[72] şeklinde seslenilmiştir. Eski Türklerde olduğu gibi evlenebilmek için taraflara ilişkin maddi bazı sınırlar çizilmiş, bunlardan en keskin olanı da kan hısımlığı olarak belirlenmiştir. Nisa Suresi 22. ayette bu durum *"Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin. Şüphesiz bu, çok çirkin bir hayâsızlık, Allah'ın gazabını celbeden bir günah ve pek iğrenç bir yoldur!"*[73] şeklinde vurgulanmıştır. Yine aynı surenin 23. ayetinde[74] erkeklere seslenilerek evlenmeleri uygun olmayan kadınlarla ilgili kısıtlamalarda bulunulmuştur. Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim evlilik kurumunu organize etmekte ve üzerinde tam bir denetim sağlamaktadır.

Eski Türklerde dullara pek rastlamadığımızı, dul insanların da ancak dullarla evlenmelerinin uygun görüldüğünü ifade etmiştik. İslâm evlenme hukukunda dullar ile ilgili düzenlemeler kadın odaklı yapılmıştır. Bu durumla ilgili olarak Bakara Suresi'nde şu ifadeler yer almaktadır:

> "İçinizden vefat edip geride zevceler bırakanlara gelince, bunların zevcelerine dört ay on gün beklemek lâzım gelir. İddetlerin sonu gelince onların meşru bir surette kendileri için yapacakları şeyden dolayı size (koca bulmakta) vebal yoktur"[75]

Anlaşıldığı üzere dul kalan kadınların yeniden evlenebilmeleri için bir bekleme süresi (iddet) söz konusudur. Yine aynı surede şu ifadeler bulunmaktadır:

> "Kadınları nikâhlamak istediğinizi (ima edip onlara) sezdirmenizde, ya da böyle bir isteği gönlünüzde beslemenizde de sizin için bir sakınca yoktur. Gerçekte Allah, sizin onları (kalbinizden geçirip) anacağınızı bilir. Fakat

---

[72] Rûm, 30/21.
[73] Nisa, 4/22.
[74] "Ey mü'min erkekler! Şu kadınlarla evlenmeniz size haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren sütanalarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle cinsî münâsebette bulunduğunuz eşlerinizden olup himâyenizde bulunan üvey kızlarınız. Eğer anneleriyle cinsî münâsebette bulunmadan ayrılmışsanız, üvey kızlarınızı nikâhlamanızda size bir günah yoktur. Keza öz oğullarınızın eşleriyle evlenmeniz ve iki kız kardeşi nikâhınız altında birleştirmeniz size haram kılındı. Ancak geçmişte olanlar müstesnâ; onlar affedilir. Çünkü Allah çok bağışlayıcı, engin merhamet sahibidir." (Bkz.: Nisa, 4/23.)
[75] Bakara, 2/240.

> sakın bilinen (meşru) sözler (örfi ve ahlâki girişimler) dışında; onlarla (boşandığınız veya alacağınız kadınlarla) gizlice va'adleşmeyin (kirli ilişkilere girmeyin); bekleme süresi (iddetleri) tamamlanıncaya kadar, nikâh bağını akdedip resmileştirmeye kesin karar vermeyin. Ve bilin ki, elbette Allah kalbinizden geçeni bilmektedir. Artık ondan (gizli ve kirli ilişkiler kurmak konusunda Allah'tan korkup çirkin işlerden) kaçının. Ve bilin ki, (geçmişteki günahlarınızdan dolayı) şüphesiz Allah Bağışlayandır, (kullara) yumuşak davranandır"[76]

Bu ayetlerden anlamaktayız ki belli bir iddet süresi bekledikten sonra dul kadınlarla evliliğin bir sakıncası bulunmamaktadır. Hatta evlenme isteğinde olduğunuzu da iddet süresindeki kadına belli edebilirsiniz. Evlilik dışı dünyaya gelen çocuklar gayrimeşru olarak kabul edildiğinden, kadının eşinden hamile olma ihtimaline karşın böyle bir bekleme süresi belirlenmiştir. Böyle bir sürenin varlığının sebebi hamileliğin evlilik içerisinde gerçekleşmesidir. Yine bu ayetlerden anlıyoruz ki cinsel ilişkinin tek meşru yolu evliliktir.

Eş seçiminde İslâmiyet'in pratiklerine baktığımızda tarafların pasif, ailelerin aktif olduğunu görmemize rağmen J.P. Roux'un aktardığına göre IX. yüzyılda İbn Rüşd, XI. yüzyılda ise El-Bekrî gibi Müslüman yazarlar Türk kızlarının eş seçimine ilişkin tam bir özgürlüğe sahip olduklarını belirtmişlerdir.[77] Bu gibi istisnai örnekler dışında yaygın uygulama; veli statüsündeki babanın evlenilecek erkeğe onayıdır. Ancak kadının da rızası önemlidir ve bu rıza da genellikle kadının sessiz kalmasından anlaşılmaktadır. Judith E. Tucker'ın aktarımına göre[78]; kadının velisi kendisine sorduğunda kadın sessiz kalır ya da gülümserse bu onun razı olduğunun göstergesidir. Çünkü Hz. Muhammed; *"Bâkire kişiye kendisini ilgilendiren şey sorulduğunda sessiz kalırsa bu onun rızasını gösterir"* demiştir. Çünkü kadın arzusunu göstermekten utanır ve sessiz kalır.

[76] Bakara, 2/235.
[77] Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008, s. 251.
[78] Tucker, a.g.e., s. 79.

Peygamberin sözünde bâkire ibaresinin özellikle vurgulandığına dikkat çekmemiz gerekir. Çünkü bakire olmayan kişiye gelince açık bir rıza özellikle gerekli görülmüştür. Peygambere göre bâkire olmayan kişi için *"konuşmanın ayıbı yoktur"*. Kararını açıkça belirtmelidir. Reşit olmayan kızlar söz konusu olduğunda ise rıza meselesi farklı bir nitelik taşır. Baba veli statüsünü kullanarak; reşit olmayan kızlarını ve oğullarını istediği kişiyle evlendirme hakkına sahiptir. Reşit olmayan kişiler evliliklerini kendileri düzenleyemez, rızaları dahi aranmazdı.[79] Reşit olan kişiler ile ilgili de İmam Muhammed'e ait görüşe göre velilerinin rızasını alma koşulu söz konusudur. Kızlar velilerinin rızalarını almadan evlenemezler. Aynı şekilde veliler de ergenlik çağındaki kızlarını rızaları olmaksızın evlendiremezler. Bu uygulama Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl ortalarına kadar uygulanmıştır.[80]

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf ise tam ehliyetli genç kızların, velilerinden rıza almaksızın evlenebileceklerini belirtmiştir. Ancak uymaları gereken bazı hususlar söz konusudur. Eş olarak seçtikleri kişinin sosyal, ekonomik ve dinî bakımdan kendilerine denk olmaları gerekmektedir. Kefâet olarak adlandırılan bu denklik meselesine daha önce de değinmiştik. Kefâetin nikâhı bağlayıcı bir etkisi olduğunu açıkça görmekteyiz. Bu şarta uyulmadığı takdirde evlenecek tarafların velilerine itiraz hakkının doğduğunu da belirtmemiz gerekir.[81] Kefâet doktrini özellikle kadınlar söz konusu olduğunda büyük önem taşımaktadır. Kadın, evlendikten sonra kocasının statüsünü alacağından, kadının statüsü ve ailesinin itibarı da birbiriyle bağlantılı olduğundan, onun statüsünde yaşanacak bir düşüş ailesini de olumsuz etkileyecektir. Buradan yola çıkarak velilere itiraz hakkı tanınmıştır.

Tüm bu şartları karşılayan bir eş seçimi gerçekleştikten sonra ise erkeğin babası veya vekili "Allah'ın emri, peygamberin sünnetiyle" kızı ister. [82] Eğer daha önce evlenmemiş olan bir kadın ise (bâkire) 1000 akçeyi, daha önce evlenmiş dul bir kadın ise (seyyibe) 600 akçeyi geçmeyecek şekilde mehir ödenir.[83] Eski Türklerdeki "kalın"

[79] Tucker, a.g.e., s. 80.
[80] M. Âkif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2020, s. 53.
[81] Aydın, a.g.e., 54.
[82] Mehmet Naci Önal, "Evlenme Adetlerinin Türk Kültüründeki Yeri", *Gelin Kitabı*, Edt.: Emine G. Naskali, Aysel Güneş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019, s. 258-259.
[83] Aydın, a.g.e., s. 25-26.

uygulaması yerini mehire bırakmıştır. Gerekli şartlar sağlandıktan sonra ise evlenme akdi gerçekleşir.

Evlenme akdi kadın ve erkeğin iki şahit huzurunda evlenmeye yönelik iradelerini bildirmesinden oluşan karşılıklı bir yemindir. Bu akde İslâm hukukçuları tarafından bazı dinî neticeler bağlanmıştır. Ancak bu durum nikâhın mutlaka bir din insanı tarafından ve dinî mekân olan camide kıyılmasını gerektirmez.[84] Buradan anlayacağımız üzere imam nikâhı aslında bir ritüeldir.

Döneme ait ürünler, yine kadına, aileye ve evliliğe dair çıkarımlarda bulunmamız açısından önemli olacağından, geçiş dönemindeki sözlü ve yazılı ürünlerden örnekler vererek devam edeceğiz. Örneğin; Battalnâme[85]'yi destandaki tip ve motifler açısından inceleyen Hasan Köksal'a göre bu destanda iki tip kadın mevcuttur. İlk kadın tipi İslâm dininin etkisi altında gelişmiştir. Ev dışı toplumsal yaşamda yer alan erkekten farklı olarak sadece ev içi düzende yaşamını sürdüren İslâm kadınıdır. Diğer kadın tipi ise Türklerin epik dönemdeki düzenlerinin izlerini taşıyan alp kadın tipidir. İslâmiyet'e geçiş sürecindeki ikilik destanlara da yansımıştır. Yine bu destandan yola çıkarsak Battal Gazi'nin birden fazla kadınla evlenmesi eski Türk destanlarından ayrıldığı noktalardan biridir. Eski Türklerde monogami yaygındır ancak istisnai olarak Oğuz Kağan'ın da iki kadınla evliliği söz konusudur. Fakat İslâmî dönemde eş sayı artmıştır. Bu metinlerde üç ya da dört kadınla evliliğin yaygınlaştığına dair işaretler mevcuttur. Battalnâme'de görüyoruz ki İslâmiyet'in dört kadınla evliliğe izin vermesinin sonucu olarak monogami yerini poligamiye bırakmaya başlamıştır. Nisa Suresi 3. ayet çok eşliliğin dayandırıldığı kaynaktır. Ancak bu ayette çok eşliliğe izin verilse de tek eşlilik önerilmektedir:

[84] Aydın, a.g.e., s. 51.

[85] Emevîler devrinde Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanmış, Müslümanlar ve bilhassa Türkler arasında büyük bir gazi-velî hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılmış Müslüman emîrin kahramanlıklarının anlatıldığı destan. (Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1992.) (https://islamansiklopedisi.org.tr/battal-gazi) (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

"Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız, bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."[86]

Tüm bunların yanı sıra eski Türk geleneklerinden olan kız kaçırma olayı da destanda yer alır. Kızlar Müslüman olduktan sonra onlarla nikâhlanılır.[87] Destanda yer alan bu öğelerin dönemin gerçek hayatı ile de bağlantısı olması mümkündür.

İslâm inancında ve toplumsal pratiklerinde başıboş bırakılan erkek çocuğunun ve evlendirilmesi geciktirilen kız çocuklarının her zaman kötü sonuçlarla yüzleşeceği düşünülür. Erkek başıboş kaldığı sürece nereye gideceği, ne kötülük edeceği, harama bulaşıp bulaşmayacağı belli olmaz. Kız çocuklarının kötülüklerle karşılaşması için evden çıkmaları gerekir ama bu zaten söz konusu bile değildir. İslâmiyet'e geçiş döneminin eserlerinden olan Kutadgu Bilig[88]'de de bu duruma ilişkin öğütler verilmiştir: *"Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa doğru yoldan şaşar."* Kız çocukları da evlilikleri geciktiği sürece evin içerisinde anne ve babalarına pişmanlık ve üzüntü yaşatır. Kutadgu Bilig'den söz etmişken, bu eserdeki tavsiyeleri inceleyerek de İslâm etkisindeki Türk toplumunun evlilik, kadın ve aile algısına ilişkin izler bulabiliriz. *"Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi dışı gibi olmaz."*, *"Bunlarda (kadınlarda) öteden beri vefa yoktur; gözleri nereye bakarsa, gönülleri oraya akar"*, *"Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları sokakta gören göz onların gönlünü çeler"*, *"Yemekte, içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan, ölçüyü kaçırırlar"*[89] ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi kadını ev içi yaşama yönlendiren bir anlayış görünmektedir. Eserin tamamında kadının evde muhafaza edilmesi gereken bir varlık olduğu fikri hakimdir.

Yusuf Has Hacib'e göre evlenilecek kadın *"haya sahibi"*, *"temiz"*, *"el değmemiş"*, *"başka erkek yüzü görmemiş"* olmalıydı. Böyle bir kadın da dikkatle aranarak bulunabilirdi:

---

[86] Nisa, 4/3.
[87] Aydın Oy, "Türk Destanlarında Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 587.
[88] Yûsuf Has Hâcib tarafından XI. yüzyılda yazılmış, Türk dilinin, edebiyatının ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından. (Bkz. DİA, "Kutadgu Bilig", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2002.) (https://islamansiklopedisi.org.tr/kutadgu-bilig) (Erişim Tarihi: 17.09.2022)
[89] Doğan, a.g.e., s. 50-51.

> "Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara. Alacak kimsenin soyu-sopu ve ailesi iyi olsun; kendisinin hâyâ ve takvâ sahibi, temiz olmasına dikkat et. Alacaksan el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan bir aile kızı almağa çalış. Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık olmayan münasebetsiz hareketlerde bulunmaz…"[90]

Dönemin evlilik, kadın ve aile algısına ilişkin izlenimler edinebileceğimiz bir başka eser ise Dîvânü Lügat'it-Türk[91]'tür. Burada erkek çocuklar için "urı çocuk" ifadesinin kullanıldığı,[92] "kız" kelimesinin ise çok daha geniş anlamlar ifade ettiği dikkat çekmektedir. Divan'da kız kelimesinin ev kızı, aile kızı gibi önüne gelen sıfatla tanımlandığını görmekteyiz. Ayrıca "pahalı nesne", "cariye" şeklinde anlamları da olan[93] kız kelimesi günümüz Türkçesinde bir bakireyi tanımlayan anlamda da kullanılmaktadır. Fakat bu anlamı vermesi için eski Türklerden itibaren "kapaglıg/kapıglıg" kelimesi kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud da bu kelimeden söz etmiştir.[94]

Kelimelere yüklenmiş cinsiyet rolleri dışında hayvanlar üzerinden yapılan sembolik ifade cümlelerine de yer verilmiştir. Örneğin bir kadın doğurduğu zaman ebeye sorulan *"Tilki mü toğdı azu börü böri mü?"* yani *"Tilki mi doğdu yoksa kurt mu?"* sorusunda *"Kız mı doğdu yoksa oğlan mı?"* kastedilmektedir.[95] Burada aldattığı ve yaltaklandığı düşünüldüğünden kız çocuğu tilki ile, yiğitliği sebebiyle erkek çocuğu kurt ile özdeşleştirilmiştir. Benzer şekilde Dede Korkut Kitabı'nda[96] anne, baba ve çocuklar arasındaki aile ilişkilerinde otorite baba ve toplumdur. Ailenin belli başlı temel

---

[90] Ali Güler, "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 77-78.

[91] Kâşgarlı Mahmud tarafından Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek maksadıyla yazılan ilk Türk dili sözlüğü. (Bkz. Mustafa S. Kaçalin, "Dîvânü Lugati't-Türk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1994.) (https://islamansiklopedisi.org.tr/divanu-lugatit-turk) (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

[92] Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügat'it-Türk Tercümesi, Çev: B. Atalay, 1992, C.1, s.278.

[93] Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 326.

[94] Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 496.

[95] Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 429.

[96] Dede Korkut; Türk edebiyatında kendi adıyla anılan hikâyelerin anlatıcısı yarı efsanevi bilge kişidir. Dede Korkut Kitabı ise Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân başlığını taşıyan eser. (Bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1994.) (https://islamansiklopedisi.org.tr/dede-korkut) (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

özellikleri bulunmaktadır. Erkek ailenin devamlılığı için çok önemli bir öğedir ve egemendir. Bu nedenle ataerkil bir yapı söz konusudur. Baba ailenin reisidir. Annenin konumu babaya göre belirlenir. Anne ve çocukların en önemli görevi babaya itaattir. Soyluluk, güzellik ve ahlâk; evlenilecek kadında aranan özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nikâh yoluyla yapılan evliliğin sonucu kadın annelik statüsüne geçiş hakkı kazanır. Söz, nişan, düğün gibi adetler evliliğe giden süreçte karşılaştığımız uygulamalardır. Evlendikten sonra eşler ve çocuklar arasında sevgi, saygı, sadakat, bağlılık, dayanışma, fedakârlık ve namus olması gereken değerler olarak belirlenmiştir.[97]

Kitapta delikanlılar evlenmek istedikleri zaman babalarına *"Oğlu olan evermiş kızı olan göçürmüş"* söyleminde bulunurlar. Bamsı Beyrek karakteri babasına böyle söyleyince babası da ona *"Oğuz'da kimin kızını alıvereyim?"* diye sorar. Beyrek ise *"Baba mana bir kız alıvir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara goç atuma binmedin ol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol mana baş getürmek gerek, bunun gibi kız alıvir baba mana"* şeklinde karşılık verir. Kan Turalı karakteri de evlenmek arzusunda olduğu kızda benzer nitelikleri arar. Çünkü Oğuzlarda kadın, alp erkek tipine yakındır ve onlar kadına erkeğe denk bir değer vermişlerdir.[98] Övülen ve kıymetli görülen kadın tipleri ise "ev yapan" olarak nitelendirdikleri kadınlardır. Kocalarına eş, çocuklarına anne olan bu kadınlar bunun yanı sıra yine alp tipi kadın özellikleri ile de ön plana çıkmaktadır. Kocaları tutsak düştüğünde bu kadınlar onları kâfir elinden kurtarır. Burla ve Selcen Hatunlarda bu durumun örneğini görmekteyiz.[99] Bu hikâyelerde İslâmiyet'e geçiş sürecindeki İslâm normları ve Türk örfünün ikili şekilde var olması durumu net şekilde izlenebilmektedir.

Gedâyî[100]'e ait olduğu kaydedilen bir destanda da yine evlenen iki gencin evlilik maceraları işlenmiştir. Evliliklerinin başlarında güzel günlerin ve sonra bu günlerin sona ermesi ve tarafların ayrılmalarına giden aile içi sıkıntıların ve çatışmaların tema olarak

[97] Doğan, a.g.e., s. 57.
[98] Aydın Oy, a.g.m., 590.
[99] Aydın Oy, a.g.m., 595.
[100] XV. yüzyılın önde gelen Çağatay şairlerinden. (Bkz. Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1993.) (https://islamansiklopedisi.org.tr/gedayi) (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

belirlendiği[101] destandan da anlıyoruz ki evlilik Türk toplumu için her dönemde kritik bir mesele olmuştur.

Bir toplumun günlük yaşamına ışık tutması bakımından seyahatnameler de önemli kaynaklardır. Her ne kadar öznel değerlendirmeler yer alsa bile eleştirel okumalar, karşılaştırmalar ve analizler sonucu tarihi ve sosyolojik malzeme olarak yararlanılabilir. İbn Fadlân[102] seyahatnamesinde aile hayatına ve kadın-erkek ilişkilerine ilişkin gözlemlerine bol bol yer vermiştir. Örneğin Fadlân X. yüzyılda Oğuz kadınlarının erkeklerden kaçmadığını ve yüzlerini örtmediklerini, hatta bedenlerinin hiçbir yerini gizlemediklerini şaşkınlıkla aktarmıştır:

> "Bir gün onlardan bir adamın evine (çadırına) indik. Oturduk. Adamın karısı da bizimle oturdu. Bizimle konuşurken cinsel organını açtı ve kaşıdı. Biz görüyorduk, yüzlerimiz kapadık. "Estağfirullah!" dedik. Kocası güldü. Tercümana, "onlara söyle, sizin yanınızda onu açıyor, siz görüyor ve koruyorsunuz. Ona bir şey olmuyor. Bu onu kapatıp da başkalarına müsaade etmesinden iyidir."[103]

Fadlân'ın şaşırdığı bir diğer konu ise kadınların erkeklerle birlikte yıkanmalarıdır. Bu durumu ise şu ifadelerle aktarmıştır: *"Erkekler ve kadınlar hep beraber çıplak yıkanırlar. Birbirlerinden kaçmazlar. Bununla beraber asla zina etmezler. Aralarından zina eden birini, kim olursa olsun dört kazık çakıp kollarından ve bacaklarından bu kazıklara bağlarlar. Balta ile onu baştan ayağa ikiye bölerler. Kadın için de aynı cezayı verirler. Bundan sonra zina eden kadın ve erkeğin parçalarından her birini bir ağaca asarlar."*[104] Oğuz beyinin İslâmiyet'i kabulünün Fadlân'ın seyahatnamesinin dönüşüne rastladığını söylememiz gerekir. Sözünü ettiğimiz dönemde Oğuzlar eski Türk geleneklerini muhafaza etmektedirler. Zinaya verilen bu cezadan zaten daha önce söz etmiştik. Fadlân'ın aktarımı bu konunun doğruluğunu destekler niteliktedir.

---

[101] Aydın Oy, a.g.m., s. 596.
[102] X. yüzyılda İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen Abbâsî elçilik heyetinin kâtibi ve bu seferi anlatan seyahatnâmenin yazarı. (Bkz. Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1999) (https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-fadlan) (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
[103] İbn-i Fadlan Seyahatnamesi, Haz.: Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015, s. 11.
[104] A.g.e., s. 31.

Fadlân; Volga Bulgarlarına yaptığı seyahat sırasında da kız ve erkek çocuklarının arasında bir ayrım olduğunu gözlemlediğini belirtmiştir. Yemek yerken ortaya çıkan bu ayrımı *"Bazen arpayı etle pişirirler. Erkekler bunun etini, kızlar ise arpasını yerler. Yalnız çorba teke başıyla pişirilirse bunun etinden kızlar da yerler"*[105] şeklinde aktarmıştır. Bu aktarım doğru ise Oğuzlarda X. yüzyılda toplumsal cinsiyet farklılıklarının varlığını sürdürmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Seyahatnameye göre kız çocukları küçük yaşlarda evlendirilmekteydi. Buna ilişkin gözlemlerini Fadlân şu şekilde vermiştir: *"İçlerinden biri diğerinin kızını, kız kardeşini veya velayeti altında bir kadını şu kadar Harezm kumaşı karşılığında ister. Başlığı veliye verdikten sonra kızı alır, evine götürür. Çok kere başlık deve, hayvan veya başka bir şey olabilir. Velisi ile anlaştığı başlığı ödemeden hiçbir kimse bir kadınla evlenemez. Bu meblağı ödeyince çekinmeden gelir, kadının bulunduğu eve girer, babasının, anasının ve kardeşlerinin huzurunda onu alır götürür. Onlar da buna engel olmazlar."*[106] Buradan anlamaktayız ki çocukların ebeveynleri, daha doğrusu babaları, onlar üzerinde her türlü tasarruf ve hakka sahiplerdi.

Yine bu seyahatnamede aktarılana göre dul kadınlarla aile üyelerinin evlenmesi söz konusuydu. *"Bir adam ölünce karısı varsa, öz anası olmamak şartıyla, büyük oğlu onun karısıyla evlenir."*[107] Bu durumun eski Türk toplumunda da yaygın şekilde uygulandığından daha önce de bahsetmiştik.

Fadlân'ın seyahatnamesi, türün başka örneklerinde de karşılaştığımız gibi öznel yargılar, abartı ifadeler ve tarihi gerçeklerle tutarsız öğeler içerebilmektedir. Fadlân'ın Arap kimliği, İslâmî değer ve normları sebebiyle Müslümanlığı henüz benimsemeyen Türklere karşı önyargısı göz önünde bulundurularak; yazdıklarında taraflı, yanlış ve abartı ifadeler olabileceği unutulmamalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu tarz ben anlatıları eleştirel bir gözle okunmalı, mutlaka farklı kaynaklarla desteklenmelidir.

Selçuklu Devleti zamanında toplum içerisinde kadının eskilerden gelen aktifliğini ve saygınlığını sürdürdüğünü iddia edebiliriz. Kadın ekonomik hayatta da

[105] A.g.e., s. 54.
[106] A.g.e., s. 11.
[107] A.g.e., s. 11.

varlığını sürdürmüştür. Selçuklu toplumunda ahiler dericilik, örgücülük vb. alanlarda işletmeler kurmuş ve buralarda yapılan üretim konusunda kadınlardan yardım almışlardır. Kadın gücüne böylesi bir ihtiyaç duyulması sonucunda da kadın toplumsal hayatta ve toplumsal örgütlenmede kendine bir yer edinmiştir. Kadınlar örgücülük, dokumacılık, misafirlerle ilgilenme, dinî ve tasavvufî faaliyetler gibi uğraşlarla ilgilenmişlerdir.[108] Ayrıca şehirlerin kültürel açıdan daha gelişmiş aydın bölgelerinde şarkı söyleyen ve raks eden bazı kadın sanatçıların da varlığından söz edilmektedir.[109] Selçuklu kadınının erkeklerle yan yana iş hayatında yer alması, toplumsal hayatta eski Türklerden gelen eşitlik ve saygınlığını koruduğuna işaret eder. Kadının konumu ile ekonomik hayattaki etkinliği arasında doğrudan bir bağ olduğundan zaten daha önce söz etmiştik.

İslâmiyet öncesinde Türklerin toplumsal hayatındaki anlayışın devamı olarak Selçuklu'da da kadın saygın bir kimliğe ve etkin rollere sahiptir. M. Altay Köymen; evlilik yoluyla saraya giren hatunlar ile hanedanın diğer üyeleri arasında hak ve imtiyaz olarak herhangi bir farklılık olmadığını ifade eder. Hatunlar siyasi alanda da rol oynar ve devlet yönetiminde etkililerdir.[110] Örneğin hükümdar yokken ona niyabet eder, devlet işlerinin takibini yapar. Aile ve toplumsal hayattaki konumu itibariyle bu söylediklerimize Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'u örnek gösterebiliriz. Yönetimde Tuğrul Bey'e yardımcı olmuş, yeri geldiğinde danışmanlık yapmıştır.[111]

Kadınların siyasi rollerinden biri de evliliktir. Kadınlar evlilik yoluyla ittifaklar kurulmasını sağlarlar. Örneğin Sultan Kılıçarslan'ın kızı Seyyide Hatun; Artuklulardan Rüknü'd-Devle ile evlendirilmiş ve bu sayede Haçlılara karşı bu beyliğin desteği alınmıştır.[112] Diplomatik evlilikler I. Mesud saltanatında da devam etmiş, Sultan Mesud Danişmendli Melik Gazi ile ittifak yapmak için kızıyla evlenmiştir.[113] Sultan II. Kılıçarslan ve Alman imparatoru Fredrick Barberos arasında III. Haçlı Seferi sırasında

[108] Doğan, a.g.e., s. 66.
[109] Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 39.
[110] Ayşe Dudu Kuşçu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, s.176.
[111] Kuşçu, a.g.m., s. 174.
[112] Sedat Biçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV. Yy)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 9.
[113] Biçak, a.g.e., s. 13-14.

elçi gönderimleri ve hediyeleşmeler yaşanmış, bir rivayete göre de sultanın Barberos'un kızıyla evlenmesi kararlaştırılmış ancak kızın ölümü üzerine evlilik gerçekleşememişti.[114] İzzeddin Keykâvüs de güç birliği amacıyla Mengücek hanedanından Melih Behramşâh'ın kızıyla evlenmiştir.[115] Keykâvus'un veziri Şemseddin İsfahânî de gücünü arttırmak adına sultanın annesiyle evlenmiştir.[116]

Melikşah döneminden itibaren özellikle vezir Nizâmü'l-Mülk'ün etkisiyle eski Türk anlayışı yerini İslâm devlet anlayışına bırakmış ve kadınların siyasi rolleri giderek kaybolmuştur.[117] Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetname isimli eserinde bu konuya dair görüşlerini görmekteyiz:

> "(…) kadınlar tesettür ehli olup, akılları kâmil değildir. Onlardan beklenen, sadece neslin güzel bir şekilde devam etmesi olduğundan, asil oldukları derecede takdir edilir, örtündükleri derecede beğenilirler. Padişah kadınları, kendileri bizatihi dışarıyı göremediklerinden, işlerini görmekle yükümlü hizmetkâr, cariye, köle ve sahibe gibi kişilere verdikleri emirleri fesat çıkarır. Dışarısı ile ilgileri olmadığından, emirleri ekseriya hatalı olur. Bu yüzden de fitneye sebep olarak padişahın ihtişamına gölge düşürür, halkı sıkıntıya sokarlar; ülke ve din zarar görür, reayanın malı telef olur, devlet büyükleri incinir. Padişah kadınlarının, padişaha hâkim oldukları devirlerde ülkede rezalet, kötülük, fitne ve fesattan başka bir şey görülmemiştir. Pek çok görüldüğü için, kısa da olsa bu mealde bir hatırlatma yapalım. Karısının emrini yerine getirerek zarar görüp, sıkıntı ve güçlükler çeken ilk insan Âdem (a.s.) idi. Hz. Havva'yı dinleyerek, buğdayı yeyince Cennetten çıkarıldılar. Hak Taâla tövbesini kabul edip, affedinceye kadar ağladı."[118]

Anlaşıldığı üzere kadınlar hükümdarların otoritelerini sarsmıyor olsalar da Nizamü'l-Mülk devlet işlerine karışmalarının önüne geçmeye çalışmış ve Altuncan Hatun örneğinde olduğu gibi Türk idari tarihinde yönetime olumlu katkılarda bulunan birçok kadının varlığını da göz ardı etmiştir. Yine de vezirin; Hıristiyanlık inancında

[114] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971, s. 221.
[115] Turan, a.g.e., 1971, s. 322.
[116] Turan, a.g.e., 1971, s. 462.
[117] Kuşçu, a.g.m., s. 188.
[118] Nizamülmülk, *Siyasetname*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981, s. 204.

Eve, mitolojide Pandora[119] karakteriyle kendini gösteren; kadınların Adem ve Havva'dan bu yana dünyadaki tüm kötülüklerin nedeni olduğuna olan inancına yönelik söylemini Selçuklu döneminin kadına yaklaşımına indirgemek doğru olmaz.

Nizâmü'l-Mülk'ün görüşlerinin etkisi dışında kadınların ikinci plana atılmaya başlanması safhasında, o dönem Anadolu'da yaygın olan tasavvuf akımlarının ve İslâm dininin de etkisi vardır. Kadınlar yavaş yavaş İslâm dininin uygun gördüğü kadın profiline geçmeye başlamıştır. Bu dönemde birçok kadın kuşkusuz yine dinin de etkisiyle yardımseverlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Birçok vakıf kurmuş, yapı[120] inşa ettirmişlerdir.[121]

Kılıçarslan'ın oğlu Sultan Rukn al-Din'in de düşünceleri Nizamülmülk'ün fikirleriyle örtüşmektedir. Dönemin Gürcü kraliçesi Thamara'ya yazdığı mektuba başladığı cümle dönemin kadın algısına dair bir örnektir: *"Gök kubbesi altında bulunan sultanların en yücesi, Allah'ın büyük peygamberi Muhammed'in halifesi ben Rukn al-Din Gürcülerin kraliçesi Thamara 'ya bildiririm ki, her kadının aklı zayıftır."*[122] Benzer fikirlerin olduğu cümleler Mevlana'nın Mesnevi adlı eserinde geçmektedir: *"0rdu, her nerede bir hezimete uğrarsa, sebep bil ki birkaç karı tabiatlıdır"* ve "*Yiğitlerin zevki gaza etmek, düşmana saldırmaktır. Karı tabiatlılar güruhu içinse başka zevkler vardır. Onların nefisleri şehvetten haz eder. Uğraşmaları, tamamen bir zillet olan zevk içindir"* ifadelerinden de anlaşıldığı üzere kadın, korkak ve zayıf gibi sıfatlar ile tanımlanmış ve "kadın gibi" benzetmesi aşağılama amaçlı kullanılmıştır.[123]

Selçuklu toplumunda da evlilikler yaygın olarak görücü usulüyle gerçekleştirilmiş ve süreci aracılar yönetmiştir. Evlenmek daima teşvik edilmiş, bekârlık hoş karşılanmamıştır. Selçuklu insanı evliliği dinin gereği olarak da görmüştür. Bu düşünceyi Hacı Bektaş'ın sözlerinde de izlemekteyiz:

---

[119] Yunan Mitolojisinde Zeus'un emriyle ateş tanrısı Hephaistos ile Athena'nın topraktan yarattığı ilk kadının adıdır. Pandora aynı zamanda içerisinde ne olduğunu bilmediği her türlü kötülüğün olduğu bir küp ile birlikte yaratılmıştır. Kadın yeryüzüne ayak bastığı andan itibaren içini kemiren merak duygusunu yenemeyerek küpün ağzını açmış ve kötülüklerin yeryüzüne insanların üzerine yayılmasını sağlamıştır. (Bkz. Orhan Öztürk, *Pandora (Yunan Mitolojisi)*, https://ozhanozturk.com/)

[120] Kutlug Türkan Hastanesi, Gevher Nesibe Hastanesi, Turan Melik Hastanesi vb.

[121] Biçak, a.g.e., s. 8.

[122] Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 197.

[123] Biçak, a.g.e., s. 89.

> "Ve amma Şeriatun evvel makamı iman getürmekdir, ikinci makam ilim öğrenmekdür, üçüncü makam namaz kılmakdur ve zakât vermekdür ve oruç tutmakdur ve güci yiterse hacca varmakdur ve hem gaza eylemekdür… Dördüncü makam halal kesb kazanmakdur ve hem ribayı haram bilmekdür, beşinci makam nikâh kılmakdur"[124]

Çok eşli evlilik de İslâm dininin etkisinde ortaya çıkmış uygulamalardandır. Örneğin Gıyâseddin Keyhüsrev; Eyyubi, Gürcü ve Mengücek prensesleri ile Konyalı iki Hıristiyan kızı olmak üzere beş kadınla evlenmiştir. Eşlerinden Gürcü prensesine düşkünlüğü sebebiyle tasvirini kendi adına bastırdığı paralara ekletmiştir. Parada kendisini aslan, karısını ise kadın yüzlü bir güneş şeklinde tasvir ettirmiştir. [125]

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleriyle başlayan ve Osmanlı'nın kuruluşuna kadar getirdiğimiz bu başlık altında, Kur'an-ı Kerim'den, İslâm hukukundan ve dönemin sözlü ve yazılı ürünlerinden verdiğimiz örneklerde kadına bakış, evlilik, aile hayatı gibi konulara ilişkin bulgular elde ettik. Bu örneklerde rastladığımız en dikkat çekici konu İslâmî normların yanı sıra Türk örflerinin de toplumsal hayatın her alanında ikili bir şekilde devam ettiği hususudur. Kadının aile ve toplum içerisindeki statüsünün değiştiğini örnekler aracılığıyla gözlemledik. Evliliğin toplumsal bir gereklilik olarak görülmesinin yanı sıra artık dinî bir emir haline geldiğini ve bunların dışında kalan uygulamaların eski Türk toplumundaki uygulamalarla benzeştiğini vurguladık. Sıradaki başlığımızda ise İslâmî norm ve değerlerin, aile ve toplum hayatında, dolayısıyla evlilik kurumunda daha da baskın bir şekilde varlığını sürdürdüğünü göreceğiz.

3. Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Evlilik Algısı

Klasik dönem Osmanlı toplumunda evlenmek ve çocuk sahibi olmak hayatın kaçınılmaz ve zorunlu bir aşamasıdır.[126] Örfi ve dini uygulamaların Osmanlı kuruluş döneminde de devam ettiği söyleyebilir. Bu dönem İslâm dininin Anadolu'daki

[124] Biçak, a.g.e., s. 73.
[125] Turan, a.g.e., 1971, s. 455.
[126] Abdullah Bay, Klasik Osmanlı Ailesi ve Değişim, İstanbul: Kriter Yayınları, 2018, s. 81.

toplumsal zemini oluşturup kültürel etkilerini yaygınlaştırdığı bir dönem olduğu için günlük hayatta ve toplumu alakadar eden olaylarda İslâm'ın etkin bir rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren evliliğe hayatın anlam ve amacı olmak gibi geniş misyonlar yüklenmiştir. Kuruluş döneminin kronik yazarı Âşık Paşazâde evliliğin önemini *"Bu âlemde maksûd olan birkaç şeydir: oğul evlendirmek, kız çıkarmak ve dünyadan iman ile gitmek"*[127] ifadesiyle dile getirmiştir.

Kuruluş ve gelişme aşamasındaki bir siyasi yapı için evliliğin fonksiyonel bir işleve de sahip olduğu düşünülmelidir. Evlilik yoluyla aile kurulur, aileler ile hane sayısı artar ve toplum büyür. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de bu sebeple evliliğe alışılagelenden daha da fazla önem atfedilmiştir.

Babanın en önemli görevlerinden biri çocuklarını uygun kimselerle evlendirmektir ve buna ülkenin hükümdarı da dahildir. Âşık Paşazâde Sultan Murad'a dair şöyle bir aktarımda bulunmuştur:

> "Kosova gazasından devletle gelince tahtında karar etti. Bir gün veziri Halil Paşa'ya: "Halil! Kızımı çehizledim çıkardım. Şimdi dilerim ki Oğlum Sultan Mehmed'i dahi evlendireyim."[128]

Benzer bir şekilde Oruç Bey'in de *"Sultan Murad Han, Edirne'de oğlu Sultan Mehmed'i everdi. Dulkadiroğlu Süleyman Beğ'in kızı Sultanzâde'yi düğün eyleyip alıverdi"*[129] ve *"Sultan Murad Han, Edirne'de oturup düğün yaptı. Kızı Sultanzâde'yi İsfendiyaroğlu Kaya Bey'e verdi"*[130] ifadelerinden Sultan Murad'ın bu görevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Yine bir başka hükümdar için de *"Sultan Bayezid düğün yapıp üç kızını üç beye verdi"*[131] ifadesine yer verilmiştir.

Hükümdar da olsa babanın en önemli görevlerinden birinin evlilik çağına gelen çocuklarını evlendirmek olduğuna delalet eden bu ifadeler dışında, dönemin kaynaklarında evlenilecek kızın seçiminde aranan bazı niteliklere ilişkin de bilgiler

[127] Âşık Paşazâde, *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz. N. Atsız, MEB Yayınları, 1992, s. 116.
[128] Âşık Paşazâde, a.g.e., s. 115.
[129] Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Haz.: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, s. 106.
[130] Oruç Bey, a.g.e., s. 88.
[131] Oruç Bey, a.g.e., s. 136.

verilmiştir. Örneğin Bezm ü Rezm[132]'de yer alan *"... Güzelliği, namusu ve terbiyesi ile tanınmış olan ailenin göz bebeği ve kabilenin en gözdesi olan kız..."*[133] sözleriyle dönemin kadına dair kriterlerinde, eski Türklerde ve İslâm etkisindeki dönemde olduğu gibi güzellik, namus ve ahlâkın ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren dul kadınlara ilişkin politikalar da göze çarpmaktadır. Dul kadınlar devlet tarafından himaye edilmektedir. Âşık Paşazâde'nin aktardığına göre: *"Osman Gazi'nin adeti bu idi: Her üç günde bir yemek pişirir, yoksulları toplayıp yedirirdi. Çıplakları getirip sırtına elbise giydirirdi. Dul hatunlara dahi daima işi gücü sadaka vermekti."*[134] Maddi destek ve yardım dışında dul kalmış kadınların evlendirilmesi de devletin sosyal politikaları arasındadır. Yine Âşık Paşazâde bu konuyla ilgili İznik'in fethi sonrası şehre giren Orhan Gazi'ye ilişkin bir aktarımda bulunmuştur. Şehirde daha çok kadınlarla karşılaşan Orhan Gazi, onları kast ederek; *"Bunların erkekleri hani?" diye sordu. Kırıldılar. Kimi savaştan, kimi açlıktan diye cevap verdiler. Aralarında pek güzel olanları çoktu. Orhan Gazi bunları gazilere paylaştırdı. Emretti: "Bu dul kadınları nikah edin, alın" dedi. Öyle yaptılar. Şehrin mamur evleri vardı. Evlenen gazilere verdiler. Hazır kadın ve evler ola. Kim kabul etmeye?"*[135] demiştir. Aslında burada maddi bir kaygı da sezilmektedir ve evlenilen kadınların evlerinin de gazileri cezbettiği söylenebilir. Zaten Âşık Paşazâde de son cümlesinde bu duruma vurgu yapmıştır. Yine de eski Türklerde olduğu gibi dul kadınların ancak dul erkeklerle evlenebileceği şeklinde keskin kaideler yoktur, Orhan Gazi kadınların yalnızlığını da önlemeye çalışmaktadır.

Osmanlı ailesi, Osmanlı'da evlilik ve Osmanlı kadınının yaşamına ilişkin bilgiler edinmek için kadı sicilleri, seyahatnameler ve vekâyînameler gibi kaynak gruplarına da yönelmek gerekir. Bilhassa kadı sicilleri evlilik ve evlilik hayatına ilişkin zengin veriler içerir. Bu verilerden bir kısmı da evliliğe hazırlık süreci olan namzedlik (nişanlılık) dönemine ilişkindir. Namzedlik evlenmeye yönelik bir vaattir ve taraflar

[132] Azîz b. Erdeşîr Esterâbâdî'nin (ö. 800/1398'den sonra) Kadı Burhâneddin adına yazdığı XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait Farsça tarih. (Bkz. Tahsin Yazıcı, "Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995.) (https://islamansiklopedisi.org.tr/bezm-u-rezm) (Erişim Tarihi: 17.09.2022)
[133] Aziz B. Erdeşir-î Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.53.
[134] Âşık Paşazâde, a.g.e., s. 160.
[135] Âşık Paşazâde, a.g.e., s. 42.

nişanı bozabilme özgürlüklerine sahiptirler. Bu özgürlüğe Konya sicillerinde yer alan 1670 tarihli bir dava kaydı örnek gösterilebilir. İsmihan ve Hasan isimli iki genç birbirleriyle namzeddir. Ancak Hasan bu vaadinden dönmüş, İsmihan da "*mezbûr Hasan bana nâmzed olmuş idi hâlâ ferâgat eylemiş su'âl olunsun"* diyerek bu durumun Hasan'a sorulmasını istemiştir. Hasan da bunu *"merkûme İsmîhân benim namzedlim idi beynimizde akd-i nikah olmamağla fariğ oldum"* şeklinde cevaplamıştır.[136] Nişanı bozulan kişi, karşı tarafı evliliğe zorlamak ya da nişanın bozulmasından kaynaklı tazminat talebinde bulunmak için mahkemeye başvuramaz.[137] Çünkü bu sürecin evlilikle sonuçlanma zorunluluğu yoktur. İsmihan'ın bu davayı açmasındaki amaç da; namzedlik sürecinin evlilikle sonlanmayışının toplum tarafından hoş karşılanmaması sebebiyle çevresindeki insanların yapabilecekleri dedikoduları önlemek olabilir. Namzedlik süresi ise sicillere yansıdığı kadarıyla genellikle üç ila altı ay arasında değişmektedir.[138] Yine de çiftlerin bu süreci tam bir serbestlik ve özgürlük halinde geçirmediğini, başta aileleri olmak üzere mensup oldukları çevredeki insanların da gözetimi altında olduklarını belirtmek gerekir.

Mahkeme kayıtlarında Osmanlı toplumunda, daha önce bahsedilen veli statüsündeki ebeveynlerin, gençlerin evlenmesinde rol oynamaya ve hükümde bulunmaya devam ettiğinin de izi sürülebilir. Sicillerde birçok kadının, sevmediği bir erkekle evlendirilmek üzere olduğu ya da evlendirildiği için mahkemeye başvurduğu ve evlenme akdinin feshini talep ettiğine dair belgeler yer alır.[139] Üstelik bu belgeler gayrimüslimlerin yaşadığı Balkan coğrafyasında da karşımıza çıkmaktadır. Birçok gayrimüslim rızaları dışında gerçekleştirilen evliliklerinden kurtulmak için kadılara başvurmuştur. 1638'de Manastır bölgesindeki Tzurno Buka köyünde yaşayan Vişa'nın başvurusu örnek olarak gösterilebilir. Vişa zorla evlendirildiğini iddia etmiş, kadı da ertesi gün evliliği feshetmiştir.[140] İstekleri dışında evlendirilen kadınların hukuki

[136]Fatih Küçük, *14 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1080-1081/1669-1670) (Değerlendirme ve Transkripsiyon),* Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 108.
[137] Esra Yakut, "Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, s. 2.
[138] Arzu Karaaslan, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2015, s. 191-196.
[139] Başak Tuğ, "Osmanlı Mahkemelerinde Âkile, Baliğa ve Reşide Kahramanlar" *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 314, Şubat 2020, s. 46-47.
[140] Der.: Amila Buturoviç, Irvin Cemil Schick, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 181.

süreçlerde yer almaları ise ataerkil sisteme ve toplum düzenine karşı mücadele verebildiklerine işaret eder. Eş seçimlerinde söz sahibi olmayan uygulamalara tepki gösteren bu kadınlar, kendi lehlerine karar çıkarmayı da başarmışlardır.[141]

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı toplumunda Müslüman tebaa Hanefi mezhebinin hukuk kurallarına tabidir ve dolayısıyla evlilikte kadının rızasının alınması şartı bulunmaktadır. Ancak bu prensibe rağmen uygulamada resmi ve yazılı bir evlilik akdi gerçekleşmediğinden, hatta evlenecek gençlerin velileri tarafından yapılmasının yeterli görülmesinden, rıza prensibine ne denli uyulduğunu tespit etmek mümkün değildir. Nitekim bu tarz davaların varlığı da uyulmadığı durumların yadsınamayacak kadar çok olduğunun göstergesidir.

Hukuki hükümler ile uygulama pratikleri arasındaki bu bağdaşmazlık XVI. ve XVIII. yüzyıllara ait Ankara, Çankırı, Kayseri ve Konya kadı sicillerinde de karşımıza çıkmaktadır. Nikâh, boşanma ve evlilik ile ilgili uygulamaların zaman zaman teorik fıkıh metinlerinden farklılaştığı görülebilmektedir.[142]

Her ne kadar reşit bir kadın Hanefi hukukuna göre, velisi bulunmadan kendi evliliğini düzenleyebilse de 1544 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın "halife" unvanını kullanarak çıkardığı ferman ile kadınların velilerinin izni olmadan evlenemeyeceği buyrulmuş, kadılara da veli rızası olmayan nikâhları reddetmelerini emretmiştir. Gerekçe olarak ise kadının başına buyruk hareket etmesinin ev düzenini harap edeceğini göstermiştir. Halkının emrini ihlali halinde ise cezalandırılacaklarını belirtmiştir.[143] Kadılar bu emre uymuş, velilerinin izni olmadığı takdirde bâliğa kızların nikâhlarını kıymamışlardır. Veli izni olmadan kıyılan nikâhların ise feshi bazen gerçekleştirilirken bazen de bu fesih taleplerinin mahkemeler tarafından reddedildiğine rastlanmaktadır. Veli izninin arandığı ve kadıların kontrolüne dayalı bu evlilik sürecinin XX. yüzyıla kadar yaygın bir şekilde devam ettiği söylenebilir. BOA kayıtlarında yer alan 1772-1897 yılları arası verilmiş olan izinnamelerde ise dul kadınların evlilikleri için veli

[141] Doğan, a.g.e., 108.
[142] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, s. 89.
[143] Colin Imber, *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Edinburgh University Press, 1997, s. 168-171.

izinleri aranmadığı görülmektedir. Bu izin daha çok ilk defa evlenen genç kızlar için geçerlidir.[144]

Dikkat etmemiz gereken bir diğer nokta ise Osmanlı toplum hayatındaki farklılıklardır. Bu farklılıklar dinî, etnik ve kültürel olmamakla birlikte, evliliğe dair başkalıklar, coğrafidir. Osmanlı'da kentli aile ile kırsaldaki aile, şehirdeki kadın ile köydeki kadın birbirinden ayrı görünüm ve yaşamlara sahiptir. Aslında özünde iki tip kadın da aile içerisinde erkeğine bağımlıdır. Ancak kırsalda yaşayan kadına yüklenen anlam ile şehirdeki kadınınki aynı değildir. Kırsaldaki kadın aktif olarak ekonomik hayata katıldığından dolayı bir üretim unsuru olarak görülür. Kız çocukları ekonomik önem teşkil ettikleri için evlendirilirken bu değerlerini karşılayacak şekilde başlık, kalın, mehir vb. şekillerde adlandırılan bir meblağ ödenmesi gerekir.[145] Mehir; kadınları sosyo-ekonomik anlamda güvence altına almak amacıyla uygulanan, evlilik akdi sırasında ya da nişanlılık döneminde kadına verilmesi gereken para, eşya ya da mal şeklindeki bedeldir.[146] Ancak mehirden kadınların babalarının da yararlandığı durumlar söz konusudur.[147] Zorunlu olmamakla birlikte çeyiz (cihaz) de evlenme akdine konu olan istenceler arasında yer alır. Hanefi hukuku çeyizi zorunlu kılmamakla birlikte uygulandığı takdirde babanın kendi mal varlığından karşılanabilir ya da kadına verilen mehir bu amaçla kullanılabilir. Ancak bazı âdetler babanın kızına çeyiz vermesini zorunlu tutar.[148] Kadının doğup büyüdüğü eve olan hizmeti ve emeği, aynı zamanda yeni kuracağı eve aktarılan bir ekonomik unsurdur. Yani kırsal kesimde evliliği; kadın emeğinin değiş tokuşu olarak da nitelendirebiliriz. Tabii ki evliliğin salt bu amaca hizmet ettiğini söylemeye çalışmadığımızı da belirtmeliyiz.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kadın, küçük yaşlarından itibaren evlilik hayatına hazırlanırdı. Osmanlı çocuklarının aile dışındaki eğitimleri sıbyân mekteplerinde gerçekleşse de bu kademeden sonra kız çocuklarının örgün eğitim hayatı bitmekteydi. XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelene dek kız çocuklarının eğitim düzeyi

[144] Aydın, a.g.e., s. 55-56.
[145] Ortaylı, a.g.e., s. 100.
[146] Jülide Akyüz, "Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Öğesi Olan Mehir Hakkında Bazı Düşünceler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (37), 2005, s. 213.
[147] Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974, s. 36.
[148] Cin, a.g.e., s. 257.

sıbyân mektebi derecesini geçmemekteydi.[149] Kız rüştiyeleri açılana ve yaygınlaşana değin kız çocukları sıbyân mektebini bitirdikten sonra aile içerisinde, annelerinin rehberliğinde evliliğe hazırlık şeklinde devam etmekteydi.

Örgün eğitimden yararlanma hakları olan erkekler ise eğitim hayatlarını bitirdikten sonra geleneksel aile reisi rolüne geçebilmek adına iş hayatına başlamaktaydılar. Aile reisi olabilmek evliliğe, evlenebilmek ise bir iş sahibi olmaya bağlıydı. Kadın toplumsal hayatta sınırlı bir şekilde yer alabildiğinden evi geçindiren erkekti. Dolayısıyla erkeğin, ekonomik konumuna bağlı olarak ailedeki konumu da güçlüydü. Erkek, aile içerisinde topluma ve dışarıya açılan pencereydi.

Evlendikten sonraki aile hayatında yine aile reisi olarak koca/baba figürünün karşımıza çıkmasından anlaşıldığı üzere itaat ve himaye ilişkisi Osmanlı ailesinde de varlığını sürdürmekteydi. Ancak bilinenin aksine kadın kamusal alanda ne kadar pasifse, ev içerisinde o kadar aktif ve sözü geçen konumdaydı. Evin yönetimi kadındaydı. Örneğin; XIV. yüzyıl sonunda Anadolu topraklarını ziyaret eden Alman Protestan papaz Salomon Schweigger; *"Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder"*[150] şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Bu hükmetmenin kadına düşündüğümüz ölçüde büyük bir güç vermediğini, ancak en azından ev içinde bir adının olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuyu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı olarak inceleyeceğiz.

Evlilik Osmanlı'da iki insanın birlikte yaşamasına imkân sağlayan bir kurum olmanın yanı sıra karşılıklı olarak eşlere hak ve sorumluluklar da yükler. Bu haklar dinî, ahlakî, hukukî ve malidir. Kınalızâde Ali Çelebi[151]; Ahlâk-ı Alâi isimli çalışmasının İlm-i Tedbir-i Menzil başlıklı kısmında XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun evlilik ve aile hayatına yönelik bize ipuçları verebilecek bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Eserde, ailenin reisinin erkek olduğu açıkça vurgulanmaktadır. Sevgi ve saygı bağlarından aileyi bir arada tutan ve çok önemsenen iki kavram olarak bahsedilmektedir. Otoriteye dayalı ailenin ön planda olduğu eserde; anne ve babaya

[149] Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977, Cilt: 1, s.457.
[150] Ortaylı, a.g.e., s. 94.
[151] (1510-1572) Ahlâk-ı Alâî adlı eseriyle tanınan Osmanlı âlimi, devlet adamı ve şair. (Bkz. Hasan Aksoy "Kınalızâde Ali Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2022.) (https://islamansiklopedisi.org.tr/kinalizade-ali-efendi) (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

karşı vazifelerin öneminin de altı çizilmektedir. Eserde ayrıca çocukların terbiyesine değinilmekte ve tek eşlilik tavsiye edilmektedir. Yazara göre; erkek eşiyle yetinmeli, hatta cariye dahi almamalıdır. Bu durumu ise erkeği tendeki cana benzeterek örneklendirmiştir. İki bedene bir can olmayacağı gibi iki kadına da bir erkeğin yakışmayacağını belirtmiştir.[152]

Kınalızâde'nin söz ettiği konuları biraz daha açacak olursak, ailenin oturacakları ev, bu eve ait eşyaların sağlanması ve evin masraflarının karşılanması erkeğe aittir. Kadının bu masraflara katkı sağlama gibi bir mecburiyeti yoktur. Kadının zengin olması bile bu durumu farklı kılmaz.[153] Buna rağmen Osmanlı toplumunda gerçekleşen dönüşüm sonrası erkeklerin evlenmek istedikleri kadınlarda maddi iştirak aradığına rastlayacağız. Çalışmanın ana kaynağı olan İzdivaç Dergisi'ndeki ilanları incelerken bu konuya tekrar değineceğiz.

Bir diğer konu ise çocukların bakımıdır. Belli bir yaşa gelene kadar çocuğun bakımında öncelik annededir. Çünkü küçük yaştaki çocuğun ihtiyacı olan şefkat ve bakımın ancak anne tarafından verilebileceğine inanılmaktadır. Erkekler yedi yaşına, kızlar ise ergenlik çağına kadar daha çok anne ile iç içe büyümektedir. Çiftlerin boşanması halinde de bu durum böyledir.[154] Daha sonra ise erkek çocuk eğitim için okul hayatına, okumuyorsa baba ile iş hayatına atılmaktadır. Kız çocuğu ise önceden sözünü ettiğimiz üzere evliliğe hazırlanmaktadır.

XVIII. yüzyılda evlilik konusunda birtakım değişikliklerin baş gösterdiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin Lale Devri olarak adlandırılan döneminde yaygın kanıya göre umursamazlık, aşırılık, erken Batılılaşma egemendir. Ancak bu dönemde dikkat çekici değişimlerin baş verdiği bir gerçektir.[155] Bu değişimlerle başlayan süreç Tanzimat ile daha da filizlenmiş, Meşrutiyet'in getirdiği ortamda ise pik yapmıştır. Toplum köklü dönüşümlerden geçmekte ve bu yenilikler en çok da aile hayatında, dolayısıyla evlilik kurumunda etkilerini hissettirmektedir. Bu sebeple ikinci bölümde

[152] Bkz. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Hazırlayan: Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser.
[153] Aydın, a.g.e., s. 94.
[154] Aydın, a.g.e., s. 132.
[155] Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018, s. 177.

modernleşme olarak söz ettiğimiz bu dönemde siyasi, ekonomik, sosyal ve hukuki gelişmelerle doğru orantılı olarak evlilik kurumundaki başkalaşmalardan söz edeceğiz.

BÖLÜM 2: OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE EVLİLİK

XVIII. yüzyıl itibariyle Batı'nın örnek alınmasıyla birlikte başlayan süreç Osmanlı tarihinde yenileşme dönemi olarak adlandırılmış ve bu dönemde Batı'ya öğrenciler gönderilmesi, ilköğretimin zorunlu hale getirilip yaygınlaştırılmaya çalışılması, kız çocuklarının da sıbyân mektepleri sonrasında artık eğitim hayatlarına devam etmeye başlaması gibi Batı'ya açık politikalar takip edilmiştir. Bu politika ve uygulamalara bağlı olarak yaşanan siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal dönüşümler sonucu da Osmanlı ailesinde, ailenin ön koşulu olan evlilik kurumunda ve evlenme pratiklerinde birtakım farklılaşma ve değişimler görülmeye başlanmıştır.

Sözünü ettiğimiz değişim ve dönüşümlerin ilk olarak başkentte ve kentli aileler üzerinde hissedildiğini belirtmeliyiz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi tespit edilen bu farklılaşmalar coğrafi ve kültüreldir. İlber Ortaylı bu durumu örneklemek adına, Bosnalı Müslüman bir kadının, aile içerisindeki konumunda ve karı koca ilişkilerinde Musullu Keldanî bir aileden daha serbest ve eşitlikçi görünümde oluşuna dikkat çekmiştir.[156] Anlaşılacağı üzere şehir ve köylerdeki aile tipinin aynı olmaması dışında, kültürel coğrafyalarda da birbirinden farklılaşmalar söz konusudur. Tüm bunların dışında özellikle başkentteki aile merkeze yakınlığından dolayı değişimlerin etkisini ilk hissedendir. Aile klasik dönemdeki yapısını kaybetmeye başlamış, başta üst tabaka aileleri etkileyen bu değişiklikler daha sonra orta ve alt tabaka ailelere de sirayet etmiştir.[157] Tam da bu sebeple bu bölümde kentli kadın, kentli aile ve özellikle de başkentteki evlilik algısı ve tartışmaları merkeze alınacaktır.

1. Batılılaşma ve Toplumsal Değişim

Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla Osmanlı toplumunun Batı ile temasının artması sonucu kültürel etkileşim hızlanmış ve toplum yaşantısı başta olmak üzere bazı algı, anlayış ve görüşlerde de değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Madeline C. Zilfi bu değişimlerin boyutunu *"XVIII. yüzyılın başında doğmuş Osmanlı uyrukları,*

[156] Ortaylı, a.g.e., s. 16.
[157] Bay, a.g.e., s. 39.

1830'ların Osmanlı dünyasına gidecek olsalar kendilerini rahatsız, büyük ihtimalle de yabancılaşmış hissederlerdi" [158] sözleriyle vurgulamaktadır.

Tanzimat'ın; değişimi amaç edinen bir aydın tipinin ortaya çıkmasında kırılma noktası olduğunu belirtebiliriz. Gerek Tanzimat gerek ise Meşrutiyet döneminin aydın diyebileceğimiz kesiminin bir kısmı da; Osmanlı ailesinde olumsuz değişim ve gelişmelerin yaşandığına ilişkin bir inanca sahip görünmektedir. Kadının eğitim hayatına devam etmesi, giyim-kuşamının Batı etkisinde şekillenmeye başlaması, kamusal alanda daha görünür hale gelmesi gibi yeni değişiklik ve değerleri topluma kazandırmaya çalışan aydınlar da, değişimleri eleştiren münevverler de; gazete ve mecmuaları bu amaç uğruna araç olarak kullanmıştır. Hatta bu sebeple dönemin roman ve tiyatro oyunları bu problematik üzerine kurgulanmış, yazarlar eserlerinde kendi düşüncelerini tartışmışlardır. Her türlü fikrin irdelendiği bu metinler devrin aile, kadın ve evlilik anlayışına ilişkin pek çok ipucu vermekte ve birer hafıza niteliği taşımaktadır. Bu eserlerdeki kahramanlar üzerinden aile sorunlarına çözüm ve önerilerde bulunulmuş, Batılılaşma eleştirilmiş, bazen de tam tersi Batılı aile değerlerinin ve düşüncelerinin toplumda yaygınlaşması sağlanmıştır. Yani yazarlar dönüşümü ve dönüşümün beraberinde getirdiği yenilikleri, algı ve anlayışı, problem olarak gördükleri konulara ilişkin çözümlerini aktarmak için edebiyatı aracı kılmışlardır. Bu sebeple çalışmamız boyunca bu eserlerden sık sık örnekler verilecektir.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet sürecinde (1839-1908) yaşayan aydınların problem olarak gördükleri durum ise İslâm'ın ve geleneklerin yaşanan değişiklikleri destekleyebileceği noktalar ile ters düşebileceği açıları tespit etmek, gerektiği takdirde ortadan kaldırmak ya da revize etmek yönündeydi. Batı'dan devşirilen yeniliklerin Osmanlı toplumunun modernleşme sürecinde, toplum yapısında yaratacağı etkilere ilişkin belirgin olarak iki karşıt yaklaşım ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki; yenilikleri, geçmişi muhafaza ederek uygulamak ve geleneklere uyarlamak isterken diğeri çağa uyum sağlamak adına gerektiği takdirde gelişimin önünde engel olarak duran geleneğin de ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktaydı. Bu iki yaklaşımı anlaşılır kılmak adına iki somut örnek verebiliriz. Kadın sorununun doğrudan konu edildiği ilk yerli eser

[158] Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s. 27.

olma özelliğine sahip Felsefe-i Zenân'da Ahmet Mithat Efendi geleneklerin kadın ve erkek ilişkilerinde yarattığı ayrımcılığa dikkat çekmiştir:

> "Hele ki gelenekler, bir kadını yalnız bir erkeğe ait kılarak, erkeği bir sürü kadına sahip edip durur ve erkekler de bu nimetin kadrini takdirde kusur etmemekte bulunur iken, hazır kendilerine açık açık şehvetle yaklaşan bir kıza namus ve iffetten bahsedebilirler mi?"[159]

Ahmet Mithat Efendi, kadın ve erkeğin birbirine eşit olması taraftarı olmasa da kadına toplumsal hayatta hak ettiği konumun verilmesini savunmuştur. Kadınların toplumda bir kenara itilmesini eleştirmiştir. Aslında bu hakları kadına İslâmiyet'in yeterince verdiğini, ancak İslâm'ın verdiği hakları devletin ve toplumun kadına tanımadığını düşünmektedir. Kadınların eğitim almasının da savunucularındandır. Evlilikte ise namuslarını korumaları kaydıyla gençlerin tanışarak evlenmeleri taraftarıdır.[160]

Muhafazakâr perspektiften yaklaşan Peyami Safa ise Canan isimli ünlü romanında Avrupa ile ilgili yaptığı yorumlar üzerinden kendi toplumunda geleneğin terki sonucu yaşanan dönüşümlerin aileyi mahvedeceğini vurgulamıştır:

> "Avrupa'da aileye ait "Moeurs"ler[161] kati istihalesini geçiriyor. Bu istihale[162] bitince, vâzı kanunlar[163] da aile hukuku telakkilerini değiştireceklerdir. (…) Adatın istihalesi aileyi kendiliğinden mahvettikten sonra, mesele hukukileşecektir."[164]

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar yaşanan süreçte ve sonrasında kadının dünyasında gerçekleşen dönüşümün sadece giyim, kuşam, moda, yabancı dil öğrenme, piyano gibi müzik aletlerini çalabilme boyutunda olmadığını, kadının kamusal alan ve

---

159 Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe-i Zenan (Letaif-i Rivayat)*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018, s. 56.
160 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 35-36.
161 Ahlak, töre, huy, gelenek. (Bkz. *Büyük Sözlük (Fransızca/Türkçe)*, Milliyet Gazetesi Yayınları, 1990, s. 400.)
162 Biçim değiştirme. (Bkz. TDK Sözlük, https://sozluk.gov.tr/) (17.11.2022)
163 Kanun koyucu. (Bkz.: Kubbealtı *Lugatı*, http://www.lugatim.com/s/vaz%C4%B1%C4%B1kanun (Erişim Tarihi: 17.11.2022).
164 Peyami Safa, *Canan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022, s. 231.

aile içerisindeki rollerini düzenleyecek ve onu bir parça özgürleştirecek seviyede olduğunu belirtmemiz gerekir. Zaten aile kurumunun yeniden şekillenmesine sebep de kadın konusunda yaşanan bu değişimlerdir. Peyami Safa'nın değişiminin aileyi mahvedeceğini belirttiği adetlerin de merkezinde kadın bulunmaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere kadının konumu, aile, evlilik gibi toplumsal konular Doğu ve Batı, gelenek ve yenilik, alaturka ve alafranga gibi çatışma ve ikilemler çerçevesinde biçimlenmiştir.

Geleneksel toplumlarda aile toplumun temelini teşkil ettiği için çok önemlidir. Çocukların soyu aileden belli olur, terbiye ailede verilir, aile sayesinde bireyler gayrimeşru ilişkilerden korunur, dayanışma ailededir. Bu sebeple aile Osmanlı gibi geleneksel toplumlarda merkezi konumda yer alan sosyal bir kurumdur. Şemsettin Sami de buna çok benzeyen bir tanımlama yapmaktadır. Ona göre aile; hayat-ı milliyeyi temin eder ve aile olmazsa milletler de olmaz. Milletlerin ruh-ı hayatının aile olduğunu savunur. Aile demek millet demek, millet demek ise aile demektir. Çalışmamızın ilk bölümünde de sözünü ettiğimiz gibi Sami de aileyi mikro düzeyde devletin izdüşümü ve temsili olarak görmektedir. Tam da bu sebeplerden dolayı aydınlar özellikle aileyi, kadını ve evliliği eserlerinin gündemine taşımışlardır.[165]

Bu değişim ve dönüşümlerin cereyan ettiği zamanlarda evlilik kurumuna da yeni anlamlar yüklenmeye, evlilik ve evlenme pratikleri yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Batı'dan ithal edilen yeni toplumsal olguları reddeden ve bu düzeni rakip olarak gören geleneksel ailenin savunucusu muhafazakâr kesime karşılık Batı yanlısı uygulamaların takibini destekleyen aydınlar ve kadınlar öncelikle İslâm hukukuna odaklanmışlardır. İslâm hukukunda kadın ve erkeğin gerek evlenme sürecinde gerek evlilik hayatında gerek ise boşanma aşamasında sahip oldukları hakları daha önce dile getirmiş, erkeğin baskın roller edindiğini ve ayrıcalıklı statüde olduğunu belirtmiştik. Batı tarzı yenilikleri savunan çağdaşlaşma taraftarlarının ilk hedefi de bu adaletsizliği eleştirmek olmuştur. Kadınların ve kadın hakları savunucularının temel arzusu o dönem sıklıkla dile getirdikleri müşterek hayattır. Kadınlar Dünyası Dergisi'nde yer alan *"Ne*

[165] Bay, a.g.e., s. 75-76.

erkek hakimdir ne de kadın mahkumdur…erkek, kadın refik-i hayattır"[166] ifadeleri bu arzunun ifadesine yerinde bir örnek olacaktır.

Batılılaşmanın beraberinde getirdiği eğitim alanındaki yeniliklerin sonucunda evlilik tercihlerinde, evlenme yaşında ve eş seçim usullerinde de değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Erkekler belli bir eğitim seviyesinde kadınlarla evlenmek istemeye, evlenme yaşı özellikle kız çocuklarının eğitim görmeye devam etmesinden ve erken evliliğe karşıt bir bilinç oluşmasından dolayı yukarılara çıkmaya, görücü usulü evlilik yerini tanışarak evlenmeye bırakmaya ve veli izni ile yapılan evlilikler eleştirilmeye başlanmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa *Tezâkir* isimli eserinde veli izninin gençleri mağdur etmesi üzerine Bosna'da karşılaştığı bir durumu aktarmaktadır. Cevdet Paşa, birbirlerini seven ve evlenme arzusunda olan gençlerden genç kızın annesi, delikanlının ise babasının bu izdivaca karşı olduğunu öğrenince *"Bunların velileri izin vermez ise ben emir veririm"* demiştir. Nihayetinde problemin maddi olduğu anlaşılınca paşa, bu anlamda destek vererek sorunun çözümüne katkı sağlamıştır. Ancak sonuç olarak veli izni, sözü edilen dönemlerde evlilik öncesi yaygın problemlerdendir ve halk arasında olağan karşılanmaktadır.[167]

Veli izni ile rıza almadan yapılan evliliklerin Osmanlı toplumunda var olduğuna önceki bölümde de değinmiş, bu tarz evliliklerin varlığına şeriye sicillerinde, genç kızların evliliğe itiraz amaçlı oluşturdukları dava kayıtlarında rastladığımızdan söz etmiştik. İşte bu evlilikler XIX. yüzyıldan itibaren eleştirilerin odağında olan tartışma meselelerinden biridir. Örneğin; Namık Kemal'in bu konuyu ele aldığı bir makalesi bulunmaktadır ve bu makalede şu ifadeleriyle sözünü ettiğimiz türdeki ebeveynlerden yana şikâyette bulunur:

> "Ne zamana kadar valideler kızlarını satılık bir emtiâ gibi, senelerce her gün bir esirci bakışlı görücünün ayıp arayan bakışlarına arzettikten sonra,

[166] "Müsavat-ı Hukuk", *Kadınlar Dünyası*, sy.30, 3 Mayıs 1329 (16 Mayıs 1913), s.1.
[167] Cevdet Paşa, *Tezâkir (21-39),* C.: 2, Yay. Haz.: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 46.

hediyelik cariye gibi bir kerecik rızasını sormaya tenezzül etmeksizin kendi beğendikleri bir adamın eline teslim edecek?"[168]

Namık Kemal'in yakınmalarından anlaşılacağı üzere Batılılaşmanın toplumsal düzende değişime yol açtığı bir diğer konu ise görücü usulü evlenmedir. Osmanlı toplumu eş seçimini yaygın olarak görücü usulü ile gerçekleştirmiştir. Bu evlenme yöntemi toplumun belki de en köklü geleneklerinden biridir. Evlenecek kişilerin birbirini tanımalarına ve seçmelerine müsaade etmeyen bu eş seçim şeklinde, seçme hakkı aileden ya da komşulardan güvenilir birine bırakılmıştır. Bireysel seçim ancak aile ve toplum çıkarlarıyla örtüştüğü ölçüde söz konusudur.[169] Evlenme çağındaki genç erkekler, beğendikleri fiziksel özellikleri, tavırları vb. kriterlerini dadılarına, teyzelerine ya da süt ninelerine belirtirlerdi. Hamam görevlileri ve bohçacılar da bu misyonu edinip aracılıkta bulunurlardı. Bu kimseler de çevrelerindeki kızları münasip bir dille soruştururdu. Uygun görülen kızın evine gidilerek görülmesine karar verilirdi.[170]

Aynı sistem XVIII. yüzyıla dek Avrupa'da da uygulanmaktadır. XVIII. yüzyıldan itibaren yaşanan değişim üzerine Stephanie Coontz "Marriage, a History" isimli kitabında şu ifadeleri dile getirmiştir:

"1700'lerin sonunda, kişisel partner seçimi sosyal bir ideal olarak görücü usulü evliliğin yerini aldı ve bireyler aşk için evlenmeye teşvik edildi. Beş bin yıldır ilk kez evlilik, daha geniş bir siyasi ve ekonomik ittifaklar sistemindeki tek bir bağlantı yerine iki birey arasındaki özel bir ilişki olarak görülmeye başlandı. Başarılı bir evliliğin ölçüsü artık ne kadar büyük bir mali anlaşmanın söz konusu olduğu, ne kadar yararlı kayınpeder edinildiği veya kaç çocuk üretildiği değil, bir ailenin bireysel üyelerinin duygusal ihtiyaçlarını ne kadar iyi karşıladığıydı. Bir zamanlar evlilik, iş ve siyasetin

[168] Bay, a.g.e, s. 113-114. (Bkz.: Namık Kemal, "Aile", *İbret*, s.56, 18 Ramazan 1289 (19 Kasım 1872).
[169] Bay, a.g.e., s. 111.
[170] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri (Toplum Hayatı)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 106.

temel birimi olarak görülürken, artık işten, siyasetten ve toplum yükümlülüklerinden bir sığınak olarak görülüyordu."[171]

Tanzimat'tan itibaren ise bu yöntem yoğun bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştirilerin sahiplerinden biri Mükerrem Belkıs'tır. Görücü usulü evliliğin kaldırılması gerektiğini en ateşli savunanlardandır. O da tıpkı Namık Kemal gibi, genç kızların bir eşyaymışçasına satılmasından şikayetçidir. Ailelerde mutluluğun yaygın olmamasını istek dışı yapılan bu evliliklere bağlamıştır. Bu türden gelenek ve adetlerin kaldırılıp daha akılcı ve mantıklı bir yöntem oluşturulmasını arzu etmiştir.[172]

İctihad Dergisi'nde de bu çerçevede kaleme alınmış bir yazıya yer verilmiştir:

"Bozulan aile bağlarının yeniden onarımı ve pekiştirilmesi için mevcut evlilik yönteminin kesinlikle iptal edilip hayatımızdan kovulup atılması lâzım gelir. Öncelikle "görücülük" (görücü usulü) denilen âdetimizin terkedilmesi lâzım. Hiçbir yararı olmadığı gibi, pek çirkin, pek gülünç ve son derece feci sonuçlar doğurduğunu hepimizin bilmesi gerekir."[173]

Bu noktada aile yaşamına olan bakış açısındaki farklılaşmanın da etkili olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle Fransız Devrimi ile beraber yayılan özgürlük, eşitlik kavramları ve insan haklarına yönelik düşünceler Osmanlı aydın çevrelerinde de yer bulmaya başlamıştır. Bir kısım bu fikirleri şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Örneğin İslâmcı düşünceler tanışarak evlenmeyi de bu sözünü ettiğimiz *"bireyciliğin getirdiği aşırı özgürlük düşkünlüğü ve toplumsal deneyim dışına çıkma arzusuna bağlarlar."*[174]

Tam tersi bir şekilde bireyin özgürlüğünü esas alan fikirler de bu çevrelerden yayılmaya başlamıştır. Özellikle daha önce de belirttiğimiz üzere edebiyat bu konuda araç olarak kullanılmıştır. Gerek Fransızcadan çevirisi yapılan tiyatrolar ve romanlar gerek ise Osmanlı aydınları tarafından kaleme alınan eserler kadın ve erkek ayırt

---

[171] Stephanie Coontz, *Marriage, a History (How Love Conquered Marriage)*, London: Penguin Books, 2005, s. 145-146.
[172] Songül Keçeci Kurt, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı, *Belleten Dergisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: LXXIX, Sayı: 286, 2015, s. 1080-1081. (Bkz.: Mükerrem Belkıs, "Görücülük", *Kadınlar Dünyası*, S. 58, 31 Mayıs 1329, s. 3.)
[173] Faik Bulut, *İttihat ve Terakki'de Milliyetçilik, Din ve Kadın Tartışmaları*, C.: 1, İstanbul: Su Yayınları, 1999, s. 164.
[174] Bay, a.g.e., s. 116.

etmeksizin geniş okur kitleleri elde etmeye başlamıştır. Hatta Namık Kemal 1882'de yazdığı bir mektupta bu duruma ilişkin "*bugün esnaf ve uşaklar bile okuyorlar ya da okuyabilenlerden dinliyorlar*"[175] ifadelerini kullanmıştır. Buradan yola çıkarak önce kültürel, sonra da edebi bir etkileşim sonucu toplumsal değişmelerin yaşandığını söylememiz mümkündür. Görücü usulüne yönelik entelektüellerin eleştirilerinden sonra da bu yöntemin toplumda yavaş yavaş terk edilmeye başlanması bu durumu destekler niteliktedir. Çalışmamızın ana iskeletini oluşturan İzdivaç Dergisi gibi farklı eş seçim yöntemlerinin tercih edilmesi de bu durumun ispatıdır.

Tüccarzâde İbrahim Hilmi de görücü usulünden yakınmaktadır:

> "Cenâb-ı Hak insanları yekdiğerine bu kadar yabancı olarak halketmemiştir. Kadınla erkeğin arasını bu kadar açmamıştır. Ve kadını erkekten bu kadar saklamamıştır. Nasıl olur da bir erkek veya bir kadın şirâze-i izdivaçla hayatlarını ebediyen yekdiğerine raptedecekleri ân-ı takarrübe kadar birbirini tanıyamaz, göremez; hayatına, temâyülâtına kesb-i vukûf edemez. İnsan çarşıdan aldığı en âdi bir yumurtayı bile ya ziyay-ı şemse veya bir mumun ışığına tutarak muayene ettiği halde, bütün müddet-i hayatını beraber yaşayacağı refika veya refikinin emzice ve hissiyatını anlamak için onunla bir müddet hatta aileleri nezdinde ihtilat edemesin."[176]

Devrin önde gelen kadın entelektüellerinden Fatma Aliye; Muhadarat isimli romanında yer verdiği Fevkiye karakteri üzerinden bu konuyu işlemiştir. Fevkiye bu durumu şöyle sorgulamaktadır:

> "Beni mecbur ettiler. "Görücüye çıkmam" dedim, zorladılar. Üzerime varmayınız dedim, dinlemediler. "Meramın nedir, mutlaka söyleyeceksin" dediler. Ben de söyledim. Beni kocaya vereceklerse niçin benim istediğim adama vermeyeceklermiş?"[177]

---

[175] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz.: Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 368.
[176] Tüccarzâde İbrahim Hilmi, "Aile Hayatımızda Avrupalılaşmanın Tesiri (1332, İstanbul)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 1077.
[177] Fatma Aliye, *Muhadarat*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019, s. 118.

Bunun ebeveyne ait bir hak olduğunu kabullenmiş olan Fazıla'nın *"Ben babama beni filanca adama veriniz diyemem. O babamın hakkıdır. Ben kimsenin hakkını gaspa kalkışamam"*[178] cümlelerinden yola çıkarak bu dönemde genç kuşağın tamamının Batılı fikir ve yeniliklerin taraftarı olmadığını, özellikle eğitimden mahrum kalanların var olan gelenekleri devam ettirmede bir problem görmediğini gözlemlemekteyiz. Nitekim babası Sâi Bey de Fazıla'ya şu cümleleri kurar:

> "Benim vazifem sana hükmetmek, senin vazifen de bana itaat etmek olduğunu biliyor musun yavrum? (…) Kızım şimdi senin için Sühâ Bey'i seçtim. (…) Karar verdim. İşte şimdi bu kararımı sana bildiriyorum ki sana da itaatten başka bir şey düşmez"[179]

Sâi Bey'in bu ifadeleri de dönemin muhafazakâr kesimini yansıtması bakımından önemlidir. Bu eserlerin ve eserlerde yer alan karakterlerin toplumun aynası niteliğinde olduğunu, büyük ölçüde de yazarlarının düşüncelerinden izler taşıdığını tekrardan hatırlatmak gerekir. Fatma Aliye de sözünü ettiğimiz eserinde dönemin diğer aydınları gibi farklı fikirleri çatıştırarak tartışmıştır.

Görücü usulü evlilik temasından söz edince muhtemelen akla ilk gelen eser olan Şair Evlenmesi'nde de İbrahim Şinasi bu yöntemin yol açabileceği problemleri mizahi bir dille anlatmıştır. İzdivaç işlerinde aracılık eden kılavuz bir kadın vasıtasıyla Kumru Hanım ile evlendiğini sanıp hile ile mağdur edilen Müştak Bey'e arkadaşı Hikmet Efendi şu cümleleri kurarak görücü usulü evliliği eleştirmiş, evlenecek kimselerin görüşmeden evlenmeye kalkışmalarının kötü sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır:

> "İşte kendi çıkarı için aşk ve muhabbet tellallığına kalkışan kılavuz kısmının sözüne güvenenin hali budur (…) Sen ve eşin birbirinizi her yönden tanıdığınız halde, evlenirken ne belalara uğradın, bak hele. Ya birbirlerinin durumunu bilmeyerek ev bark kuranların hali nasıl olur? Ötesini var sen düşün."[180]

[178] Fatma Aliye, a.g.e., 131.
[179] Fatma Aliye, a.ge., 155.
[180] İbrahim Şinasi, *Şair Evlenmesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 26.

Daha çok realist ve natüralist yapıtlarıyla ön plana çıkan Mehmet Rauf da bu dönemde eserlerinde karakterleri aracılığıyla görücü usulü evliliğe eleştiriler getirmiştir. Genç Kız Kalbi isimli romanında Pervin isimli genç bir kadının iç dünyasını işleyen yazar; bu karakter vasıtasıyla da okuyucu ile konuşmuştur:

> "… benim ayarımda, yani kendi kıymetini takdir eden bütün kızların da lanetle reddedecekleri açık olan o görücü maskaralığını bir tarafa atalım… Bizim bu hayatımızda benim gibi bir genç kız kendine layık bir hayat arkadaşını nasıl ve nerede seçebilir? (…) Sevmek için evvel lazım olan şey ruhların yakınlığıdır; bu ise ne görücülerin -ne kadar tecrübeli, ne kadar incelemiş olurlarsa olsunlar- aracılıklarıyla, ne de karşıdan sersemlikle, belki hoşça bulunan bir erkekle yapılan aşıklıkla mümkündür. Bunun için uzun konuşmalar, söyleşmeler, derin incelemeler lazımdır"[181]

Pervin karakterinin bu sözleri ile Mehmet Rauf, tanışarak evlenmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Pervin velilerin rıza almaksızın gerçekleştirdikleri evliliklerden de *"Bize ruhumuzun kabul edemeyeceği boğucu, renksiz, siyah bir hayatla, ekseriyetle hiçbir bakımdan bize zerre kadar layık olmayan kocalar veriyorlar"*[182] şeklinde şikâyet etmektedir. Çağa uyumlanmak adına gerekiyorsa geleneklerin terkini savunanlardan biri de Mehmet Rauf olabilir. Çünkü bu eserinde eş seçim sürecinde uygulanan adetlerin ne kadar zararlı olduğunu dile getirmiştir:

> "Hemen her evlilik bizde çoğunlukla yalan ve hileyle yapıldığı ve beş on gün geçer geçmez iki taraftan birden şikâyet başladığı malumken hala, hala babalarımız bu hayatın en önemli meselesini adetlerimize uyarak gafletle, körü körüne yerine getirirler. Mesela damatlarını bize göstermedikleri gibi kendileri de olsa olsa iki üç defa, o da belki tesadüfen görmüş, tanımışlardır. Gariptir ki ölünceye kadar beraber yaşayacak o insanlar, bu önemli işe başkalarının kılavuzluğuyla, başkalarının aracılığıyla girişirler."[183]

[181] Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 6.
[182] Mehmet Rauf, a.g.e., s. 19.
[183] Mehmet Rauf, a.g.e., s. 19.

Mehmet Rauf'un; Diken isimli piyesindeki karakterlerinden Nafi Bey de kızını rızasını almadan evlendirir. Kızını zengin Hami Bey ile zorla evlendirmesinin sebebi ekonomik sıkıntılarından kurtulmaktır. Mizancı Murad da Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu piyesinde gençlerin istedikleri ile evlenememelerini işler.[184]

Görücü usulü evlenme; kuşaklar arası çatışmaların da odağındaki konulardan biridir. Özellikle dönemin eğitimli genç kuşağı arasında artan tanışarak evlenme isteğinin, görücü usul taraftarı kendilerinden önceki jenerasyonla aralarındaki en keskin çizgilerden biri olduğundan dönemin eserlerinde çokça işlenmiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu da Kiralık Konak'ta kuşaklar arası değer yargıları ve yaşam biçimlerinin çatışmalarını incelemiştir. Konak çerçevesinde üç farklı dönemi ele alır ve konak da aslında hem aileyi hem de devleti sembolize etmektedir. Ailenin mikro düzeyde devleti temsil ettiğine daha önce de değinmiştik. O dönemin entelektüelleri ailede yaşanan çöküş ile devletin yıkılış süreci arasında organik bir bağ kurmuştur. Yakup Kadri romanda konağın sahibi olan Naim Efendi üzerinden bize yine yenilikleri benimsemeyen zihniyeti yansıtmıştır. Naim Efendi evlenecek çiftlerin önceden tanışmalarına karşı bir karakterdir. Evlilik öncesi görüşmelerin, anne babadan gizli yapılan buluşmaların sonucunda gençlerin zina yapacaklarını ve bu sebeple zâni ve zâniye olacaklarını belirtmektedir. Onun ifadeleriyle *"Bir zevk ve huzur yuvası olmaktan ziyade, analık ve babalık gibi kutsi ve insani birtakım vezaifin membaı olan mübarek aile ocağına, evvelce tanışıp sevişmiş bu genç çift, müşterek bir günahın lekesiyle kirlenmiş olarak girecekti."* Hem zaten düğünden önce birbirlerini yeterince tanıyan çiftler için gelin ya da güvey olmanın da cezbedici bir tarafı ya da heyecanı kalmıyordu. Tüm bu sebeplerden dolayı yeni yetişen nesil acınacak bir haldeydi.[185] Geleneksel ahlakı temsil eden Naim Efendi aile ve toplumsal normlar tarafından kontrol edilmeyen evlenme şekilleri ve eş seçimlerinin toplumun kâbusu ve ahlaki çöküşünün sebebi olduğunu savunmaktadır. Batılılaşma ve toplumsal değişimin olumsuz yönlerini bu romanında gerek karakterlerin cümleleriyle gerek simgesel anlatımlarla aktarmıştır.

---

[184] Enver Töre, "Türk Ailesindeki Değişmenin Tiyatromuza Yansımaları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 692-695. (Bkz.: Mehmet Rauf, *Diken*, İstanbul, 1333 (1915); Mizancı Murad, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, İstanbul, 1326 (1909).)

[185] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 42-43.

Eserlerinde kadının konumu, aile ve evlilik temalarını çokça işleyen Hüseyin Rahmi Gürpınar da Hazan Bülbülü isimli romanında Nedime Hanım karakterinin düşünceleri üzerinden evlenecek gençlerin ebeveynlerinin eş seçim sürecindeki rolüne ilişkin muhafazakâr kesimin zihniyetini yansıtır:

> "…âdet, kanun, nizam, edep denilen şeyler herkesin görüşüne, fikrine, arzusuna göre düzenlenemez. Hiç kimse düzeni kendine uyduramaz. Fakat kendisi ona uymaya mecburdur. Bir kızın velilerinden habersizce bir delikanlıyla böyle bostanlara gelip görüşmesi hele aşk ve sevgiden bahsetmesi pek ayıp, kötü bir harekettir. (…) Böyle bir hareket bir kızın iffetini lekeler, geleceğini mahveder"[186]

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Nedime Hanım karakteri tanışıp görüşerek evlenmeye karşıdır. Bu eylemlerin iffetsizliğe sebep olacağını düşünmektedir. Yine Nedime Hanım şu ifadeleriyle de evlenme kararı söz konusu olduğunda son sözün ebeveynlerde olması gerektiğini vurgulamaktadır:

> "Bir kızın gönlünün sahibi olabilir. Fakat bazen kendinin maliki olamaz. Bir kız gönlünü her kime isterse versin. Haydi buna bir şey denmesin. Kızı sevdiğine vermek daima mümkün olabilir mi? O kız mantar gibi yerden bitmedi ya! Bunu büyütenler, yetiştirenler yok mu?"[187]

Gerçekten de dönemin anlayışındaki ikiliğe baktığımız zaman bir kesimin Nedime Hanım'ın düşüncelerini savunduğunu görmekteyiz. Aynı eserde yer alan Akif Bey karakteri de bu konuda *"Bir kızı istemediği adama zorla vermek pek iyi değildir, ama evlilik seçimi daima kızların görüşüne bırakılamaz ya"*[188] diyerek, ebeveynlerin zorla evlendirmekten yana olmasalar da çocuklarının iyilikleri için bazen bu seçimi onlara bırakamayacaklarını vurgulamıştır.

Gürpınar'ın Şıpsevdi romanında da benzer düşüncelere sahip bir zihniyet Raci karakteri üzerinden yansıtılmıştır:

---

[186] Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hazan Bülbülü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 70.
[187] Gürpınar, a.g.e., s. 70.
[188] Gürpınar, a.g.e., s. 75.

> "Bizim memleketimizde kocayı kız değil velileri seçer. Duygu ve düşünceye gelince…Kızlarımızın duyguları pek sıradan, düşünceleri ise yok gibidir. Kızı keyfine bırakırsan zurnacıya varır sözü de işte bu sebepten ötürü söylenmiştir"[189]

Bu ifadelerde görüldüğü üzere seçim hakkının ellerinden alınmasına bir sebep de kızların düşünceden yoksun olarak nitelendirilmeleridir. Bu durumun dönemin tartışma konularından iki tanesiyle ilintili olduğunu söyleyebiliriz. Biri kız çocuklarının eğitimi, diğeri ise erkeklerin yabancı kadınları eş olarak tercih etmeleridir. Bu dönemde bazı Türk erkekleri Türk kadınlarını "aptal", hatta "çocuk" olarak nitelendirmektedir. Hüseyin Rahmi bu tartışmaların yoğun olduğu bir dönemde yayınladığı bu romanında, Madam Şehim karakteri aracılığıyla okuyucusu ile konuşmuştur. Madam Şehim'in sözleri ile Hüseyin Rahmi Gürpınar rahatsızlığını şöyle dile getirmiştir:

> "Analarınızdan gördüğünüzden başka bir okul eğitiminiz yok. Erkekleriniz sizin için okumayı gereksiz görüyorlar. Böyle cahilliğin gölgesinde kalışınız kasıtlı. Bu gerçek meydandayken bazı yeni fikirli erkekleriniz, sizin akıl ve kültür eksiğinizle eğlenmekte, evlenmek için bizi, yani Frenk kadınlarını size tercihte nasıl vicdani bir yetki buluyorlar?... Kendi milletinden kadınları hor görüp yabancı kadınlarıyla evlenmede şeref arayanlar, bu hareketlerini övünç ve gurur meselesi yapanlar, gülünecek ve hasta fikirli insanlardır"[190]

Bahsedilen durumu destekleyecek bir diğer kaynak ise Hester D. Jenkins'in eseridir. Jenkins; XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiş, II. Meşrutiyet'in ilanına da şahit olmuş bir Amerikalı seyyahtır. Anılarını kaleme aldığı kitabında Türk kadınının hak ettiği konumu elde etmesinin yolunun eğitimden geçtiğine vurgu yapmaktadır. Yine bu eserinde Türk erkeklerinin Türk kadınını *"küçük bir çocuk gibi basit ve neredeyse kontrolsüz durumda"* gördüğünü belirtmiştir. Türk kadınının konuşmasının genelde "Vay, vay, vay!" veya "Allah Allah!" gibi ünlemlerden oluştuğunu, basit bir bilgi emaresine dahi sahip olmadığını dile getirmiştir. Sohbet ettiği bir erkekten duyduğu *"Benim hiçbir konuda fikir sahibi olmayan ve sadece "Allah Allah" diyen bir kadınla mutlu olabileceğimi düşünebiliyor musunuz? Evlenmek*

[189] Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şıpsevdi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 222.
[190] Gürpınar, a.g.e., s. 338.

istiyorum, ama biz eğitimli kişiler için uygun bir eş yok. Bir bebekle evlenemem ki!"[191] cümlelerini aktarmış ve kitabında da erkeklerin şikâyet ettikleri durumun sebebinin de yine kendileri olduğunu eleştirmiştir. Yabancı kadınlarla evliliklerin tercih edilmesindense Türk kadınının eğitim ve iş hayatında hak ettiği yeri alması gerektiğini savunmuştur. Kadınlar için sosyal ve toplumsal statü basamaklarını tırmanın yolunun da eğitimden geçtiğini vurgulamıştır. Görüldüğü üzere dışarıdan bir göz olan Jenkins'in ifadeleri de Madam Şehim'in görüşleriyle benzeşmektedir.

Grace Ellison da bu söylenenleri destekler nitelikte aktarımlarda bulunmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde evlilikte eş seçimi konusunda değişiklikler yaşandığını belirtmiştir. Türk erkekleri artık batılı geleneklere vâkıf olduklarından dolayı görüşerek evlenmeyi, özellikle eğitimli kadınları tercih etmektedir. Tam da bu noktada Avrupalı hanımlar ile evliliklerde artış ortaya çıkmıştır. Hatta bu sebepten Hariciye Nazırlığı Türk diplomatlarının devlet onayı almadan yabancı hanımlarla evliliğine yasak getirmiştir.[192]

Halbuki bu durumun sebebi dönemin zihniyetidir. Yaygın düşünceye göre eğitim kadının dimağını yorardı. Çünkü kadın narindi. Ayrıca antropolojik açıdan bakıldığında da beyni erkeğin beyninden küçüktü. Dört işlem bile onun için fazlaydı. Bu nedenle rüştiye sonrası okumasına lüzum yoktu.[193]

Yeniliklerden payını almak isteyen Osmanlı kadınlarının da hayata atılabilmeleri için eğitimlerine önem verilmesi gerekmektedir. Ama dönemin gazetecilerinden Muslihiddin Adil'e göre kadın haklarının en önde geleni olan eğitime Osmanlı'da yeterince önem verilmemiştir. Ona göre kadını o günkü konumuna mahkûm eden ve erkeği üstün hale getiren tamamen kadının eğitimsizliğidir. Uygarlık yolunda ilerlemeyi ve kadınlarının iyi bir eş ve anne olmasını isteyen geleneksel toplumlar için de çözüm yine onların eğitim almalarıdır.[194] Fatma Aliye de Hanımlara Mahsus Gazete'de

[191] Hester D. Jenkins, *Kafesin Ardındaki Türk Kadını*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s. 23-24.
[192] Bay, a.g.e., s. 96.
[193] Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma (1908-1928)*, İstanbul: Doğan Kitap, 2017, s. 37.
[194] Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s. 41-43.

yayınlanan "*Bablölerden (Bas Bleu) İbret Alalım*" isimli makalesinde bu konuya ilişkin şunları söylemiştir:

> "…bu ilim ve fazlın sahibi olan Cenab-ı Feyyaz-ı Mutlak Hazretleri [Allah] onu kullarının erkeğine dişisine hep birden ihsan buyurmuş olduğundan bunu kadınlardan diriğe [esirgemeye] erkeklerin iktidarı erişebilir mi?"[195]

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hester D. Jenkins ve Muslihiddin Adil'in özellikle üzerinde durduğu kadın eğitimi ve kadının var olan eğitimsizlik haline yapılan eleştirilerin ortak noktası kamusal alanın cinsiyetlerden arındırılmasıdır. Erkek ve kadın demeden bireylerin toplumsal yaşamda var olabilmeleri, iş hayatına eksiksiz katılabilmeleri gerekmektedir. Tüm bunların gerçekleşebilmesini mümkün kılacak olan da eğitimdir. O dönemde eğitim; kadınlar için henüz yeni yeni olanak haline gelmeye başladığından, II. Meşrutiyet devrinde kadınların yukarıdaki eleştirilere maruz kalmasının kaçınılmaz olduğunu ifade edebiliriz. Eğitim kurumları kız çocuklarına da kapılarını araladıktan sonra toplumsal değişim daha da yayılmış, kadın hareketi hız kazanmış, yönetim de bu konuda çaba sarf etmeye başlamıştır. Olumlu yaklaşmakla beraber bu dönüşümün toplumsal normların müsaade ettiği ölçüde gerçekleştiğini de belirtmek gerekir. Ama en nihayetinde evlilik, aile, eş seçimi gibi bağlamlarda izlenen değişimlerin merkezinde eğitimli kadınların varlığı oluşunun da altını çizmeliyiz.

Tüm bu gerekliliklere karşın Said Halim Paşa gibi bazı İslâmcılar ve muhafazakârlar kadının iş ve eğitim hayatına, sosyal yaşama karışmasına tepki göstermişlerdir. Hatta Said Halim Paşa şu sözleriyle kadınların dünyasında yaşanan yeniliklerin toplumsal çöküşe sebep olacağını belirtmiştir:

> "Kadınların özgürlüğü fikrine esir olan kişiler, Batı'da kadının erkekten üstün durumda olması sayesinde o uygarlığın salt özgürlük eseri olduğunu sanıyorlar. Tarihin bize öğrettiği gerçeklerden biri, uygarlıkların çok kez

[195] Bkz.: Fatma Aliye, "Bablölerden (Bas Bleu) İbret Alalım", *Hanımlara Mahsus Gazete* 2 (24 Ağustos 1 3 1 1 /5 Eylül 1 895): 2-3. (Akt.: Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: Ayizi Yayıncılık, 2011, s. 54.)

kadınlar saltanatı, kadınlara salt özgürlük tanınması yüzünden çöktüğüdür"[196]

Ona göre kadınlar sosyal hayatta ne kadar aktif olurlarsa bazı talepler ve isteklerde bulunmayı kendilerine o kadar hak göreceklerdi. Bu düşüncesini de Buhranlarımız isimli eserinde şu şekilde belirtmiştir:

"Evlenen kadın kocasının âmirliğini tanımak istemediği gibi, genç kız da ebeveyninin vesâyetine tahammül edemiyor. Kadınlar artık hür olmak, istedikleri gibi hareket etmek, yaptıkları şeyler için kimseye hesap vermemek arzusu ile doludurlar."[197]

El-Medâris Dergisi'nde yayınlanan bir yazıda da kadınların erkeklerin âmirliğini tanımalarının gerekliği vurgulanmıştır:

"Kadınlar erkeklerin enis-i canı imiş!.. Hayat ortağı imiş!.. Daha bilmem ne imiş, bunların hepsi yalan!" türünden ifadeler kullanıyorsunuz. İnsan, bilmediği ve görmediği şeyi inkâr ederse, hakkı vardır. Erkeklerden öyle insani muamele ve samimi sevgi görmek için, herhalde sözlerini dinlemek, her türlü kötülükten kaçınmak ve İslam terbiyesi içinde tesettüre riayet etmek lâzımdır. Biz, onlara karşı itaatsizlikte bulunursak, elbette kötü muamele göreceğiz. Siz, erkeklerinizin hayat ortağı olamamışsanız, kabahat kimdedir? Kaş yapayım derken, göz çıkaracaksınız. Haddinizi bilmeyerek, bir de egemenlik iddiasına girişiyorsunuz! Bir evde iki kumandan hükmederse, o aile arasındaki düzen bozulmaz mı?"[198]

İslâmcılık fikrinin Said Halim Paşa'ya nazaran görece daha ılımlı temsilcilerinden olan Mehmet Âkif ise Osmanlı toplumunda gündemdeki kadın meselelerinin Avrupa özentiliğinden kaynaklandığı görüşündedir. Kadınların eğitimine taraftar olduğunu belirtse de bunu ne dereceye kadar savunduğu belirsizdir zira Âkif

[196] Berkes, a.g.e., s. 447.
[197] Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 197?, s. 97.
[198] Bulut, a.g.e., s. 89.

kadınların ev dışında faaliyet göstererek iş hayatında yer almasına karşı olduğunu ifade etmektedir.[199]

Batılılaşmaya, yeniliklere ve toplumsal değişime özellikle kadının dünyasındaki değişimler boyutunda karşı çıkan kişilerin varlığına ve kültürel normlara rağmen kadın sorunlarını gündeme getiren Süs Dergisi şu soruyu yöneltecek ortamı bulmuştur:

> "Bütün validelere, hemşirelere, muallime ve mürebbiyelere, genç kızlarımıza ve hanımlarımıza soruyoruz: Görücülükle mi, görüşücülükle mi evlenmeye taraftarsınız?"[200]

Böyle bir soru yöneltmedeki gereklilik; toplumda sözünü ettiğimiz Batılılaşma ve gelişmelerin sonucu olarak yorumlanabilir. Genç kızlar geleneksel bir yöntem olan görücü usulü ile eş seçimlerine devam edecekler miydi? Yoksa eşlerini kendi duygu, düşünce ve iradeleri doğrultusunda mı seçeceklerdi?

Görsel 1:(Zevcenizi intihab ederken annenizi görücü gönderirseniz istikbalinizi bu ihtiyar ellere teslim etmiş olursunuz.) (Bkz.: Toprak, a.g.e., s. 71.)

Dönemin romanlarının, gazete ve mecmualarının büyük bir kısmında görücü usulüyle yapılan, çiftlerin birbirlerine razı olduğu evliliklerin aile içi problemlerle sona

[199] Kurnaz, a.g.e., s. 63-65.
[200] Toprak, a.g.e., s. 70.

ereceğinin altı çizilmiştir. Gençlerin velileri tarafından zorla evlendirilmesi eleştirilmiştir. Evliliklerinde, dönemin yaygın düşüncelerinden olan hürriyet ve eşitlik kavramları ile bağdaştırılan görüşücülük yöntemini tercih etmiş gençlerin hayatları ise idealize edilmiş ve romanlarda da bu şekilde yapılan evlilikler mutlu bir sonla bitirilmiştir.

Görsel 2: Şimdiki gençler de zevcelerini karşı karşıya oturup böyle beğeniyorlar. (Resimli Ay Dergisi) (Bkz.: Toprak, a.g.e., s. 74.)

Bu tartışmaların odağında olan isimlerden biri de Tahsin Nahit'tir. Nahit; görücü usulü evlenmenin Osmanlı toplumu geleneği haline gelmesinden duyduğu rahatsızlığı belirtmiş, bu yöntemin İslâm dini ile de bağdaşmadığını, Hz. Muhammed'in bu tarz

evlilikler yapmadığını ve dolayısıyla bu usulün İslâm geleneği gösterilmesinden utanç duyulması gerektiğini ifade etmiştir.[201]

Feminist çizgide yer aldığını söyleyebileceğimiz Kadınlar Dünyası 1913 yılındaki bir sayısında *"birkaç istisna dışında aile yapımız çok doyurucu"* sözüne yer vermişti. Yine aynı yıl yayınlanan başka bir dergide ise *"Her şeyden önce bizde aile hayatı diye bir şey yok"* sözleri karşımıza çıkmaktaydı.[202] Benzer bir örnek de dönemin kadın hareketi savunucusu olan Hanımlara Mahsus Gazete'de karşımıza çıkmaktadır. Gazetenin 1893 tarihli altıncı sayısında kadının görevleri şöyle belirtilmiştir:

> "Eğer kadın evini tertipli düzenli tutmaz; erkeğini istirahat ettirmez, hanesini huzurlu mekâna dönüştürmezse, dünya hayatını bu kadınla paylaşan erkeğin, bu evliliğin ürünü olan çocukların, yani bütün ailenin rahat ve mutluluğu kaçar. Kadının birinci görevi, kocasının rahatını temin etmektir…"[203]

Görüldüğü üzere Batı yanlısı, yenilik taraftarı ve kadın hakları savunucusu kimseler arasında da bir fikir birliği söz konusu sayılmazdı.

Osmanlı toplumunun yaşadığı, belki de "metamorfoz" olarak da ifade edebileceğimiz bu farklı bir hale geçiş sürecinde, Avrupalılar da durumun takipçisiydi. İstanbul'da uzun yıllar hayatını sürdüren Sir Edwin Pears bu değişim hakkında şunları söylüyordu:

> "Kadının konumuna ilişkin Batılı düşüncenin Türk ev hayatı üzerinde önemli bir etkisi var. İngiliz, Amerikan ve Fransız usulü eğitim, İngiliz edebiyatı öğrenimi ve hatta alelade Fransız romanları okumak (genel olarak pek yüceltici bir etüd olmamakla birlikte) gibi uygulamaların tümü,

[201] Çiğdem Ülker, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarında Kadın ve Evlilik Tartışmaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 26, 2016, s. 44. (Bkz.: Tahsin Nahit, "Kadınlarımız", *İctihad*, C.4, S.70, 4 Temmuz 1329 / 17 Temmuz 1913, s.1535.)
[202] Duben, Behar, a.g.e., s. 209-210.
[203] Bulut, a.g.e., s. 53.

özellikle aile hayatının ne olduğu konusunda düşünceleri harekete geçirmek açısından çok yararlı bir etki yapmaktadır."[204]

Batılılaşma çerçevesinde cinsiyetler arası eşitsizliğin giderilmesine yönelik kadın tartışmaları, tam anlamıyla olmasa da kadının eğitim hayatında yer almasıyla birlikte bir nebze özgürleştirilmesi ve kamusal alanda adının yer almaya başlaması sonucu evlilik ve aile kurumlarında da yapısal değişimler meydana geldiğini belirttik. İşte sözünü ettiğimiz bu değişimler zamanla ideolojilerce yoğurulmuş ve kadın hareketi ile perçinlenmiştir.

2. Siyasi Ortam

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren gerek askeri gerek teknolojik gerek ise ekonomik alanlarda Avrupa'ya karşı olan üstünlüğünü kaybetmeye başlamış ve bu durum toplumsal ve siyasal hayatta da kırılmalara yol açmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde karşımızda çökmekte olan bir Osmanlı Devleti vardır. Özellikle Fransız Devrimi'nin etkisiyle, etnik milliyetçiliklerin yarattığı parçalanmaları ve devletin bu kötüye gidişini durdurmak adına, dönemin aydınları ve yöneten kesim kanadında çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. E. J. Hobsbawm; bu arayışlar sonucu bulunan çözümlerle birlikte dönüşen Osmanlı İmparatorluğu'nu belirgin bir "*evrim geçirmiş olan fosil*" [205] şeklinde tanımlar.

Bu süreçte Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi, devlet içindeki belirli unsurlar çerçevesince toplumsal ve siyasal birliği sağlama ve devleti olduğu şekliyle ayakta tutmaya yönelik fikirler üretilmiş ve geliştirilmiştir. "*Batılılaşma ve Toplumsal Değişim*" başlığı altında bu fikirlerden İslâmcılık ve Batıcılığın aile, evlilik ve kadının konumuna bakışına ilişkin bazı kesitler sunmuştuk. Bu kısımda ise devletin baskın ideolojisi Jön Türk ve İttihatçılık fikirlerinden, buna bağlı olarak da Osmanlıcılık bakış açısından söz edeceğiz. Daha sonra ise bu zeminden güç alan kadın hareketine değineceğiz.

---

[204] Akt.: Duben, Behar, a.g.e., s. 216. (Bkz. Turkey and Its People, Londra, 1911, s. 74.)
[205] E. J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mil, Gerçeklik"*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 56.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren yüzünü Batı'ya döndüğünü zaten dile getirmiştik. Bu dönüş sayesinde Avrupa'da yaşanan toplumsal ve siyasi gelişmelerin yankıları da Osmanlı Devleti'ndeki değişme ve dönüşme ihtiyacıyla birleşmiştir. Fransız Devrimi'nin sonucu olan milliyetçi faaliyetlerin Osmanlı siyasal hayatına etkisi dışında, bu devrimin bir başka sonucu olarak karşımıza çıkan özgürlük ve eşitlik kavramlarının da Osmanlı toplumsal hayatına yansımaları olmuştur. Fransız Devrimi kadınların kitlesel bir şekilde yer aldığı ilk olaydır. Bu süreçte kadınlar ayaklanmalarda ve yürüyüşlerde devrime desteklerini vermişlerdir. [206] Ayrıca ortaya çıkan eşitlik ve özgürlük gibi kavramlardan faydalanmak isteyerek birtakım haklar da talep etmişlerdir. Ancak Fransa'da da tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi kadınlara toplumsal ve siyasal haklar verilmesi noktasında muhafazakâr tavır sergileyen bir sınıf vardır. Örneğin devrimin önemli aktörlerinden olan Jean-Jacques Rousseau; Emile isimli eserinde kadınların erkeklere boyun eğmesinin gerekliliğini vurgulamıştır:

> "Kadının görevi erkeklerin hoşuna gitmek, onlara yararlı olmak, kendilerini onlara sevdirip saydırmak, küçükken büyütmek, büyüyünce onlara öğüt vermek, teselli etmek, hayatı zevkli ve sevimli hale koymaktır."[207]

XX. yüzyıla gelindiğinde kadınların geçirdiği toplumsal dönüşüm tüm Avrupa'da konuşulmaktadır. Örneğin Almanya'da *Görsel 3*'teki karikatür yayınlanmıştır. "Modern Evlilik" başlıklı bu karikatürde, elinde biberonla bebeğini doyuran elbise ve terlik giymiş erkeğin yanında, sert bir yüz ifadesi ve kendinden emin duruşuyla karısı yer almaktadır. Kadın, aynı zamanda erkeklere özgü olduğu düşünülen pantolon giymektedir ve resim altında yazan "Pantolon giyen o (Sie hat de Hasen an) ifadesiyle bu duruma dikkat çekilmiştir. Evli kadınların kocalarıyla eşit konuma gelmelerinin mümkün olmadığı hatta bu durumun aile için tehdit teşkil ettiği düşünülmektedir. İdeal ve "gerçek kadın" fedakâr ve cefakâr

Görsel 3: Modern Evlilik-Moderne Ehe, 1900.

[206] Örneğin; Bkz.: Galina Serebryakova, *Fransız Devriminde Kadınlar*, Çev.: Ahmet Açan, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1998.
[207] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s. 56.

eştir, annedir.[208]

Benzer bir süreç Osmanlı toplumunda da kendisini göstermeye başlamıştır. Bazısı doğal, bazısı da önce Genç Osmanlılar, daha sonra Jön Türkler ve İttihatçılar elinden, kadın, aile ve evlilik gibi toplumsal yapıyı etkileyen konularda değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler özellikle başta İstanbul olmak üzere kentlerdeki geleneksel aile yapısında etkilerini hissettirmeye başlamıştır. Eşitlik ve özgürlük fikirlerinden yararlanmak isteyen Osmanlı kadınları, kendilerini sınırlandıran rollere ve yaşam tarzına karşı çıkmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda öncelikle bu ortamı hazırlayan İttihat ve Terakki iktidarına ve etkilerine, daha sonra da sözünü ettiğimiz kadın hareketine değinmek yerinde olacaktır.

2.1. İttihat ve Terakki Düşüncesinin Etkileri

"Young Turks" (Genç Türkler) tabiri ilk olarak 1828 yılında İskoç yazar ve seyyah olan Charles MacFarlane tarafından, dönemin genç Osmanlı neslini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Daha sonra ise 1855'te Fransız tarihçi ve seyyah J.H.A Ubicini II. Mahmud devrindeki reform hareketine katılan devlet adamlarını ve Sultan Abdülmecid devrinin Batılılaşma yanlısı kimselerini tanımlamak için *"Jeune Turquie de Mahmoud"* ve *"Jeune Turquie d'Abdul Medjid"* ifadelerine yer vermiştir. Bu tabiri 1857 yılında bir kavram olarak ilk kullanan kişi ise Fransız yazar Hippolyte Castille olmuştur. Ama daha yaygın bir tanımlamaya gidecek olursak daha çok II. Abdülhamid dönemindeki siyasî muhalif hareketlerde yer alan kişileri tanımlamak için kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu kullanım ile beraber XX. yüzyıl başlarından itibaren tabir; kavramsallaşmıştır. Özellikle 1908 İhtilali sonrası II. Meşrutiyet rejimini (Jön Türk rejimi şeklinde) ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni (Jön Türk partisi) ifade etmede kullanılmaya başlanmıştır. Hatta II. Meşrutiyet dönemi için de "Jön Türk Dönemi" adlandırması yapılmıştır. Jön Türklük özellikle başkentte yüksek öğrenimini yapan öğrencilerin muhalefet hareketine dönüşmüş, 1894'te devlet adamları ve subayların katılımıyla genişlemiş ve yayılım alanı artarak hareket hız kazanmıştır. 1908 İhtilali'ni

[208] Marilyn Yalom, *Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi*, İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2002, s. 267-268.

gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de motoru olarak tabir edilen bir hareket haline gelmiştir. [209]

Osmanlı ailesi ve evlilik kurumunun etkilenme sürecinin de bu sıralamayla gerçekleşmiş olup, önce Jön Türk, daha sonra ise İttihat ve Terakki ideolojilerinin etkileri altında şekillendiğini ifade edebiliriz.

Modern devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber, devletlerin dayandırıldığı geleneksel meşruiyet kaynakları artık eskisi kadar önemli olmamaya başlamış, bu sebeple Batılı devletler iktidarlarına temel ve meşruluk kazandırmak adına ulus-devlet biçimine dayanan ve zaten akım olarak da giderek yayılan milliyetçi fikirlerden beslenmeye başlamışlardır. Bu milliyetçi ideolojiler Osmanlı ve Avusturya-Macaristan gibi çok uluslu yapıdaki devletlere Avrupa devletlerine sağladığı anlamda bir fayda sağlayamamakla birlikte tam tersi ayrılıkçı ve bölücü bir boyutta etki etmiştir. İşte bu noktada Osmanlı Devleti'nin bir ulus oluşturma ve bu sayede varlığını olabildiğince geniş bir sahaya yayarak sürdürebilme amacı çerçevesinde izlediği Osmanlı kimliği yaratma politikası sonucu Osmanlıcılık düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin; kendi toprakları üzerinde yaşayan birbirinden farklı dini ve etnik grupların, halihazırda var olan kozmopolit yapıyı koruyarak yaşamını sürdürmesi adına, bunların "Osmanlı milleti" adı altında tek bir potada eritilmesi, daha doğrusu birleştirilmesini uygun bulmuş olabileceği söylenebilir.

Bütüne ulaşmak için gidilen yolda öncelikle Tanzimat Fermanı'na değinmek gerekir. 3 Kasım 1839'da ilan edilen fermanın; Osmanlı Devleti'nin varlığını koruma ve belki de Batılı bir devlet olma çabası yolundaki değişimlerin başlangıcı olduğunu söyleyebiliriz. 1789 Fransız Devrimi başta olmak üzere Batı'da yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle birlikte yeni bir devlet ve toplum yapılanması gereği doğduğunu ifade edebiliriz. Osmanlı Devleti'nin politikalarının da bu doğrultuda Tanzimat Fermanı ile beraber gelen yenilikler sonucu birleşme fikrine doğru evirildiğini ve bunun için de gayrimüslim ve müslim tebaa ayrımından Osmanlı vatandaşı birliğine bir geçiş sürecinin başladığını belirtebiliriz.

---

[209] M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2001. (https://islamansiklopedisi.org.tr/jon-turkler) (Erişim Tarihi: 15.11.2022)

1860'lardan itibaren Basîret ve İttihad gibi gazetelerde *"İttihâd-ı Osmânî"* ve *"İmtizâc-ı Akvâm"* tabirleri kullanılmıştır. Devlet bu konuda basından desteğini esirgememiştir. 1876 anayasası olan Kanuni Esasi'nin 8. maddesi ile de Osmanlıcılık akımı resmi olarak ifade edilmiştir:

> "Devlet-i Osmâniyye tâbiiyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi din ve mezhepte olursa olsun bilâ istisnâ Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir."[210]

II. Mahmut'un *"Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur"* şeklindeki sözleri Osmanlıcılık kavramının ana ilkesini teşkil eder.[211] Bu düşünce şekline baktığımız zaman, Osmanlıcılık fikrinin dini kimliklerden sıyrılmış bir vatandaşlık biçimini ifade ettiği yorumunu getirebiliriz. İşte bu doğrultuda devlet bünyesindeki her birey vatandaş haline getirilmeye çalışılmış, Tanzimat Fermanı başta olmak üzere (1839) Islahat Fermanı (1856) ve 1864 yılında bu doğrultuda çıkarılan Tabi'yet-i Osmaniyye Kanunu[212] ile desteklenmiş ve yasallaştırılmıştır.[213]

Ancak sözünü ettiğimiz bu siyaset ve kimliğin, Avrupa'dan cesaret alan, ayrılıkçı milliyetçilik yolunu izleyen ve kendi devletlerini kurmak isteyen gayrimüslim unsurlar tarafından benimsenmediğini söyleyebiliriz. Buna kanıt olarak ise o yıllarda Balkanlarda yaşanan gelişmeleri gösterebiliriz. Bu gelişmelerin sonucunda farklı unsurların kaynaştırılmasının uygulanamayacağı anlaşılmış ve bu düşünce terk edilmiştir. Balkan göçleri sonrasında demografik yapının Müslüman nüfusun çoğunluğuna doğru seyrinin etkisi ile ise devlet İslâmcı bir politika izlemeye başlamıştır. Tanzimat ile başlayan ve daha sonra terk edilen bu fikri yeniden canlandıranlar ise İttihatçılar olmuştur.

---

[210] A. Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)*, Ankara: 1982, 2. Basım, s.28.
[211] Azmi Özcan, *"*Osmanlıcılık*"*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, 2007, s.485. (https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik) (Erişim Tarihi: 15.11.2022).
[212] Osmanlı Devleti'nin ve İslam dünyasının ilk seküler vatandaşlık kanunudur. (Bkz.: İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 0, no.29, 2011, s. 193-214.)
[213] Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.583.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, 1889 yılında birtakım aydınlar bir araya gelerek İttihad-i Osmanî adında bir cemiyet kurmuşlardır. Tam da Fransız Devrimi'nin yüzüncü senesinde kurulan bu cemiyetin amacı modern siyasal bir yapı yaratıp, ırk, din ve dil farkına bakılmaksızın herkesin eşit haklara sahip olmasını sağlamaktır. Kazım Karabekir ise, memleketin sahibinin padişah değil millet olduğunu ve cemiyetin de bunu fiili olarak ispat etmek adına kurulduğunu ifade eder.[214] İlerleyen zamanlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek olan İttihad-i Osmanî Cemiyeti Osmanlıcılık düşüncesinin yayılmasında büyük rol oynamıştır.

Bu fikrin etki alanını genişletmesinde önemli olan diğer bir süreç ise II. Meşrutiyet Dönemi'dir (1908). Demokratikleşme, sivil toplum gibi kavramlar sosyal ve siyasal hayata katılmıştır. Aynı zamanda kültürel, ekonomik vb. alanlarda çeşitli gelişmeler yaşanmış, devlet bir değişim sürecine girmiştir. Bu özgürlük ortamında çeşitli fikirler hız kazanmış, özellikle de devletin yıkılmasını önlemek ve toplumun da birlikteliğini muhafaza edebilmek amacı taşıdığından dolayı Osmanlıcılık düşüncesi etkisini arttırmıştır.

Peki bu akım siyaset ve ekonomi dışında, sosyokültürel hayatı ve kurumları etkilemiş olamaz mı? Tanzimat ile başlayıp II. Meşrutiyet dönemine dek devam eden bu evrimler süresince sadece siyasal dönüşümler yaşandığını söylemek mümkün müdür?

Tanzimat döneminde her ne kadar toplumsal değişimler başlamış olsa da devlet; var olan hakimiyet sahasını kaybetmemek adına vatandaş politikası izlese de aileyi, kadını ya da bireyi değiştirmeyi amaçlamamıştır. Onların amacı idarede bir dönüşüm yaratmaktır. Jön Türkler ile Tanzimat dönemi devlet adamları arasındaki en belirgin çizgi de budur. Bu bağlamı İlber Ortaylı Jön Türklerin "*ısrarlı toplum mühendisleri*"[215] olmaları ile ifade eder. Osmanlı toplumunda, ailenin, kadının ve evlilik kurumunun şekillenmesinde öncelikle Jön Türk ideolojisinin etkili olduğunun altını çizmemizin sebebi de bu durumdan kaynaklanmaktadır.

II. Meşrutiyet öncesinde başlayıp, bu dönemde yükselişe geçen modernleşme süreci toplumda köklü dönüşümleri meydana getirmiştir. Bu tarz ortamlarda aile

[214] Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 18.
[215] Ortaylı, a.g.e., s. 174.

devletin uğraş alanı haline gelmiş ve özel alan statüsünden çıkmıştır. Siyasal yapı ve toplumsal yapı birlikteliğinin ayrılmaz unsurlar olmaları sebebiyle, birinde yaşanan süreçlerin diğerini de uzun vadede de olsa biçimlendirdiğini söyleyebiliriz. Ailenin devletin temsili olduğu konusuna zaten daha önce de pek çok kez değinmiştik. Dolayısıyla bu süreçlerden toplumun yapı taşı olan aile ve ailenin oluşum temeli olan evlilik kurumunun da etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu tarz dönüşüm süreçlerinde toplum çözülme riski altında olduğundan, bu çözülme aile kurumlarının yapılandırılması veya pekiştirilmesi yoluyla önlenmeye çalışılmıştır. Devlet ve aile iç içe geçmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri gerçekleşen devrimin sosyal alanda yapılacak yenilikler ve değişimler olmadan başarıya ulaşamayacağının farkındalardır. İttihatçıların yeni toplum oluşturma fikri Osmanlı'nın toplumsal yapısında kadın ve ailenin odakta olduğu değişimler gerektirmiştir. Ziya Gökalp'in görüşlerini benimseyerek klasik Osmanlı ailesi yerine modern aile düzeninin hâkim olduğu bir toplumsal yapı meydana getirmeye çabalamışlardır. Bu aile düzeni babanın adeta sultan imajı çizdiği sınırsız otorite ve yetki sahibi olduğu aile yapısına değil, aile içi ilişkilerde, evlenme, boşanma ve miras konularında eşitliği savunan, anne, baba ve çocuktan oluşan bir aile yapısına sahiptir. Bu doğrultuda Gökalp'in savunduğu "*Yeni aile*" ve "*milli aile*" söylemleri İttihatçıların da amaçları haline gelmiştir. [216] Bu süreçte toplumu algılayış ve yorumlayış şekillerinin değişmesiyle beraber bu kurumlara bakış açılarındaki farklılaşmalar daha belirgin bir hal almıştır. Yani Osmanlıcılık siyasi fikrinin toplumda bıraktığı tohumlar, zamanla filizlenmiş ve uzun vadede kökten değişimlere etki etmiştir.

Tanzimat ve özellikle meşrutiyet sonrasında yoğun olarak gereksinimi hissedilen bu düzenlemeler ve Osmanlı'nın modernleşme çabaları; toplumu oluşturan evlilik ve aile kurumları üzerinde yansımalarını göstermiştir. Çünkü dönemin uygulamaları ve politikaları, evlilik kurumunu düzenlemeye olumsuz etkisi olan gelenekleri kaldırmayı amaçlamaktadır.[217] Bu sebeple evlilik kurumunun hem doğrudan hem de dolaylı yollarla etki altında olduğunu söyleyebiliriz.

Anlaşılacağı üzere II. Meşrutiyet dönemi ve İttihatçı ideoloji; Fatmagül Berktay'ın da belirttiği gibi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde tayin edici bir

[216] Bay, a.g.e., s. 179-180.
[217] Doğan, a.g.e., s. 110.

eşiktir ama bu süreci asıl önemli kılan kadın ve aile yaşamında yarattığı dönüşümdür. Genç Osmanlılar, siyasal ve toplumsal devrimi bir bütün olarak görmüş ve toplumsal devrimin merkezine kadının konumunun iyileştirilmesi ve ailenin dönüştürülmesi konularını almışlardır.[218] Tüm bunlar şüphesiz ki evliliğe bakışı, eş seçim yöntemlerini ve evlenme yollarını da etkileyecektir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılında kabul edilen siyasal programının 9. maddesinde de kadın veya erkek, cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin herkesin eşit olduğu ve "hürriyeti tâmme" ye malik olduğu yer almaktadır.[219]

İttihatçıların hürriyetçi ve eşitlikçi ilkeleri ön plana çıkartan bu söylemleri, Osmanlı feminizmine de ortam hazırlamıştır. Kadın, aile ve evlilik kurumu bu süreçte doğru orantılı olarak değişim geçirmişlerdir. Bahsedilen bu fikrî, toplumsal ve siyasi ortamın yanında nüfus da sürece tesir etmiştir. Art arda süren savaşlarda erkek nüfusu kırılma yaşamış ve bu esnada kadının öne çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ayrıca Osmanlıcı düşüncenin öngördüğü vatandaş fikrinin oluşumunda kadınlar da kendilerine pay çıkarmak istemişlerdir. Çünkü yaşanan devrimin gerçekleşmesinde rol sahibi olanlardan biri de onlardır.

Hester D. Jenkins'in anılarından hareketle Jön Türk devriminde kadınların da rol aldığına dikkat çekmek gerekir. Paris'te faaliyet gösteren grubun arasında kardeşi Ahmet Rıza Bey ile çalışan Selma Hanım ve cemiyetin merkezi olan Selanik'teki en tarafsız ve yararlı kişilerden olduğunu belirttiği Gülistan Hanım gibi isimler bu örneklerdendir. Jenkins; özellikle Gülistan Hanım'ın, anayasa ilan edildiğinde parti liderlerine yapılan konuşmada Osmanlı kadınlarının sözcüsü olduğunu aktarmıştır. Bu dönemde kadınların Müslüman bir kadının hiçbir zaman aranmayacağı bilindiğinden dolayı tehlikeli mesajları taşımak gibi işlerde görev almaları dışında, erkekleri Jön Türklerin davasına katmada da etkili olduklarını vurgulamıştır. Ayrıca bu süreçte evlenmeyi reddedip, kendilerini öğrenmeye ve öğretmeye adadıklarına da dikkat çeken

[218] Ayşen Müderrisoğlu (edt.), *Kadının Değişen Dünyası (Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, s. 7.
[219] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1850-1952*, İstanbul, 1952, s.209.

Jenkins, üzerlerine düşen görevi yapan bu kadınların paylarını istemelerinin de gayet doğal olduğuna yönelik düşüncelerini belirtmiştir.[220]

Geçirdikleri bu toplumsal dönüşüm sürecinde kadınlar; Osmanlı toplumunun kurtuluşuna yarayacak bir araç olarak görülmüşlerdir ve sosyal yapıya nasıl yarar sağlayacakları üzerinde durulmuştur.[221] Ama yine de bu niyete rağmen, İttihat ve Terakki iktidarı ve meşrutiyetin sağladığı ortamda Sylvia Walby'nin de ifade ettiği gibi ulus-devletlerin oluşum ve değişim aşamalarında kadınlara siyasal ve sosyal topluma katılmanın yeni fırsatlarının kapısı açılmıştır. Osmanlı kadınları da bu ortamdan ve yeni düzenden yararlanmaya çalışmıştır.[222] Özetlenecek olursa bu sürecin üç aşamada gerçekleştiği söylenilebilir:

1. Toplumun siyasi, ekonomik ve sosyokültürel alanlarda bazı değişimlerden geçmesi ve bu sürecin sonunda bir özgürlük ortamının ortaya çıkması
2. Eşitlik ve özgürlük fikirlerinin pratikte uygulanılmaması ve kadınların bu çelişkiyi fark etmesi
3. Bir kısım kadınların bu sorun karşısında taleplerde bulunmaya başlayıp örgütlenmeler.[223]

İşte Batı'dan gelen tüm bu fikir esintileri ve bunların tetiklediği değişimler silsilesi sonucu kadının toplumsal ve kamusal alanda rolü ve evlilik kurumundaki söylemi artmış, hatta öyle artmış ki sadece ev içi alanda etkin olabilen Osmanlı kadını, bir dergiye açık ilan vererek evlilik kurmaya teşebbüs edebilecek hale gelmiştir.

2.2. Kadın Hareketi

Kadın hareketi; kadınların "tüm siyasi, toplumsal ve ahlaksal insan haklarını talep ettikleri"[224] toplumsal süreci ifade eder.

---

[220] Jenkins, a.g.e., s. 133.
[221] Bulut, a.g.e., s. 29.
[222] Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 59.
[223] Çakır, a.g.e., s. 58.
[224] Gisela Bock, *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, Çev.: Zehra Aksu Yılmazer, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004, s. 152.

Osmanlı Devleti'nde toplumsal yaşamda İslâm hukuku anlayışının hâkim olmasından dolayı kadınlar mahrem olmaları gerekçesiyle özel alana hapsedilmiş durumdadır. Kamusal alandaki varlıkları da devlet tarafından sürekli kontrol edilip denetlenmektedir. Bu katı ayrımın ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin aşılmasının önkoşulu olarak ise kadınların ekonomik hayata katılması görülmüştür. Çünkü ancak çalışan kadının erkeğin karşısında özgürleşebilmesi mümkündür.[225] Fatmagül Berktay da bu görüşü savunur:

> "Gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatife sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan anlamlı sayıda bir kadın grubunun varlığına bağlıdır. Ancak bu tür önkoşulların varolması durumunda kadınlar, ataerkil sisteme karşı düşünsel ve toplumsal alternatifler oluşturabilirler."[226]

Halide Edip de kadının ekonomik hayatta yer almasını çağın gereği olarak görmüştür. Hatta ona göre kadın sanayileşen dünyanın da yeni gücüdür.[227] Kadının çalışmasında hemfikir olunsa da bu sefer yeni bir tartışma konusu ortaya çıkmaktadır. "Kadın iş hayatına katılırsa ev içindeki görevleri ne olacak?" Örneğin Necmeddin Sadık kadının evdeki sorumluluklarını bırakmasının aileyi anarşiye iteceğini düşünmüştür. Bu nedenle kadınlar ev işlerini ihmal etmeyecekleri ve aile yaşantılarına herhangi bir zarar teşkil etmeyecek işleri tercih etmelidirler.[228] Döneme hâkim olan bu yaygın görüşten anlaşılacağı üzere kadın için düşünülen özgürlük, bu yeni halin evdeki sorumluluklarına engel olmamasına bağlıydı. Üzerine de erkeğe nazaran daha fazla yük binmiş durumdaydı.

Benzer bir başkaldırı Avrupa'da da söz konusuydu. Örneğin Mana Caird, İngiltere'de Westminster Review'da yayınlanan "*Evlilik*" başlıklı ve 1888 tarihli makalesinde evlilik kurumunun kadının "alım satım"a maruz kaldığı başarısız bir sistem

---

[225] Ümit Akagündüz, "II. Meşrutiyet Yıllarında Kadının Değişen Toplumsal Konumu (1908-1918)", *Kadının Değişen Dünyası (Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918),* Edt.: Ayşen Müderrisoğlu, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, s. 32.

[226] Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminiz", Edt.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (*Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*)*, C.: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 348.

[227] Kelime Erdal, "Halide Edib Adıvar'ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 2008, s.119.

[228] Akagündüz, a.g.m., s. 49.

olduğunu ve kadının "erkeğe kulluk etmeye" zorlandığını belirtmiş, evli kadınların kocalarına uygun olabilmek adına kendilerine değer vermediklerinden yakınmıştır.[229]

Yaşam içerisinde kadının rollerinde meydana gelen değişimler konusunda farklı kesimlerden muhtelif görüşler duyulmaktadır. Sözü edilen kesimlerden birini bu değişimlere öncülük eden erkekler oluşturmaktadır. Bu değişim ve dönüşümlerin geleneksel değerler ve yapılarla örtüşmediği noktalarla sınırlandırılmasını isteyenler de vardır. Son kesimde ise değişimlerin tamamına karşı çıkanlar yer almaktadır. Bu kişiler Türk kadınlarının gayrimüslim kadınlara benzemeye başladığını ve bunun bir sorun olduğunu düşünmekte, geleneğin ve dinin temelinden sarsılacağından korkmaktadırlar. Kadınların yaşadıkları dönüşümler onlar için bu sebepten dolayı hayli tehlikelidir. Buna benzer bir düşüncenin sonucu olarak modernleşme sürecinde sokağa peçesiz çıkan kadınların suratlarına tükürenler, bu kadınların arabalarını taşlayanlar, onlara hakaret edenler görülmeye başlanmıştır.[230] Örneğin; Ethem Nejad bu konuda kız çocuklarının resim yapmaları, yabancı dil öğrenmeleri ve matematikten anlamaları gerekmediğini çünkü bu bilgileri hayatlarında kullanmayacaklarını savunmuştur. Onların asıl görevi devletine faydalı olacak çocuklar yetiştirmek ve eşlerini memnun etmektir. Öğrenecekleri konular da sadece bu iki göreve hizmet etmelidir. Okuyacaklarsa da ders programları annelik ve zevcelik görevlerine yönelik alacakları bir eğitim doğrultusunda güncellenmelidir. Hasan Hikmet de kadının tüm sıfatlarından önce ev kadını olduğunu, bu durumun insanlığın ilk dönemlerinden beri böyle sürdüğünü ifade etmiştir. Onlar sinirsel anlamda zayıf, yaratılıştan güçsüz varlıklardır.[231]

Şeyhülislam Musa Kâzım'ın bu konudaki fikirleri sözünü ettiğimiz düşünce ve zihniyeti anlaşılır kılacaktır:

[229] Yalom, a.g.e., s. 268-269.
[230] Meliha Nur Çerçinli, "Gelenekselden Moderne Kontrolden Kabule Geçiş Sürecinde Erkeğin Gözünden Kadının Dönüşüm Süreci", *Kadının Değişen Dünyası (Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918)*, Edt.: Ayşen Müderrisoğlu, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, s. 66-67.
[231] Çerçinli, a.g.m., s. 72-74.

"Biz kadınlar okumasınlar demek istemiyoruz. Kadın izdivaçtan sonra arzu ederse, vakit buldukça kendi hanesinde ulum-u aileyi de tahsil edebilir. Şeriatımız buna mâni olmaz, belki teşvik eder…"[232]

Anlaşılacağı üzere anneliğin kutsal bir görev addedilmesi kadının var oluş nedenini çocuk dünyaya getirip insan neslini devam ettirmek amacına indirgemiştir. Bu zihniyetin tersi yönünde hareket eden, kadınların dönüşümü ve gelişimi destekçisi erkekler ise ahlaksızlığa göz yuman, dinin ve geleneğin zarar görmesine aldırış etmeyen, gelişmişlik adı altında aile ve toplumda düzeni bozan uygulamaların alkışçıları olarak görülmüştür.[233]

Ancak tüm bu suçlamalara rağmen kadın hareketinin eyleme geçen öznesi sadece kadınlar değildir. Bu süreçte kadınlara ve kadın özgürlüğü için verilen mücadeleye destek veren erkeklerin yer aldığı bir kesim de vardır. Bu kesim dönemin aydınlarından meydana gelmektedir. Gerek gazete ve dergilere yazdıkları yazılarda gerekse edebi romanlarında desteklerini vererek toplumun fikir dünyasını da canlandırmışlardır.

Namık Kemal, Ali Suavi ve İbrahim Şinasi gibi isimler Kuran ve hadislerden kadın hakları ile ilgili kısımları tespit edip kadın hareketinin lehine olacak şekilde yorumlamaya başlamışlardır. Celal Nuri de diğer dünya devletlerinde yaşanmakta olan kadın hareketlerinden örnekleri ve bunlara bağlı olarak Türk kadınının problemlerini tartışmış ve yine Kuran'dan da kesitler alıp kadınların yararına olacak şekilde yorumlamıştır.[234] Abdülhak Hamit; *"Bir milletin kadınları, o milletin ilerleme derecesinin ölçütüdür"* ifadesiyle kadın haklarının kazanımına destek vermiş ve bu durumun sadece kadınları etkileyip ilgilendirmediğini, medeniyetin ilerlemesi ve çağdaşlaşması açısından da gerekliliğini vurgulamıştır. Tevfik Fikret de; *"Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer"* söylemiyle benzer bir noktaya dikkat çekmiştir. [235] Ziya Gökalp'in de *"Zaten demokrat olan cemiyetler, umumiyetle feminist olurlar"*[236] söylemi

[232] Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları, 2013, s. 103.
[233] Çerçinli, a.g.m., s. 81.
[234] Onay, a.g.e., s. 72-73.
[235] Kırkpınar, a.g.e., s. 96.
[236] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016, s. 180.

yine sözünü ettiğimiz gibi toplumsal cinsiyet eşitliğinin salt kadın için değil demokratik bir toplum düzeni için de gerekli olduğunun altını çizmektedir. Ancak tüm bu desteklerine rağmen kadınlar, kendilerinin merkezde olması gereken bir konuda erkekleri sahnede görmek istememiştir. Kadınlar Dünyası'nda yayınlanan "Hukuk-u Nisvan" isimli bir yazıda bu konuya ilişkin şu ifadeler bulunmaktadır:

> "Biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi 'içtihad'ımızla müdâfaa edebiliriz. Biz kadınlar; milel-i kadime ve hazıra [eski ve kentli milletler] medeniyetleri arasında bambaşka mevkiler tutmuşuz. Erkekler bizi daima mahkûm, daima esir etmişlerdir. Erkekler yüzünden asırlarca, hatta dünya dünya olalı çekmekte olduğumuz zulmün defini [def etmek, ortadan kaldırmak] bugün biz, erkeklerin mürüvvetinden istemeye tenezzül eder miyiz?"[237]

Osmanlı toplumunda kadın hareketinin ne zaman başladığının tespiti konusunda ise XIX. yüzyılın son çeyreğine işaret edebiliriz. Grace Ellison da kadın haklarına ilişkin çabaların ve dolayısıyla kadın hareketinin II. Abdülhamit devrinde başladığını belirtmektedir. Padişahın nâzırlarından Nuri Bey'in iki kızının bu tohumları ektiğini vurgulamıştır. Ellison'a göre bu kızlar Jön Türklerle temas ve ilişki içindedir. Kız kardeşlerden Zeynep yaşadıklarını şöyle aktarmıştır:

> "Bizim neden ıstırap çektiğimizi bilmedikten sonra medenî dünya bize ne şekilde yardım elini uzatabilirdi ki? Bizi anlayabilecek, bizi savunabilecek, hepsinin üstünde bunları yapmağa istekli, kuvvetli bir yabancı kalem nereden bulabilirdik? Kader, bu sıra Pierre Loty'yi getirdi kıyılarımıza… Ve böylece en sonunda Les Desenchantées adıyla yayımlanan hikâye bizim için heyecanlı ve enteresan bir hal aldı." [238]

Görüldüğü üzere söylemleri etkin kılmak için yine edebiyattan medet umulmuştur. Pierre Loty'nin Les Desenchantées isimli romanı, üç Türk kızından

[237] "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hukuk-u Nisvan", Kadınlar Dünyası, 4 Nisan 1329, No. 1, s. l. (Akt.: Çakır, a.g.e., s. 189.)
[238] Onay, a.g.e., s. 72.

gönderilen mektupları baz alarak, onların acılarını dile getirmek için yazılmış ve çeşitli dillere tercüme edilerek yaygınlaştırılmıştır.

Halide Edip de; Time and Tide Dergisi'ndeki bir makalesinde Türkiye'deki kadın hakları hareketinin ruhunu şöyle anlatır:

> "1807lerde ve hattâ daha da öncelere rastlayan batılılaşma hareketleri içinde kadınları ilerleme alanına getirmek için ısrarlı bir istek görürüz. İlk günlerin devrimcilerinde bu dilek, kaynağını Batı dünyasından almış gibi görünür. Fakat 1908'den sonraki devrimcilerin çabaları ise eski Türk geleneklerini yeniden yerleştirme şuuru ile olmuştur ki kadınlara toplumda kendilerinin şerefli ve erkeklere eşit pozisyonunu geri vermek amacını güder." [239]

Halide Edip bu makalesinde Ziya Gökalp'in fikirlerinden esinlenmiş, Jön Türk ideolojisi altında şekillenen "milli aile" projesine değinmektedir. Jön Türk ve İttihat ve Terakki ideolojilerinin aile, kadın ve evlilik kurumuna etkilerinden daha önce söz etmiştik. Halide Edip'in bu makalesi de kadın hareketi ile hâkim ideoloji arasında bağlantı kurmakta ve daha önce söz ettiğimiz durumları desteklemektedir.

I. Dünya Savaşı, kadınların bu gibi tartışmalara konu olan özgürlüklerini edinme süreçlerinin hızlanmasına yol açmıştır. Grace Ellison bu hızlı ilerlemeyi *"şafaktan önceki son karanlık"* olarak tanımlamış ve tamamen aydınlığa kavuşmaya da az bir süre kaldığını vurgulamıştır.[240] Kadınlar kocalarının yokluklarında erkeklerin toplumsal rollerini üstlenmeye mecbur olmuşlar ve aile reisi konumunu elde edip, mülklerin idaresi, çocukların velayeti gibi görevleri yerine getirmeye başlamışlardır.[241] Savaş sürecinde yukarıda sözünü ettiğimiz kesimlere mensup kişilerin her biri ise, artık kadınların özel alandan çıkıp kamusal alanda yer almalarını kabullenmek zorunda kalmıştır. Kadınların ekonomik hayata dahil olmalarıyla kadın hareketinin gelişimi kaçınılmaz hale gelmiştir.

---

[239] Onay, a.g.e., s. 76. (Bkz.: Halide Edib, "Turkish Women I", *Time and Tide*, 21.09.1928.)
[240] Grace Ellison, *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*, Çev. Yaşar Akın, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, s.71.
[241] Buturoviç, Schick, a.g.e., s. 350.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına dek, erkekler toplumun üreten kesimiyken kadına daha ziyade annelik rolü atfedilmiştir. Bu işlev ve rol dağılımları ise daha önce de belirtildiği üzere geleneksel norm ve dini ideolojinin yansımasıdır. Ancak XIX. yüzyılda Tanzimat ile başlayan çağdaşlaşma ve değişimler silsilesinin son durağı olan I. Dünya Savaşı etkisiyle ekonomik hayatta tam anlamıyla yer almaya başlayan kadın artık yeni bir kimlik ve karaktere sahiptir. Bu yeni kimlik ve karakteriyle; kendisi için uygun görülen sınırlar içerisinde kalıp, kendinden beklenene razı olma özelliğini geride bırakmış, haklarını talep edebilme noktasına yükselmiştir. Yani kadın hareketi, kadın iş gücünün piyasada yerini bulmasıyla hızlanmıştır. Bu söylemlerimizi Gülten Kazgan'ın bu konuda aktardıkları ile desteklemek yerinde olacaktır:

> "Müslüman Türk topluluğunda, bu dönemde, iş piyasasının az gelişmişlik düzeyi önemli bir etken olarak göz önünde tutulmalıdır. Köyde, çoğunluğu geçimlik tarımda çalışan nüfus, toplamın %80'den fazlasını oluşturmaktaydı. Erkekler, askerlik ve devlet bürokrasisinde memurluk dışında, kentsel iş hayatına girmemişti. Ancak, XIX. yüzyıl sonlarına doğru, batı kapitalizmi iş hayatını piyasalaştırırken, erkek yanında kadınlar da bunun etkilerinden uzak kalmamıştır. Kadın özgürlüğünü savunan batılı fikir akımlarının etkisinde kalan üst sınıflarda, kadın eğitilmiş ve kız okullarında öğretmenliğe başlamışlardır. Bunları, … savaşların yarattığı erkek nüfusun azalışının baskısı altında, eğitimsiz kadınların düz işçi olarak fabrikalarda çalışmaya başlaması izlemiştir. Kadınların gerek meslek sahibi, gerek düz işçi olarak iş piyasasına girmeleri, muhalefetle karşılanmaktan da uzak kalmamıştır. Ne var ki, ekonomik zorunluluklar, dinsel ideolojinin öğretisinden daha ağır basmıştır. Sayıları çok az da olsa, kadınların iş piyasasına girmeleri, ailede ve toplumda her iki cinsin rollerini saptayan kültürel dinsel değerler sisteminden önemli bir kopya sayılmalıdır."[242]

II. Meşrutiyet süresince Jön Türk yönetiminin aileye ve aile hukukuna yönelik birtakım yenilikler gerçekleştirmeleri beklense de çok radikal ya da etkili çabalarda bulunulmamıştır. Ancak yine bu fikrin yarattığı özgürlükçü ortamda kadın hareketinin

[242] Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1979, s. 138.

ivme kazandığını da belirtmek gerekir. Siyasi ortamdan söz ettiğimiz başlık altında İttihat ve Terakki hükümetinin görüş ve uygulamalarının etkisine zaten değinmiştik. Bu uygun ortamda öncelikle belirttiğimiz üzere erkekler fikri öncüler olmuş, sonrasında başta üst sınıfın hanımları olmak üzere kadınlar da sürece katılım sağlamaya başlamıştır.

Bu dönemde kadın hareketinin hukuki alanında girişimlerde bulunmak üzere, birçok dernek ve cemiyet kurulmuş, bu kuruluşların isim ve kuruluş yılları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Kuruluşların isimlerinden amaçları da anlaşılabilmektedir.

Tablo 3: 1908-1918 Arası Kadın Hareketi Çerçevesinde Kurulan Dernek ve Cemiyetler[243]

DERNEK/CEMİYET İSMİ	KURULUŞ YILI
Cemiyet-i İmdadiye	1908
İttihat ve Terakki Şubesi	1908
Teâli-i Nisvan Cemiyeti	1908
Esirgeme Derneği	1909
Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye	1912
Teâli-i Vatan-ı Osmanî Hanımları Cemiyet-i Hayriyesi	1912
Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi	1912
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi	1912
Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti	1913
Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti	1914
Bilgi Yurdu	1916
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi	1916
Mûsikî Muhibbi Hanımlar Cemiyeti	1918
Biçki Yurdu, İnas Dâr'ul-Fünûnu Mezûneleri Derneği	1918

Kadınlar; onlara özel yayınlanan süreli yayınlarda kendilerini ifade edebilmiş, kurdukları derneklerle ise bu bireysel taleplerini gerçekleştirmek adına örgütlenme fırsatı yakalamışlardır. Yine bu dernekler ve oluşumlar, fikirlerini kitlelere yaymak için konferans vb. yöntemlere başvurmuşlardır.[244] Bunlardan en önemlisi "*Beyaz Konferanslar*"dır. 1911 tarihli bu konferanslar, II. Meşrutiyet'in özgürlükçü İstanbul'unda, P.B. lakaplı bir kadının konağında gerçekleştirilen ve yalnızca kadınların katıldığı toplanmalardır. Konferanslarda Fatma Nesibe Hanım gibi isimler konuşmacı olarak yer almıştır. Konferans konuşmalarında kadınların bilinçlendirilmesi

[243] Kurnaz, a.g.e., s. 77-86.
[244] Çakır, a.g.e., s. 87.

amaçlanmış, bir nevi feminist manifestolar dile getirilmiştir. Bu konferanslar Kadın Dergisi'nde de Beyaz Konferanslar başlığı altında yayınlanmıştır.[245]

Tüm bu sözü edilenlerin yanında, etkisi en fazla olan gelişmenin I. Dünya Savaşı ve kadınların bu savaşta oynadıkları aktif rol olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Savaşta kadınlar gönüllü askerlik yapmış, bu sayede kadının sosyal yaşamdaki görünürlüğü artmıştır. İstanbul'da oluşturulan Birinci Kadın İşçi Taburu geri hizmette görev yapmıştır.[246] Dönemin yayınlarında da kadınların savaşa katılabilme kapasitelerinin üzerinde özellikle durulmuştur. Hatta referans olarak da süfrajetlerin sembol figürlerinden olan Jeanne D'Arc gösterilmiştir. Örneğin Kadınlar Dünyası'nın 20 Temmuz 1913 tarihli sayısı Kara Fatma'yı dergi kapağı olarak kullanmış ve onunla ilgili şu ifadelere yer vermiştir:

> "Bu suretle beşeriyet, azim bir nefes daha kazanacak, meclis-i mebusan kürsülerinde kadın sesleri işitilecek; mahkemelerde, belediyelerde kadınlar da bulunacak, onlardan da vali, mutassarrıf, kaymakam olacaktır. Bunun neticesi olarak her şey değişecek; ordularda Jeanne D'Arc gibi Kara Fatmalar gibi şeci' kumadanlar, dava vekilleri, fabrikatörler, ameleler velhasıl her işte kadınlar da bulunacak!!"[247]

Bunun yanı sıra Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi de; Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda büyük fayda sağlamıştır. Aynı zamanda daha önce de belirttiğimiz üzere erkeklerin askere alınmasıyla piyasada meydana gelen iş gücü eksikliğinin de kadın istihdamıyla giderilmesi, savaşın kadının konumuna olan olumlu etkilerindendir. Kadınlar postanelerde, devlet dairelerinde, hastabakıcı olarak hastanelerde görev almaya

---

[245] Sevdagül Kasap, "Beyaz Konferanslar", Edt.: Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Feminizm)*, C.: 10, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 27.

[246] Kırkpınar, a.g.e., s. 107.

[247] Bkz.: S. Naciye, Sultan Ahmed, "Evrak-ı Varide: Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler!, Ne istiyorlar!", *Kadınlar Dünyası*, 10 Nisan 1329, No.: 7. (Akt.: Zeynep Kutluata, "Balkan Savaşları'nın ve Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı'da Kadın Hakları Söylem(ler)ine Yansımaları", Edt.: Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Feminizm)*, C.: 10, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 72.)

başlamışlardır.[248] Sanayi ve ticaret gibi birçok alanda, yol yapımında, sokakların temizlenmesinde ve hatta erkek berberliğinde kadınlar boy göstermeye başlamıştır.[249]

Zaten Osmanlı toplumunda aydın kadınların da başlıca istekleri bu yöndedir. Mükerrem Belkıs da bu konuda arzularını dile getirmiştir. Onun ifadelerine bakılacak olursa feminizm kadının hayata kavuşmasını istemektedir. Erkek gibi kadın da evinin kadını ve anne olmasının yanı sıra işçi, memur, mühendis, doktor, mebus ya da nazır olabilecektir.[250] Anlaşılacağı üzere dönemin kadınlarının ve kadın hareketi girişimlerinin önceledığı ekonomik hayatta yer almalarıdır. Geri kalan isteklerinin gerçekleşmesinin önkoşulunun bu olduğunun farkındalardır.

Balkan Savaşları sırasında Batı Trakya işgal altındayken, Enver, Talat ve Cemal Paşalar, demeçler vererek kadınlardan da ileri atılıp destek olmalarını istemişlerdir. Gerek savaşta yaralananlar ile ilgilenmede gerek ise savaş alanında yer almada kadınların yapabildiklerinin farkına varıldıktan sonra fabrikalara da kadın işçiler alınmaya başlanmıştır.[251] Bu süreçten önce de fabrikalarda kadınların çalıştığı konusuna gelecek olursak bu kadınların büyük çoğunluğunun Rum ve Ermeni gayrimüslim nüfustan oluştuğunu belirtmeliyiz.[252] Osmanlı toplumunda Türk kadınlarının fabrikalara alınması ifade edildiği üzere Balkan Savaşlarından sonrasına tekabül eder. Hatta bu noktada I. Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki liderlerinin kadınlardan destek istemelerinde Balkan Savaşlarındaki kadın başarısının rolü olduğunu da söyleyebiliriz. Emine Semiye ve Aliye Esad gibi yazarlar da bu dönemde kadınların, fabrikalarda vb. iş kollarında çalışmaya başlamalarını "*kadın inkılabı*" olarak değerlendirmişlerdir.[253]

Kadının erkeğin görebildiği işleri yapıp yapamayacağı konusunda Şemsettin Sami şunları söylemiştir:

---

[248] Oya Çiftçi, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", *Türk Toplumunda Kadın*, Der: Nermin Abadan Unat, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1982, s. 221.
[249] Kırkpınar, a.g.e, s. 97-98.
[250] Keçeci Kurt, a.g.m., 1080-1081. (Bkz.: Mükerrem Belkıs, "Kadınların Hayata Karışmasının Sebepleri", *Kadınlar Dünyası*, No:164, 9 Mart 1918, s. 3-4.)
[251] Onay, a.g.e., s. 73.
[252] Zeynep Dörtok Abacı, *Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 160-161.
[253] Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap (Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği)*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 82.

> "Kısrağın attan ne kadar farkı varsa, kadının da erkekten o kadar farkı olmak iktiza eder; kısrak, atın kullanıldığı her bir işte kullanıldığı gibi, kadının da erkeğin gördüğü her bir işi görebilmesi lazım gelir. Ancak bir nazar-ı hususi ile bakıldıkta, kadının hilkat ve tabiatça erkekten biraz farklı olduğu ve erkeğin her gördüğü işi göremeyip, erkeğin göremeyeceği pek çok işler de görebildiği anlaşılır."[254]

Yine bu dönemlerde Türk Ocağı gibi kültür kurumlarında da merkezinde kadının olduğu konferanslar düzenlenmeye başlanmış, bu gibi etkinlik ve gelişmeler de kadının konumunu güçlendirme işlevi görmüştür.

Kadınların eğitim imkanlarından yararlanmaları üzerine gerçekleştirilen çabaları ise çok daha geriye götürmek mümkündür. Bu gelişmelere ilk olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Abdülaziz döneminde rastladığımızı söyleyebiliriz. Ancak bu gelişmelerden sadece Osmanlı toplumunun belli bir kesimi faydalanabilmiştir. Bu sebeple kadınların Osmanlı toplumunda kazandıkları edimler sınıfsal bir nitelik taşımaktadır. Üst sınıflara mensup hanımlar küçük yaşlarda alma ayrıcalığına sahip oldukları eğitim sayesinde, kadın hareketinin ön saflarında yer almaya başlamışlardır. Kadınların eğitim almasının gerekliliği konusunda Ahmet Cevat *"Bizde Kadın"* isimli ünlü eserinde bu durumdan şu cümleleri kullanarak şikâyet etmiştir:

> "Kadın cehâlet ve gaflet içinde kaldı; eğitimden mahrum kaldı, insanlık onurunu lâyıkıyla kavramaktan nasipsiz kaldı! Fakat kimin hatasıyla? Ancak erkeklerin! Ve erkekler hâlâ bu büyük hatayı, büyük, ictimaî nakîseyi (toplumsal eksikliği) görmüyorlar, hâlâ toplumsal sefâletimizin asıl sebepleri kendileri olduğunu anlamıyorlar; hâlâ bu mühlik (helâk edici) yaranın tedavisine önem vermek lüzumunu akıllarına bile getirmiyorlar!"[255]

Ama bu söylemlerine rağmen o da; *"Kadının sosyal topluluklarda, bütün medeni safhalarda takdir olunmuş en esaslı vazifesi anneliktir"*[256] ifadelerini kullanmıştır. Daha önce de sözünü ettiğimiz üzere tam da bu düşünce biçimi sebebiyle evdeki işlerini ve

---

[254] Şemsettin Sami, "Kadınlar (1311, İstanbul)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 1027.
[255] Cevat, a.g.e., s. 45.
[256] Cevat, a.g.e., s. 57.

annelik görevini aksatmaktan çekinen kadın iş hayatında ve kamusal alanda yeterince aktif olamamaktadır. Onun tabiriyle *"kadın anne, zevce, hemşire, hasılı eş ve sevgili kutsal sıfatlarıyla daima erkeğin yarı varlığını oluşturmaktadır."*[257] Bu doğrultuda Ahmet Cevat gibi kimselerin kadın hareketine verdikleri desteğin bir sınırı olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Kadının annelik ve eşlik gibi erkeğe yardımcı görevlerini ihmal ettiği ya da bu ihtimalin doğduğu çizgi onların sınırını teşkil etmektedir. Ancak yine de bu aydınların toplumsal bir dönüşümün farkında ve destekçisi olduklarını da unutmamak lazımdır. Çağdaşlaşma ve yükselme için kadın dünyasının geçirdiği değişimleri gerekli gördükleri de ortadadır. Kadın hareketine destek veren erkek kesimin düşünce yapısını anlamak bakımından Ahmet Cevat'ın şu cümlelerini de aktarmak yerinde olacaktır:

> "Nâfiz (derinlemesine) bir bakışla her halimize dikkat ettiğimiz takdirde, omzuna gücünden fazla bir yük yüklenilmek istenilen yorgun, bitap bir çocuğa benzemiyor muyuz? Çünkü diğer kavimler, milletler doğal hayati devrelerini yaşayarak geçtikleri ve bu şekilde serbest bir neşv-u nemâ (serpilip gelişme) eserlerini gösterdikleri halde biz sıska, cılız, tenemmi-i tabiiyeden (normal gelişiminden) mahrum bir çocuk gibi kaldık ve şu anki medeni devrenin sıcak havası, coşkulu yaşamı bizi boğacak şekilde sıkıyor! (…) Biz şu anki medeni dönemin müşkilâtını iktiham edecek (zorluklarına göğüs gerebilecek) bir seviyeye yükselebilmek için, toplumsal yapımızın yarısını, kadınları terkedilmiş ve ihmal edilmiş bırakamayız. O önemli güç hatta bizimkinden daha önemli olan kuvvet atıl bırakılırsa emin olalım ki bütün medenileşmeye yönelik çalışmamız boşa gidecektir."[258]

Ahmed Rıza hürriyet için henüz hazır olmayan kadınların birtakım haklar edinip bu hakları kullanmalarının topluma yararı değil zararı olacağını belirtmiştir.[259] Kadının erkeğin her işine karışmasından rahatsızlık duyduğunu, çünkü iki işi birden göremeyeceğini, önceliği olan kadınlık ve annelik görevini bırakmak zorunda kalacağını

[257] Cevat, a.g.e., s. 58.
[258] Cevat, a.g.e., s. 58.
[259] Doğan, a.g.e., s. 130.

ifade etmiştir.[260] Fikirleri Ahmet Cevat'ın düşünceleriyle örtüşmektedir. Ancak o da kadın hareketini bir noktada desteklemiştir:

> "En hayırlı ve tehlikesiz ihtilal, kadınlar tarafından olacak ihtilaldir. Çünkü asker kadına silah çekmez, zaptiye kasatura sallamaz. Avrupa devletleri ise kadınların kıyamını Hristiyanlar aleyhine bir isyan gibi tefsir edemezler, müdahaleye vesile bulamazlar. Birkaç bin kadın ittifak etmeli, ayaklanmalı, evladının hukukunu istirdad etmek; zevcesini, kardeşini zalim pençesinden kurtarmak; hasılı bu zulüm ve istibdada, bu sû-i ahlâka, bu zill u esaret ve hakarete nihayet vermek için herkes elinden geleni yapmalıdır. Fransa'da bir Jan Dark çıktı, vatanı tehlikeden kurtardı. Bizde de böyle hamiyetli bir kız acaba zuhur etmeyecek mi?"[261]

Bu gelişmelerin ardından da daha önce kadın giyimi üzerine yapılan onca düzenleme ve sıkı denetime rağmen 1915'te çarşaf, devlet dairelerinde çalışma saatleri sırasında çıkarılabilir hale gelmiştir. Ancak yine de kadınlar, bazen etek boyları düzenlemelerle belirlenenden kısa olduğu için polis çevirmesi sonucu eve dönmek zorunda kalmışlardır. 1915, kadınların hak taleplerine karşılık olumlu birtakım gelişmelerin yaşandığı bir senedir. Çünkü yine bu yılda İstanbul Üniversitesi'nde bir fakülte, kız öğrencileri de bünyesine dahil etmiştir. Karma eğitim yapılmıyor olsa da kadının bu uygulama sayesinde yükseköğrenimine devam edebilmesi, daha sonraki yenileşme hareketlerinin zemini olması bakımından önem taşımaktadır. Yine de uygulamaya dahil olan kadın sayısının azlığının ve bu süreçte bilimsel toplantıların bile erkekler tarafından organize edilmesinin de altı çizilmelidir. [262]

1916 yılında Harbiye Nazırı Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan tarafından kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne de özel olarak değinmek gerekmektedir. Çünkü bu cemiyet; kurulduğu dönemde kadınların özgürleşmesi konusunda itici bir güç olarak etkin rol oynamıştır. Kuruluş amacı; kadınların ev dışı istihdama dahil edilmesi ve savaşın ortaya çıkardığı işgücü sıkıntısını hafifletmektir. Bir İslâm şehrinin toplumsal

[260] Ahmed Rıza, "Vazife ve Mesuliyet (Kadın) (1324, Paris)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 1038.
[261] Ahmed Rıza, a.g.m., s. 1041.
[262] Kırkpınar, a.g.e., s. 110-111.

ortamını ve kültürel dayatmalarını düşünecek olursak bunun radikal bir girişim olduğunu anlayabiliriz. Ama cemiyet yoğun talep görmüş ve dört ay içinde 14.000 İstanbullu kadın iş başvurusunda bulunmuştur. Sadece eşleri savaştan dönmeyen kadınlar değil, kocalarının maaşı savaş dönemi enflasyonu nedeniyle erimiş olan kadınlar da başvuru yapmıştır. Bu doğrultuda kadınlar birçok büro, fabrika, telefon santralı gibi iş kollarında yer almışlardır. 12 Ağustos 1916 tarihli *Tanin Gazetesi*'nde, İstanbul'da birçok kadının devletin savaşta verdiği mücadeleye ve toplumsal ve ekonomik hayata katkıda bulunduğundan söz edilmiştir.[263]

Tüccarzâde İbrahim Hilmi de kadınların hem eğitim hem de iş hayatında erkeklerle yan yana olmaları gerektiğini savunanlardandır. Buna örnek olarak da Avrupa'yı gösterir. Avrupa'nın giyim-kuşam, süs vb. yönleri dışında bu gibi uygulamalarını da almanın gerekliliğini dile getirir:

> "Kadın bizde pek az çalışır. Hakikatte biz erkeklerin çalıştığı da yok ya… Kadınları Avrupalılaştırmak, nisvân-ı İslamı garp nisvânı gibi çalıştırmak demektir. Yoksa onlar gibi pullayıp, süslemek demek değildir. Garpta nisvan pek çok çalışıyor. Binlerce genç kızlar muhtelif mağazalarda, şirketlerde, şimendiferlerde, vapurlarda, posta ve telefon idarelerinde, fabrikalarda yorulmak bilmez bir say ile maişetlerini kazanmakta, aile beslemektedirler. Fransa ve Almanya'ya seyahatimde kadınların her türlü mesâlike sülûktan başka sırf erkeklere aid olan en zor ve müşkil işlerde bile, mesela maden kuyularında, demir ocaklarında yağ ve demir tozu ile mülemma oldukları halde makineler başında bile harıl harıl çalıştıklarını gördüm. Garp, şarka yalnız ulûm ve fünûnuyla, servet ve samanıyla değil, işte böyle mesai-i vefiresiyle tefevvuk ediyor. Garpta kadın çalışmak hususunda erkekten katiyyen geri kalmıyor. Müktesebât-ı ilmiye ve fikriyede rekabet ediyor. Mekâtib-i âliye, dâru'l-fün'ûnlar, kitaphaneler genç kızlarla lebalep doluyor."[264]

[263] Duben, Behar, a.g.e., s. 59.
[264] Tüccarzâde İbrahim Hilmi, a.g.m., s. 1078.

George William Frederick Howard da *Türk Sularında Seyahat* isimli eserinde benzer bir noktaya dikkat çekmiştir. Ona göre Türklerin ekonomik sefaletini Türk kızlarına çalışma hakkının verilmemesi doğurmaktadır.[265]

Halil Hamid de *"İslâmiyetde Feminizm yahut Alem-i Nisvan'da Müsâvât-ı Tâmme (1326)"* isimli çalışmasında kadın hareketinin ve kadının dünyasındaki değişimin zorunluluğu ve aciliyetine değinmiştir:

> "Artık yazıktır. Yirminci asırda bulunuyoruz. Medeniyet diye bağıran ağızlar biraz da zavallı kadınları düşünmelidir. Topların, tankların, zırhlıların, torpillerin, balonların, teyyarelerin ıslahından evvel onların hayatı bize elzemdir. Zira hayat u memâtımız onlarladır."[266]

Celal Nuri de *"Kadınlarımız (1331)"* isimli eserinde kadının ilerlemesini erkeğin, hatta toplumun ilerlemesine bağlamıştır. Onun cümlelerinden kadın ve erkek arasında toplumun gelişmesinin buna bağlı olduğu organik bir bağ bulunduğunu anlamaktayız:

> "Erkekler ne kadar tekamül ederlerse etsinler kadınlar da onlarla mütevâziyen ilerlemezlerse iş yarıda kalır. Tamamen temeddün edemeyiz. Dünyada erkeklerinin terakki edip de kadınlarının hâl-i tedennide kaldığı bir millet yoktur. Kadın başka, erkek başka bir millet olamaz. Bir milletin nısf-ı müzekkeri, nısf-ı müennesinden müstakil yaşayamaz. Kadın erkeği, erkek kadını ikmal ve itmam eder."[267]

Bu aktarımlardan anlaşılacağı üzere toplumsal dönüşüm düşünce dünyasının çağdaş isimleri tarafından desteklenmekte ve bu dönüşüme uygun ortam beklenmektedir. Çünkü dile getirilen bu fikirlerin uygulamaya geçirilebilmesi böylesi bir ortama bağlıdır ve I. Dünya Savaşı'nın yarattığı atmosfer bunu sağlamıştır. Yine de hak ve özgürlükler bakımından istenilen konumun elde edimi ve kazanımların

---

[265] George William Frederick Howard, *Türk Sularında Seyahat*, Çev.: Şevket Serdar Türet, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978, s. 74.
[266] Halil Hamid, "İslamiyet'te Feminizm", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 1054.
[267] Celal Nuri, "Türk Kadınının Vaziyet-i Hazırası", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 1061.

kalıcılığının sağlanabilmesinin ise ancak Cumhuriyet döneminde mümkün olduğunu da söylememiz gerekir.

Sözünü ettiğimiz bu süreçten itibaren, babaları ya da kocaları tarafından ihtiyaçları karşılanan kadınlar geçimlerini kendileri sağlamaya başlamıştır. Savaş sırasında erkeklerin yaptığı pek çok işi onların da yapabildiği görülünce, kadınların barışçıl doğası olduğu ve ev hayatı dışında dayanıklı olamayacağı yargı ve iddiası çürümüştür. Sadece Osmanlı kadınlarının değil, oy hakkı da dahil olmak üzere dünya kadınlarının bu yüzyıldaki edinimleri, Bertrand Russell'ın da ifade ettiği gibi *"kanlı işlerdeki paylarının karşılığı olarak kendilerine verilmiştir."*[268]

Kadının ekonomik hayatta yer almasıyla doğru orantılı şekilde aile içi yaşantısı da değişmeye başlamıştır. Ailede kadının konumunda iyileşmelerin görülmeye başlanması ile ekonomik hayata katılmasının aynı zamanlara rastlaması tesadüf değildir. C.P. Gilman da 1898'de yayınlanan *"Kadın ve Ekonomi"* adlı çalışmasında bunu destekler nitelikte, evlilikte ana problemin kadının ekonomik bağımlılığı olduğunu ifade etmiştir.[269] Kadın ne zamanki ekonomik hayata dahil olmuş ve üreten tarafta yer almaya başlamış, o zaman aile içerisinde de söz hakkı olan bir kişi konumuna gelebilmiştir. Bu durum evlenme yöntemlerini de etkilemiştir. Görücü usulü evliliğin yaygın olduğu, kadınların pek fikir beyan edemediği, olsa da talep edilen taraf olmaktan öteye geçemeyip ancak seçenekler arasından karar verebildiği düzen yerine, kadınların da talep eden ve kriter belirtebilen bir noktaya ulaştığını görebiliyoruz. Bu doğrultuda *"İzdivaç Dergisi"* gibi dönemin ilan yoluyla evliliğe yardımcı dergi ve gazetelerinde yer bulabilmelerinin de bu gelişmelerin sonucu olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Yine kadınlar için sözünü ettiğimiz dönemde evlilik yaygın bir geçim aracıyken, geçimini sağlayabilen ve ekonomik hayata katılan kadın için evlilik konusunda acele etme gerekliliği ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla bu gelişmeler kadınlar arasında evlilik yaşının artmasını da beraberinde getirmiştir.

Sürecin beraberinde getirdiği, evliliğe ilişkin bir diğer gelişme ise dönemin kadın hareketi mensuplarının, Batı'daki feminist hareketten etkilenip okullarda evlenme

[268] Russell, a.g.e., s. 56.
[269] Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Der: Nermin Abadan Unat, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1982, s. 2-3.

metotlarına yönelik dersler verilmesini istemeleridir. Örneğin; Mükerrem Belkıs'a ve onun feminist anlayışına göre bir millette evlilik kuralları hangi kanunlara dayanıyor ve evlenme usulleri neleri içeriyorsa bunlar okullarda çocuklara öğretilmelidir. Bir aile, daha doğrusu mutlu bir aile kurmak hakkında dersler verilmelidir. [270] Bunun yanı sıra daha önce de sözünü ettiğimiz görücü usulü evliliğe de karşı çıkmışlardır. Bu usulün çağdışı olduğunu ve derhal kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır. Anlaşılacağı üzere bu gibi istek ve gelişmelerin yaşanmasında kadın hareketinin etkisi büyüktür.

3. Yasal ve Hukuki Düzenlemeler

Ailenin kaynağı biyolojik ya da sosyolojik olsa da toplumlarda aile yasaların ürünüdür ve evlilik, bu yasal ve hukuki düzenlemelerle şekillendirilmektedir.[271] Birçok medeniyet ve devlet, evliliği kontrol altına almak adına bazen doğrudan bazen de dolaylı yollarla bu alana birtakım müdahalelerde bulunmuştur.

Devlet bu müdahaleyi birbirinden farklı yollarla gerçekleştirmiştir. Toplumsal bir kurum olarak aile hukukunu belirleme, gelecekteki eşlerin ilişkilerine evliliği duyurma ve tanıma noktasında karışma, anne-baba ve çocuk arasındaki ilişkilere dahil olma ve yasaklamalarda bulunarak kan yakınları arasındaki ilişkilere karışma yollarıyla yaptığı müdahaleler buna örnektir.[272]

XIX. yüzyıl itibariyle Osmanlı kaynaklarında aile ve evliliğe ilişkin tenbihnameler[273], kararnameler ve nüfus tutanakları karşımıza çıkmaktadır. Aile ve evlilik kurumu bu kaynaklar sayesinde daha anlaşılır kılınabilir. Bu bölümde bu düzenlemelere örnekler vererek evlilik kurumunda sebep oldukları değişimleri irdelemeye çalışacağız.[274]

---

[270]Keçeci Kurt, a.g.m., 1080-1081. (Bkz.: Mükerrem Belkıs, "İzdivac Usul-ı İzdivac", *Kadınlar Dünyası*, S. 110, 21 Eylül 1329, s.6-7.)
[271] Russell, a.g.e., s. 127.
[272] Durkheim, a.g.e., s. 183-184.
[273] Dikkat edilmesi gereken hususları bildirmek üzere yetkili mercilerce çıkarılan yazı, tâlîmatnâme. (Bkz.: Kubbealtı Lugatı, http://www.lugatim.com/s/tembihname) (Erişim Tarihi: 17.12.2022.)
[274] Ortaylı, a.g.e., s. 89.

Osmanlı Devleti, halkına mensup her bireyin hayatına dahil olup onu tanımak ve gerektiği takdirde hayatını düzenleyip iyileştirmek istemiş, bir kanun devletinin halkını yönlendirmesi gerektiğini düşünmüştür. Devletin çekidüzen verme çabalarında ilk müdahaleler ise aile ve ailenin teşkil ediliş yöntemi olan evlilik üzerine gerçekleştirilmiştir. Yönetenler eğitim, hukuk, siyasi, sosyal ve kültürel yaşam gibi alanlarda yaşadığı kritik değişim dönemeçlerinde yüzünü aileye dönmüştür. Durkheim'ın *"Bana herhangi bir topluma ait evlilik ve aile ahlakının neye benzediğini söyleyin, ben de size bu toplumun temel özelliklerinden söz edeyim"*[275] söylemindeki gibi evlilik ve aile kurumlarının toplumu yansıttığı fikri ve inancı buna sebeptir.

XIX. yüzyılda karşılaştığımız yasal düzenleme ve yaptırımların ilk örnekleri II. Mahmut (1785-1839) dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde nikâh akdinin kayıtlara geçirilmesi zorunluluğu getirilmiş, nikâh kayıtları devlet memurları tarafından oldukça ciddiye alınmıştır. Yine bu dönemde kadınlara kötü davranılmaması konusunda uyarılar yapılmış ve buna yol açacak durumlar fermanlarla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.[276] Ama buna rağmen devlet hukuki düzenlemelerinde dönüştüreceği ya da düzelteceği muhatap olarak genelde kadını seçmiştir. Çünkü Şemsettin Sami'nin dönemin zihniyetini yansıtan cümlesinden de anladığımız üzere; *"aile demek kadın demektir"*[277] Ataerkil zihniyetin genel özelliği olarak Osmanlı'da kadınlar ailenin ve topluluğun ruhunu simgelemiş ve bu yapıların kurtuluşu, ilerlemesi, gerilemesi ya da çürümesi ile özdeşleştirilmişlerdir. Dönemin kadın hareketi de tam da bu fikre karşı çıkarak kadınların bireyleşmesini hedeflemektelerdir.[278] Ancak Zafer Toprak'ın da ifade ettiği gibi Osmanlı'da *"kadın, bireyselleştikçe, özne oldukça erkeğin asude yaşamına ket vurmuş, erkek "kendi özgürlük" alanını tehlikede görmüştür."*[279]

Osmanlı'da mekân ve cinsiyet arasında organik bir bağ söz konusudur. İslam hukukunun etkisiyle mekânlar da cinsiyete göre biçimlenmiştir. Bu doğrultuda da sık sık kadınları merkezine alan uyarı, yasaklama ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu kısıtlamaların sebebi kadının "mahrem" kabul edilmesi ve bu yüzden zorunda

[275] Emile Durkheim, *Ahlak ve Toplum*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2016, s. 88.
[276] Önal, a.g.m., s. 260.
[277] Şemsettin Sami, *Kadınlar*, Yay. Haz. İsmail Doğan, Ankara, 1996, s.24.
[278] Fatmagül Berktay, *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 97.
[279] Toprak, a.g.e., 2017, s. 36.

olunmadıkça kamusal alanda var olmamaları gerektiğidir. Bu konunun denetçisi ise devlettir. Cinsiyet temelli mekân biçimlendirilmesinin Mecelle'ye de yansıdığını görebilmekteyiz. Mecelle'ye göre kadın mimari yapılarda bile ancak mutfak ya da evinin avlusu gibi, başka bir evden görülemeyeceği mekanlara ait olabilmekteydi.[280]

Sorunların merkezinde yer alan en önemli toplumsal değişken olarak kadının görüldüğünü Cevdet Paşa'nın Abdülmecit (1823-1861) dönemine ilişkin aktarımlarından da anlamaktayız. Cevdet Paşa, sarayın bakış açısına göre kadınların kamusal alana, çarşı ya da pazara alışverişe çıkıp gezmelerinin ahlaki bozulmalara sebep olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun İslâm milletine de ağır geldiğini söylemiş, sadaretin aldığı karar sonucu kadınların ferace kumaşları, ince yaşmak takmaları gibi giyim-kuşamlarına ilişkin düzenlemeler getirilip, uyulmadığı takdirde feracelerinin yakalarını kesmek ve hatta kocalarını cezalandırmak gibi uygulamalara gidileceğine dair ilannâme çıkarıldığını belirtmiştir. [281] Ubicini'nin aktarımlarında da Abdülmecit dönemine ait 1843 tarihli bir fermanda bu doğrultuda düzenlemelerin olduğuna işaret edilmiştir: *"Kadınlar çok şeffaf yaşmak kullanmayacaklar. Boyun ve saçlarını iyice örtecekler ve emirlerinde çalışan arabacılar ne genç, ne de yakışıklı ola."*[282]

Osmanlı Devleti'nin İngiliz tebaası tarafından kurulmuş ve 1856-1914 yılları arasında yayın hayatını sürdüren Levant Herald Gazetesi'nin 15 Ağustos 1881 tarihli bir haberinde de kıyafet düzenlemeleri ve kadınların kamusal alandaki görünürlüğü ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: *"Caddede Müslüman Kadınları: Sultanın bir emri ve Şeyhülislâmın ricasıyla, Emniyet Nezareti Meclis-i Humayun'un arzusuyla hareket ederek Müslüman kadınların giymeğe mecbur oldukları kıyafet hakkında kurallar koyan bir kanun düzenlenmiştir. Bu kurallara göre genel yerlerde kadınların görünmesi yasaktır; bu yerler sıkı kontrol altında bulundurulacaktır*."[283]

Kadınların kıyafetlerine yönelik yapılmaya başlanan düzenlemeler, evliliğin gerçekleşmesini zorlaştırıcı uygulamaların ortadan kaldırılmaya çalışılmasıyla devam etmiştir. 1844 yılında kız çocuklarının kendi istek ve iradeleri ile evlenebilmeleri, kız

[280] Berktay, a.g.e., s. 99.
[281] Cevat, a.g.e., s. 17-18.
[282] J.H.A. Ubicini, *1855'de Türkiye*, Cilt: 2, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977, s. 123.
[283] Onay, a.g.e., s. 26.

tarafına ödenen başlık parası gibi ücretlerin kaldırılması, tarafların birbirinden talep ettikleri çeyiz ve bohça istemlerine sınır getirilmesi, evlilik yaşına dikkat edilmesi gibi hükümlerin yer aldığı bir ferman çıkarılmıştır.[284] Bu düzenlemelerin yapılması ile masrafların azaltılması yoluyla evliliğin kolaylaştırılması hedeflenmiştir.

Benzer bir düzenlemenin varlığından ve içeriğinden Hester D. Jenkins de söz etmiştir. Jenkins; kanunun geçmemiş ve uygulanmamış olduğunu belirttikten sonra bazı maddelerine değinmiştir:

> "Madde 1: Nişan hediyeleri kaldırılacak ve düğün hediyeleri ise veren kişinin durumuna da bağlı olarak yüz parayı geçmeyecek. Madde 5: Düğün yemeği çorba, safranlı pilav [zerde] ve diğer beş çeşit yemekten oluşacak. Hem damat hem de gelin tarafından yapılan aşırı harcamalar kısıtlanacak. Madde 7: Makyaj malzemelerini gelin kendisi alacak. Damat, geline makyaj malzemesi almayacak. Madde 8: Evli çiftin odasında yapılan hazırlıklar yasaklanacak. Madde 9, 10, 11: Düğün eğlencesi kısıtlanacak ve özellikle havai fişekler atılmayacak."[285]

Sözünü ettiğimiz evliliği kolaylaştırmak ve evlenmeyi arttırmak amaçlı düzenleme ve girişimlerin Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yaşadığı ekonomik ve sosyal sorunlarla bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomik problemler dolayısıyla evlilikler azalmış, bu durum da beraberinde nüfus artış hızının gerilemesini getirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yöneten kesiminin düzenleme ve tedbirlere yoğunlaşmasındaki en belirgin sebep nüfusu çoğaltmaktır. Yöneticilerin önceliği dönemin ihtiyaçları olmakla birlikte bu durumun yarattığı ahlaki, sosyal ve toplumsal çöküntü de önemsenmiştir. Ancak tekrar altını çizmekte fayda vardır ki en büyük kaygı nüfusun azalması yönündedir.

Yönetimin toplumu iyileştirme çabaları Sultan Abdülmecit döneminde 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi'nde mirasın kız ve erkek çocuklar arasında eşit pay edilmesi kabul edilmesi ile devam etmiştir. 1867 yılındaki on maddelik bildiriyle de başlık parası, aileler arası verilen maddi hediyeler ve düğün masrafları yasaklanmış, bu

[284] Önal, a.g.m., s. 260-261.
[285] Jenkins, a.g.e., s. 42.

yasaklara uymayan kişilere uygulanması için cezai yaptırımlar konulmuştur. 1881 tarihinde de Ceza Kanunu'nun 37. maddesinde bu kişilere hapis cezası uygulanacağına hükmedilmiştir.[286] Bu kararlarla da önceki düzenlemelerde olduğu gibi evliliği kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Tanzimat ile başlayan yenileşme sürecinin bir sonucu olarak miras hukukunda yapılan değişim gibi kadının konumunu iyileştirici hak ve kazanımlar da kendini göstermiştir.

Osmanlı idaresi evliliği zorlaştırıcı etkenleri ortadan kaldırdıktan sonra 9 Aralık 1872 tarihli Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile nikâh ve evlenmelerin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin de bir standart belirlemiştir. Burada imamın nikâh akdinde bulunması resmiyet kazanmıştır. 1874 tarihinde hazırlanan ve 5 Temmuz 1881'de II. Abdülhamit'in onayıyla yürürlüğe konulan Sicil-i Nüfus Nizamnâmesi ise kadınları da nüfus sayımına dahil etmiştir.[287] 1881 tarihli Sicil-i Nüfus Nizamnâmesinin evlilik şekli ile ilgili bir maddesinde ise evliliğin gerçekleşmesini takip eden sekiz gün içerisinde, nikâhı kıyan din adamının nüfus memuruna bir ilmühaber vermek zorunda olduğuna rastlamaktayız. Mahalle imamlarının veyahut patrikliğin izinnameleri belediye tarafından tasdik edilmedikçe nikâh kıyılmasına onay verilmemiştir.[288] 1883'teki bir değişiklik ile de evliliklerin hukuken bildirilmesinin yanı sıra altı ay içerisinde nüfusa kaydedilmesi şartı konulmuştur. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere evliliğin hukuken geçerli sayılması için nüfus sicilinde kaydı olması mecburidir. Ama belirtmek gerekir ki bu şart biçimsel olmaktan öteye geçmemiş ve düzenli bir şekilde uygulanamamıştır. Resmi nikâhın tek geçerli evlilik akdi sayılması, imam nikâhının hukuken geçerli kabul edilmemesi ancak Cumhuriyet döneminde söz konusu olabilmiştir.[289]

Bu değişimlerin yaşanmasında Emile Durkheim'ın evliliğin devlet tarafından tespitinin gerekliliğine ilişkin savunduğu dışsal müdahale ve ahlaki kontrol üzerine

---

[286] Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 21, 2007, s. 4-6.
[287] Keçeci Kurt, a.g.m., s.1078.
[288] Gotthard Jaeschke, "Türk Hukukunda Evlenme Akdinin Şekli", Edt.: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, *Aile Yazıları 4 (Evlilik Kurumu ve İlişkileri)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 22.
[289] Duben, a.g.e., s. 123.

söylem ve görüşlerinden etkilenildiğini ifade edebiliriz.[290] Bu dönemlerde sosyoloji XIX. yüzyıl toplumlarının yaşadığı sorunlara çözüm arayışı amacı gütmüştür. Osmanlı'da da bir "bilinçlenme çağı" baş gösterdiği sıralarda Durkheim'ın çalışmalarının Türkçeye çevirileri yapılmıştır. Zaten sosyoloji dersinin ilk ortaya çıktığı ülkelerden biri de Osmanlı Devleti'dir. Bu gelişmelerde İttihatçıların etkisinin ve rolünün büyük olduğunu belirtmek gerekir. İttihat ve Terakki sosyolojiyi ve bu bağlamda sosyolojik içerikler üreten dergileri desteklemiştir.[291]

Fransız düşüncesinin etkilerinin görüldüğü bir diğer alan da hukuk olmuştur. Tanzimat devri sadrazamı olan Ali Paşa, Fransız Medeni Kanunu'nun Osmanlı Devleti'nde uygulanmasını savunmuş ama muhafazakâr görüşte olan Cevdet Paşa ve fikirdaşlarından oluşan komisyon, 1868-1876 arası Mecelle isimli eseri ortaya çıkarmışlardır. Büyük ölçüde İslâm hukukuna dayanan bu çalışmada Batı etkileri de izlenmektedir. Ancak aileye ilişkin düzenlemelere yer verilmemiştir. Bu durum komisyonun böyle bir müdahaleye cesaret edemediğinin bir göstergesi olabilir.

Evliliğe yönelik bu düzenleme ve değişimlerin sözünü ettiğimiz dönemlerde sadece Osmanlı toplumuna özgü olmadığını da belirtmek gerekir. Özellikle miras hukukunun düzenlemesini amaçlayan Evli Kadınların Mülkiyet Yasası'nın (1882) da benzer kaygılar güdülerek çıkarıldığını ifade edebiliriz. Bu yasa öncesinde evli kadınlar sahip oldukları malları kendileri yönetemiyorlardı. Kadınların maddi her şeyi eşlerinin tasarrufundaydı.[292] Bu iki girişim arasındaki fark ise Evli Kadınların Mülkiyet Yasası'nın feministlerin girişim ve baskıları sonucu kadınların hak kazanımlarını hedefleyerek çıkarılması olup Osmanlı Devleti'nin düzenlemelerinde böyle bir amaç ile hareket etmiyor olmasıdır. Bu örneği vermedeki niyetimiz, aynı dönemde farklı amaç ve motivasyonlara sahip olunsa bile kadın, evlilik ve aile alanlarında Osmanlı toplumu dışındaki kültür ve coğrafyalarda da düzenleme ve dönüşümlerin yaşandığını göstermektir.

---

[290] Durkheim, a.g.e., s. 105.
[291] Zafer Toprak, "Psikoloji'den Sosyoloji'ye Türkiye'de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 238, Ekim 2013, s. 22-33.
[292] Russell, a.g.e., s. 56.

XX. yüzyıla gelindiğinde ise Dahiliye Nezareti tarafından nüfusu ve ailenin refah seviyesini arttırmak, iflası önlemek, evlenmeyi kolaylaştırmak gibi misyonları olan dernekler ve cemiyetler kurulmasına yönelik söylemlerde ve girişimlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda sözü edilen misyonlara sahip, değişim ve yenilik yanlısı cemiyetler kurulmuştur.[293] 16 Ocak 1910 kuruluş tarihli Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti bu durumun ilk örneklerindendir.[294]

1911 yılında ise evliliği kolaylaştırıcı adımlardan biri gerçekleşmiş ve Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi açılmıştır. İdarehane hazırladığı programda; nüfusun yüzde kırkına yakınının yalnız yaşadığına, memleketin iyiliği ve geleceği için evliliğin ve aile kurmanın önemine değinmiş, evlenmek için başvurmak isteyen çiftlerin süreç içerisinde takip edecekleri adımlara yönelik bilgiler vermiştir. Kişiler bireysel başvurularını şahsen giderek yapmakta, kendilerine ve aradıkları eşte bulunmasını istedikleri özelliklere ilişkin bilgileri idarehanenin defterine kaydettirmektedir. Bu politikaların ortaya konması dönemin siyasi otoritelerinin elinde olmakla birlikte, Avrupa'daki örneklerden etkilenildiğini de belirtmemiz gerekmektedir.[295]

Aile kurumunu dinsel bağlamdan çıkarıp, bütün nüfusu kapsamına alacak hale getiren kanunlara ise ilk kez 1917 yılında oluşturulan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde rastlamaktayız. Bu kararnamede ailenin yanı sıra evlilik kurumuna yönelik de düzenlemeler öngörülmüştür. Kadınlara boşanma hakkı, çokeşliliğe ise sınır getirilmiştir. Kararnameye göre nikâh sırasında özel bir sözleşme yapılmış ise, evlilikte erkeğin ikinci bir evlilik yapması halinde kadının boşanma hakkı söz konusu olabilmektedir. Böyle bir evlilik sözleşmesi yaparak bu haktan yararlanan kişilere Halide Edip örnek olarak gösterilebilir. Eşi Salih Zeki Bey ikinci evliliğini yapmış ve Halide Hanım kararnamenin ona verdiği boşanma hakkını kullanmıştır.[296] 1919 yılında İstanbul'un işgali sonrasında bu kararname geçerliliğini yitirmiş olsa da 1926 yılında Cumhuriyet döneminde çıkarılacak olan Medeni Kanunu'nun prototipi olması

[293]Fatma Tunç Yaşar, "Evliliği Kolaylaştırmak: Geç Dönem Osmanlı'da İzdivaç İlanları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), 2019, s. 2596.
[294] Yavuz Selim Karakışla, *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923),* İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 207.
[295] Yaşar, a.g.m., s. 2596.
[296] Ortaylı, a.g.e., s. 195.

bakımından önem taşıdığını ifade edebiliriz.[297] Aynı yıl V. Mehmet tarafından çıkarılan yeni bir kanunla resmi izin alınmadan nikâh kıyan imamların da hapis cezasına çarptırılması hükmü verilmiştir. Ancak bu yaptırımlar da istenen etkiyi sağlayamamıştır.[298] Yine de aile ve evlilik kurumları için gözetilenlerin hukuki bir ifade ile ortaya çıkmasının da hukuka dayalı topluma evrimin önemli bir süreci olduğunu belirtmek gerekir.

Düzenlemelerin geldiği kaynak 1920 yılında Büyük Millet Meclisi haline gelse de bağlamı hala aynıdır. Aynı problemlere üretilen benzer bir çözüm de BMM'nin 25 Kasım 1920'de çıkardığı Men'i İsrâfat Kanunu'dur. Kanunun amacı Millî Mücadele gibi bir süreçteyken toplumun elindeki maddiyatın israf edilmesini önlemek ve düğünlerde yapılan gereksiz harcamaların sosyal ve toplumsal problemlerin çözümüne aktarılmasını sağlamaktır.[299]

İki yıl sonrasında meclise Erzurum mebusu Salih Efendi'den bir kanun teklifi gelmiştir. Mecburî İzdivac ve Taaddüt-ü Zevcat hakkında gelen bu teklifin sahibi açıklamasında kanunun gerekçesi olarak öncelikle sağlık açısından fuhuş ve sefahatin sebep olduğu vereme çarenin evlilik olması ve teşvik edilmesinin gerekliliğini göstermiştir. Teşvik amaçlı olarak da 18-25 yaş arasında evlenen erkeklerin askerlik sürelerini kısaltma, çiftçi ise toprak verme, esnaf ya da tacirse de faizsiz kredi verme gibi ayrıcalıklar tanımayı önermiştir. Bunların yanı sıra bazı yaptırımlar uygulamayı da teklif etmiştir. 25-50 yaş arasında olup evlenmeyen erkeklere aylık gelirlerinin dörtte birine tekabül eden özel bir vergi getirmek, kamu kuruluşlarında çalışmalarını ya da milletvekili seçilmelerini yasaklamak bu önlemlerden bazılarıdır. Çocuk sayısı fazla olan aileler için birkaç çocuklarının parasız yatılı okullarda okutulması ve bu çocukların annelerine ikramiye verilmesi de öngörülenler arasındadır. 50 yaş altında olan sağlıklı ve maddi durumu iyi olan erkeklerin ise ikinci bir eş almalarının teşviki de tasarıda yer almıştır. Bu kuralı uygulamayan varlıklı kimselere de birkaç tane şehit çocuğuna bakma yükümlülüğü getirilmiştir. Bu teklif 4 Şubat 1922'de meclisin genel kurulunda okunmuş ve Layiha komisyonuna havale edilmiştir. Farklı komisyonlarda incelenmesinden sonra

[297] Duben, a.g.e., s. 226.
[298] Duben, a.g.e., s. 227.
[299] Feyza Kurnaz Şahin, "İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek; Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları" *Atatürk Dergisi* 2.1, 2013, s. 25.

teklif BMM Başkanlığı'nca öncelikli görüşülmesi gerekenler kategorisine alınmış ama 16 Nisan günü birinci meclisin dağılması sonucu görüşülememiştir. İkinci dönemde ise gündeme gelmeyerek "kadük"[300] olmuştur.[301]

Görüldüğü üzere devlet tüm bu süreçlerde kendisini hukukun asıl muhatabı kılmak adına bir çaba sarfetmiştir. Bu düzenlemeleri yaparken toplumsal ve kültürel geleneğin etkilerinden meydana gelen bir duvara toslamış olsa da takdir etmek gerekir ki bu türden köklü değer ve yargıları bir anda yok etmek mümkün değildir. XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, Tanzimat ile devam etmiş ve II. Meşrutiyet döneminde zirvesine ulaşmış bu yasal düzenleme ve müdahalelerin hukuki bir sürecin gelişimi olarak algılanması gerektiğini belirtmemiz gerekir. Bu süreçte karşılaşılan bir duvar olarak betimlediğimiz engellerin, Cumhuriyet dönemi toplumunun da problemleri olmaya devam ettiğini de söyleyebiliriz. Çıkarıldıkları dönemlerde tam anlamıyla istenilen sonuca ulaşamamış olmasına rağmen tüm bu hukuki düzenleme ve girişimler; evlilik kurumunun dinamiklerinde ve aile içerisinde kadının konumunda birtakım değişmelere yol açmış, kamusal alanda var olması engellenen, ailenin teşkil sürecinde herhangi bir söz hakkı bulunmayan kadının, İzdivaç Dergisi gibi bir dergiye ilan verebilir ve kriter belirtebilir talep eden bir taraf haline gelmesinde etkili olmuştur.

[300] "Hükümsüz, geçersiz" anlamındaki kelime, özellikle usûle âit bir eksiklikten dolayı yasalaşamadığı için yâhut yasalaştıktan sonra uygulanmayıp fiilen terkedildiği için hükümsüz kalan bir proje veya yasa için kullanılır. (Bkz.: Kubbealtı Lugatı, (http://www.lugatim.com/s/kad%C3%BCk), Erişim Tarihi: 18.12.2022).

[301] Mete Tunçay, "Zorunlu Evlilik Yasa Teklifi (1922) Birinci Meclis'te Erkekleri Zorla Evlendirme Girişimi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 116, Ağustos 2003, s.22.

BÖLÜM 3: İZDİVAÇ DERGİSİ ÖRNEĞİ (1918)

1. Bir Evlenme Aracı Olarak Süreli Yayınlar

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle süreli yayınlar dünyanın birçok bölgesinde siyasi ve toplumsal hayatta önemli bir rol üstlenmişlerdir. Karl Bucher bu durumu şu şekilde ifade eder:

> "Gazeteler sadece haberleri basan kurumlar olmaktan çıkıp, kamuoyunun taşıyıcıları ve önderleri; parti politikalarının silahları haline geldiler. Bu süreç gazetecilik işini tamamiyle dönüştürdü. Haberlerin toplanması ile basılması arasında yeni bir unsur olarak editörler kadrosu ortaya çıktı. Gazete yayıncısı için bu gelişme, son haberlerin satıcısı olmaktan çıkıp kamuoyu yaratmada iş gören biri olmaya doğru değişmesi anlamına geliyordu."[302]

Süreli yayınların yayımlandıkları dönemde ne gibi bir farklılık ve avantaj sağladığını anlayabilmek adına "kamusal alan" kavramına değinmek gerekir. Kamusal alan şahısların ortak yarar doğrultusunda toplumun genelini ilgilendiren meseleler için birleştikleri alandır. Richard Sennett; XIX. yüzyıl itibariyle bireyciliğin benimsenmeye başlanması sonucu ortak duygu, düşünce ve yarardan ziyade "ben"in ortaya çıktığını ve bu durumun kamusal alana bir darbe vurduğunu ifade etmiştir.[303] Süreli yayınlar ise tam da bu noktada alternatif bir kamusal alan meydana getirmiştir. Habermas da kamunun ana hatlarını ve toplumsal alanları kategorize ederken "Edebi Kamu" adı altında basına da yer vermiştir. Basın; okur kitlelerinden bir topluluk yaratmıştır.[304]

Basında yaşanan gelişmeler kamusal alanı da etkilemiştir çünkü süreli yayınlar kamusal alanın kullandığı araçlardır.[305] Devlet kontrolündeki basına gelen yeni

---

[302] Jürgen Habermas, "Kamusal Alan", *Kamusal Alan*, Edt.: Meral Özbek, İstanbul: Hil Yayınları, 2004, s. 99.
[303] Osman Çalışkan, "Kamusal Alan Bağlamında Ağ Toplumu ve Yeni Kamusal Alan Arayışı", *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2014, s. 48-49.
[304] Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev.: Tanıl Bora, Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 97.
[305] Çalışkan, a.g.m., s. 50.

özgürlükler sonucu süreli yayınlar sosyo-yapısal bir değişimden geçmiş ve şahısların da paylaşımlarda bulanabildiği yeni ortamlar haline gelmiştir. İletişim teknolojileri arasında kıyaslanamayacak kadar fark olsa da günümüzde sosyal medya araçları ve bloglar bizim için hangi amaca hizmet ediyorsa, o zamanın sosyal platformları olan dergi ve gazeteler de dönemin insanları için benzer bir anlam ifade ederek dönüştürücü bir rol oynamıştır.

Kadınlar, kamuya açık alanlarda erkeklerle karma bir şekilde yer almaları kısıtlandığından dolayı evlilik öncesi eş seçimi süresinde tanışma, konuşma gibi eylemleri gerçekleştiremiyor ve hatta belli bir noktadan sonra bu kamusal alanda varlıklarını da sürdüremiyorlardı. Bu kısıtlanma Müslüman toplumlarda daha yaygın görülse de Erving Goffman'ın da ifade ettiği gibi *"... kadınların tek başlarına bulunmalarının pek makul sayılmadığı ve elbette pek de hayırlarına olmayan zaman aralıkları ve mekânlar vardır."* Goffman bu duruma kamuya açık alanlarda yalnız görülmeleri göze batacağı için kadınların casusluk mesleğinde dezavantajlı durumda olmalarını örnek gösterir.[306] Kamusal alanın var olduğu ilk yerlerden biri olan Antik Yunan'da dahi "polis"e dahil olabilmenin mülk sahibi hür bir kimse olmak dışındaki önkoşulu yabancı ya da kadın olmamaktır.[307]

Tarih boyunca ve çalışmamıza konu olan yüzyıllarda kamusal ve özel alan dikotomisinin de temelinde cinsiyetlerin yer aldığı aşikardır. Eril bir kamusal alanın ve özel alan olan dişil bir aile alanının toplumun katmanlarını oluşturduğu söylenebilir.[308] Kamusal alanda üretim süreçleri başta olmak üzere hem ekonomik hem de sosyal yaşamda erkeğin baskın varlığı görünmektedir. Özel alan olan hane içerisinde ise kadın varlığını sürdürmekte ve hatta özel alanın lokomotifi görevi görmektedir. *"Yuvayı dişi kuş yapar"* sözü kadının bu misyonunu vurgulamak için örnek verilebilir. Richard Sennett ise eril kamusal alan olarak bahsettiğimiz bu toplumsal katmanı bir *"ahlak cehennemi"* olarak tanımlamaktadır:

---

[306] Erving Goffman, *Kamusal Alanda İlişkiler (Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri)*, Ankara: Heretik Yayınları, 2019, s. 43.

[307] Nazım Onat, *Kamusal Alan ve Sınırları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 15-16.

[308] Aysel Günindi Ersöz, "Özel Alan/Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın" Doğası" ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, s. 87.

> "…19. yüzyıl lokantalarında, saygın bir kadının, aralarında kocası bulunsa bile, bir grup erkekle birlikte yemek yemesi sansasyona yol açardı. Oysa bir burjuva erkeğin kendinden daha düşük seviyeden bir kadınla dışarıda yemek yemesi sessizce, ama özenle geçiştirilirdi. Aynı nedenden dolayı, Viktorya devri erkeklerinin evlilik dışı ilişkileri bazen geçmiş için tahayyül edebileceğimizden daha açıktan yürütülürdü, çünkü bunlar hala aileden çok uzak bir toplumsal alanda, "dışarıda" ve bir anlamda bir ahlak cehenneminde yaşanıyordu."[309]

Sennett bu durumu, babası bir içki üreticisi olan zengin sınıfa mensup John Wilkes (1727-1797) üzerinden örneklendiriyordu. Wilkes onun tabiriyle Londra'nın zamparalarından biriydi. Yirmilerinde babasını memnun etmek adına kendinden on iki yaş büyük servetli bir kadınla evlenmişti. Ancak evliliği onun zevk ve safahat hayatına engel teşkil etmemişti.[310] Osmanlı toplumunda ise erkekler durumları iyi oldukları ve hepsine eşit davranabildiği takdirde çokeşli olabildiği gibi "odalık" da edinebilmektedir. Bu meseleyi Hester D. Jenkins'in anılarında rastladığımız *"...güzel bir kadın tanıyorum, eşinin tek hanımı, evi de tıpkı bir batılı evi gibi; ama onun babasının yarım düzine eşi ve odalıkları vardı"*[311] ifadesiyle örneklendirebiliriz.

Erkeklere bahsettiğimiz gibi sınırsız ve özgür bir hareket imkânı tanıyan kamusal alanda yer alamayan kadının bir ses elde etmesinde ise süreli yayınların payı büyüktür. Belirli bir sosyo-ekonomik kesimi dahil edebilmesine ve bu anlamda seçkinci bir nitelik göstermesine rağmen basın yeni bir kamusal alan meydana getirmiş ve kadınlar da bu mecralarda var olmaya, taleplerini iletmeye başlamışlardır. *"Toplumsal ile mahrem arasında yakın bir ilişki"*[312] ortaya çıkaran bu yeni soyut alan, mekân ve zaman tanımadığı için, yaşamın akışında karşılaşılması mümkün olmayan insanların da birbirlerine ulaşabilmesine imkân sağlamıştır. Evlilik ilanlarının en büyük avantajlarından biri de bu durum olabilir. Bir bakıma günümüzdeki sanal dünyanın prototipi niteliğinde insanların uzmanlara sorularını sorduğu, ilanlar verdiği, hak

[309] Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 42.
[310] Sennett, a.g.e., s. 139.
[311] Jenkins, a.g.e., s. 45.
[312] Hannah Arendt, *İnsanlık Durum*u, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 61.

taleplerinde bulunarak kendilerini ifade ettikleri süreli yayınlar; dönemin toplumsal yaşamını da şekillendirip dönüştürmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası basın özgürlüğünün artmasıyla gazete ve dergi gibi süreli yayınlar bahsettiğimiz gibi yeni bir kamusal alan ve sosyal platform niteliğine bürünmüştür. Dönemin entelektüelleri halka fikirlerini ulaştırmak ve yaymak için bu yayınları araç olarak kullanmıştır. Bunun yanı sıra etkileşimli iletişim sağlayan bu yayınlarda okuyucuların mektuplarına ve sorularına da yer verilmiştir.

Özellikle Batılılaşma ile ortaya çıkan alafranga yaşam tarzı; Osmanlı toplumsal hayatına sirayet ettikçe, okuma-yazma oranı artmış, aile yapısı modernleşmeye başlamış, kadınlar kamusal alanda daha etkin rol oynar hale gelmiş ve Batı'da popüler olan uygulamalar Osmanlı sahasında da denenmeye çalışılmıştır. Bunca gelişme beraberinde ilan yoluyla evlilik gibi yeni evlenme biçimlerini de getirmiştir. Böyle bir yönteme ihtiyaç duyulma sebepleri de kuşkusuz ki, süregelen savaşlar yüzünden ailelerin dağılması, dul insan sayısının yükselmesi ve artan geçim problemleri gibi gelişmelerdir. İlk kez izdivaç ilanı yayımlayan dergi 1914 tarihli Musavver Malumat-i Nafia'dır. Sekizinci sayısından yirmi dördüncü sayısına kadar evlilik ilanlarına yer vermiştir. [313]

Savaş yıllarında aile üyeleri şehit olduğu için geçim sıkıntısı çeken kadınlara iş imkânı sağlamak amacıyla kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, desteğin geçici bir çözüm olduğunu fark ettikten sonra bu kadınları evlendirme girişiminde bulunmuştur. Başta cemiyette yer alan kadınlar olmak üzere dışarıdan başvuruların da kabul edileceği, "aile hayatının yok olmasını engellemek" amacıyla İzdivaç Talimatnamesi hazırlanmış, kararları ise Türk Yurdu Dergisi'nde yayınlanarak duyurulmuştur. İlk maddesinde cemiyette kaydı olan tüm işçilere evlilik zorunluluğu getirilmiştir. Yaş sınırı erkekler için en fazla yirmi beş, kadınlar için yirmi şeklinde belirlenmiştir. 2. maddede kadınlara dışarıdan gelecek taliplerle ilgili yapılacaklara yer verilmiştir. Polisten de destek alınarak taliplerin tabiatları ve maddi imkanları araştırılacak, sonuç uygun olduğu takdirde evlilik için çalışmalara başlanacaktı. 3. madde ise maddi imkanları çeyiz için hazırlamak için yeterli olmayan kadınlara yapılacak yardım ile ilgiliydi. 4. madde iş

[313] Fatma Tunç Yaşar, a.g.m., s. 2593.

sahibi olmayan ama evlenmek isteyen erkek taliplere iş bulunması üzerineydi. 5. madde kararlara uyulmaması halinde uygulanacak yaptırımlardan bahsetmekteydi. Uygun talipleri olmasına karşın evlenmemekte diretenlerin maaşlarının %15'ine kesinti yapılacak, hala diretirlerse cemiyetle ilişikleri dahi kesilebilecek. 6. madde ise kararlara uymayı kabul eden işçilerin maaşlarına %20'ye kadar zam yapılacağını ve bu evliliklerden dünyaya gelecek çocuklar için de ek zam söz konusu olacağını içeriyordu. Türk Yurdu Dergisi'nde yayınlanmayan son bir maddede ise cemiyet mensubu olmayan kadınlar için de bu çalışmaların yapılacağı duyurulmuştur. Tüm bu kararları uygulamak ve süreci yönetmek için de İzdivaç İdaresi kurulmuştur. İdareye yapılan başvurularda adaylar; kişisel bilgilerinin ve fotoğraflarının yanı sıra müstakbel eşlerinde aradıkları kriterleri de belirtmişlerdir. Cemiyetin zorunlu evlilik politikası ve yaptırımları; baskıcı ve antidemokratik gelse de dönemin kayıtlarında herhangi muhalif bir görüşe ve tepkiye rastlanmamaktadır. Aksine kamuoyunun geneli tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. [314]

İdarenin tek başına yeterli olmadığı anlaşıldığında ise cemiyet, evlendirme faaliyetlerine süreli yayınlara ilan verilmesi vasıtasıyla devam etme kararı almıştır. Bu karar doğrultusunda cemiyetin ilanlarına yer veren Vakit Gazetesi de Musavver Malumat-i Nafia'dan sonra bu yöntemi uygulayan ikinci süreli yayın olmuştur. Gazetenin özel muhabiri bir yazısında bu girişime ilişkin, savaş sebebiyle ortaya çıkan toplumsal yaraların bir parça da olsa sarılmasında bir toplumsal misyonu gerçekleştirdiklerini düşündüğünü belirtmiştir. [315] Temaşa Dergisi de cemiyetin bu evlendirme girişimini, dönemin gençlerini zevk ve sefahat hayatından kurtarıp aile kurmalarını sağlamaya hizmet ettiği için önemli ve hayırlı bir adım olarak nitelendirmiştir.[316]

Evlilik ilanlarına süreli yayınlarda yer verilmesi ve evlendirme girişimleri üzerine kurumlar kurulması; Avrupa'da XIX. yüzyıl sonları itibariyle yaygın uygulama ve hizmetlerdir. Avrupa'da popüler olan ve endüstri haline gelmiş evliliğe yönelik arabuluculuk hizmetlerinin, Batı'ya yüzünü dönen Osmanlı Devleti'nde de

[314] Karakışla, a.g.e, s. 191-193.
[315] Karakışla, a.g.e, 2015, s. 189-195.
[316] Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 219, 2002, s. 35.

uygulanmaya başlanması kaçınılmazdır. İlan yoluyla evliliğin eleştirildiği noktalarda da meşrulaştırmak adına yapılan açıklamalarda Avrupa'da da yaygın bir yöntem olduğunu ve özellikle üst zümrelerin tercih ettiği öne sürülmüştür. Evlilik, görücü usulü tarzındaki geleneksel yöntemler ile yapılarak şansa bırakılamayacak kadar mühim bir meseledir. Kadın ve erkek, birbirlerinin beklentilerini bildiği takdirde daha kolay ve daha problemsiz gerçekleşir. [317] Musavver Malumat-ı Nafia dergisinde yayınlanan bir yazı bu durumu örnekler niteliktedir:

> "Fakat ilanat mesela yalnız eşyaya ve emlake münhasır değildir. Mesela, Avrupa'da en zengin aileye mensup olan kızlar iradlarını, maharetlerini, sinnlerini, zevc edinmek istedikleri erkeğin ne kibalde (karakterde), ne servet ve sanatta bulunması matlub olduğunu ve bu şerâit dairesinde izdivaca talib olanların adreslerine müracaat etmeleri lâzım geleceğini, sonra evlenmek arzusunda bulunan erkekler maişetlerini, tabiatlarını, ailelerini, nasıl bir kız istediğini yazarlar. Hatta Avrupa gazetelerinde her gün böyle izdivaç ilanlarına tesadüf olunur. Çünkü izdivacın en kolayı, yine en doğru tariki budur."[318]

Evlilik ilanlarının yayımlandığı bir diğer dergi ise II. Meşrutiyet'in ilanından on yıl sonra yayın hayatına başlayan ve çalışmamızın da odağı olan 1918 tarihli İzdivaç Dergisi'dir. Özel olarak evlilik ve izdivaç ilanları üzerine yayın yapan ilk dergidir. Bu ilanlar dönemin zihniyetini ve evlilik algısını yansıttığı ve geleneksel Osmanlı toplum ve aile yapısının köklü değişimini göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.[319]

2. İzdivaç Dergisi'nin Kadrosu

İzdivaç Dergisi'nde yer alan yazıların birçoğu "ا.م" (Elif.Mim) şeklinde imzalayan bir kişiye aittir. İsmini bilmediğimiz bu şahsın yanı sıra sadece ع. (Ayn) şeklinde imzalayan anonim bir yazar daha yer almakla birlikte, Ali Seyfi, Mehmed

[317] Yaşar, a.g.m., s. 2597.
[318] Yaşar, a.g.m., s. 2598. (Bkz.: "İlancılık ve İzdivaç İlanları", *Musavver Malumat-ı Nafia*, (28 Mayıs 1914), 14, s. 220.)
[319] Zafer Toprak, "Osmanlı'da Alafranga Evlenme İlanları", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 51, Mart 1988, s. 44-46.

Hulusi, R. Mehdi, ع. (Ayn) İlhan, Ahmed Cezmi, Yunus Fehmi ا (Elif). Nedim, Ali Haydar, ح. (Ha). Tahsin, Kozanzade Ahmet Yahya, Tahsin Nuri, Doktor Nurettin ve Aile Doktoru mahlaslı bir yazar daha derginin kadrosunda bulunmaktadır. Dergide yer alan bazı yazılar isimsiz bırakılmış, imzalanmamıştır.

Derginin kadrosunda yer alan yazarların kimlikleri tespit edilemediğinden dolayı hayatlarına ilişkin bir araştırma da yapılamamıştır. Dergi 6 Haziran 1918'den 31 Teşrinievvel (Ekim) 1918'e kadar iki haftada bir Perşembe günleri yayın yapmıştır. Toplam on bir sayısı olan derginin idarehanesi Cağaloğlu'nda yer almakla birlikte dergi Orhaniye'de basılmaktadır. Telefonu ise İstanbul 2329 olarak belirtilmiştir. Satış bedeli beş kuruş, senelik abonelik ücreti ise yüz yirmi kuruştur. Dergi otuz frank karşılığında yurtdışına da gönderim yapmaktadır.

3. İzdivaç Dergisi'nin İçeriği

İzdivaç Dergisi'nde on bir sayılık yayın hayatı boyunca, çalışmamızın asıl odak noktası olan evlilik ilanları dışında sosyal, toplumsal, bilimsel hayata ilişkin metinlere, edebi anlatımlara ve sağlık ile ilgili yazılara da yer verilmiştir. Bu yazılar konularına göre *"Muhasebe"*, *"İçtimai Sütunlar"*, *"Terbiyevî Sütunlar"*, *"Kısm-ı İlmî"*, *"Edebi Sütunlar"*, *"Hasbihal Sayfaları"* şeklinde ayrı başlıklarla sütunlara ayrılmıştır. Muhasebe isimli sütunda toplumsal meselelere, İçtimai Sütunlarda evlilikle alakalı tartışmalara, Terbiyevî Sütunlarda din ve ahlâka yönelik içeriklere, Kısm-ı İlmi isimli sütunda tıp, biyoloji vb. alanlarda bilimsel aktarımlara, Edebi Sütunlarda hikâye, roman ve şiirlere, Hasbihal Sayfaları başlıklı sütunda ise soru-cevaplara yer almaktadır. Bunun yanı sıra ticari reklam ve ilanlar da derginin içeriğinde bulunmaktadır. Evlilik ilanlarının kelimesi 30, ticari ilanların kelimesi 20 para olarak belirlenmiştir.

3.1. Sosyal ve Toplumsal Hayata Dair Metinler

İzdivaç Dergisi'nin ana teması evlilik ve aile olsa da dergide insanın toplumsallığı üzerine de yazılar kaleme alınmıştır. Mehmed Hulusi'nin yazmış olduğu

"İçtimai Fikirler ve Duygular" başlıklı metinde insanın yalnız kalmaması gerektiğinden, yalnızlığın insanı çaresizliğe sürükleyeceğinden ve insanın her türlü kötülükten topluluklar oluşturarak kurtulabileceğinden söz edilmiştir. Mehmed Hulusi yazısında yenilikleri de desteklediğini, medeni ve çağdaş bir toplum olmak için gelişmelerin takip edilmesi ve yeniliklerin uygulanması gerektiğini savunmuştur.[320]

Ancak derginin toplumsal ve sosyal hayata ilişkin en önem verdiği ve üzerinde durduğu konu adından da anlaşılacağı üzere evlilik ve aile teşekkülüdür. Bu doğrultuda *"Maksad ve Meram"* başlıklı yazıda insanın zorunlu görevlerinden birinin izdivaç olduğuna vurgu yapılır:

> "İzdivaç insan için lüzumlu, hayati bir şeydir. Bunu uzun uzadıya izaha hacet yok… Birçok kimseler izdivacın nihayetsiz faidelerini bildikleri halde yine bu hayata dahil olmak saadetine nail olamıyorlar. İzdivaçta bahtiyarlık pek memuldür (beklenendir)."[321]

Aynı yazıda, evliliğin önemine vurgu yapıldıktan sonra bu doğrultuda derginin oynayacağı role de değinilir:

> (İzdivaç) samimi ve ulvi bir emel ile aile teşkili hususundaki teşebbüslerin hayırlı neticelere iktirarına çalışacak ve bunu millet ve memleketin selametiyle alakadar bir vazife-i vataniyye telakki edecektir. (İzdivaç) aile duygularının en vefakâr bir tercümesidir. Terbiye içtimaiye ve ailemizdeki noksanları, hataları pek samimi bir nazarla (şüpheyle) görecek ve gördüklerini duyduklarını ortaya koymak için hasbihal sahifeleri açacaktır. (İzdivaç) ailelerin saadeti bir heyet-i ictimaiyenin felahı (selameti) demek olduğundan bu vâsi' (geniş) ve feyyaz (bereketli) sahada Cenab-ı Hakkın tevfiki (tanrının yardımı), hamiyet (milli görev), hakikat menbalarından (kaynaklarından) aldığını kuvvetle çalışacak ve memlekete hâdîm (hizmet eden) bir uzv ile yaşayacaktır.[322]

---

[320] Mehmed Hulusi, "İctimai Fikirler ve Duygular", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. 3-4.
[321] *İzdivaç*, "Maksad ve Meram", Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. 1.
[322] *İzdivaç*, a.g.m., s.1.

"İçtimai Sütunlar" başlığı altında verilen *"İzdivaç"* isimli yazıda; birey-toplum ve toplum-devlet arasındaki ilişkilere dikkat çekilmiş, her biri arasındaki ortak bağı ailenin sağladığı ve aile kurmanın zorunlu bir vazife olduğu vurgulanmıştır. Ferdin geleceği toplumun geleceğidir. Kişilerin aldıkları kararlar ve yaşama şekilleri toplumun kaderini tayin eder. Bu doğrultuda yazar kişilerin ve toplumun en büyük düşmanı olarak aile kurmanın önündeki engel olan sefahati görür. Gençlerin evlenmeyi tercih etmeyişleri ya da geciktirmelerindeki sebebin zevk ve eğlence hayatına düşkünlük olduğunu düşünen yazar; sefahatin tercihi halinde olabilecekleri belirtir:

> "Sefahat; din, vatan, ahlak, vazife, hüsni kemiren bir beliyedir (bela, dert). Sefih (zevk ve eğlence düşkünü) insaniyetten, insanlığın bütün meziyetlerinden, duygularından mahrumdur. Sefih bugün ve yarın için saadet yolunu gösteren … mâziyi, yaşayan fedakâr ecdadın kanlı kemikleri üzerine kurulan milliyeti, saf heves-i feyyaz sinesinde yaşattığı vatanını aguş şefkatinde mürüvvetkâr (insanca, iyi, cömert) ellerin mütemadi ihtimamları içinde büyüdüğü ailesini unutur, bütün mukaddesatına (kutsal değerler) isyan eder. Sefih müfteris (fırsatçı), muhteris (doymak bilmeyen) bir hayvandır. Muhakemesini kullanamaz, hissiyatıyla hareket eder, cemiyeti temelinden sarsan sefil arzuların eseridir. (…) saltanatların yıkımı sefahat yüzündendir. Her hastalık bir muhit-i müsa'adde vücut bulur. Sefahatin muhit-i müsa'adi ise aile hayatından (…) uzak yaşamaktır İnsanı hissiyatıyla harekete sevk eden müstesna halleri karşısında şahsını, âtîsini pek çok düşünmeden feda edebilir. Fakat bir ailenin hayat ve mukadderatından mesul olanlar pek ihtiyatlı davranmak mecburiyetindedirler. Hissiyatına mülayim gelen emellerine yalnız kendini değil, cemiyetin bir cüz'i olan ailesini, ailesinin hayat ve âtîsini de tehlikeye ilka etmemiş (atmamış) olur. (…) İnsan aile sahibi olmakla fezaîl (erdemler) ve hasaîl beşeriyenin (insana ait güzel huyların) birçoklarına sahip olabilir. Aile teşekkül etmemek memlekete karşı ifa edilecek en büyük vazifeyi unutmaktır. Millet, memleket, ailelerle yaşar. Şüphesiz ki her aile sahibi sefahatten yakasını kurtaramaz. Bunlar istisna teşkil eder. Bir heyet-i ictimaiyenin hayatını tehlikeye koyan ve insaniyeti lekeleyecek cinayetleri

irtikaba (işlemeye) en ziyade müsait bir vaziyetde olanlar cemiyeti tehdit edenler ailemizlerdir."[323]

Batılılaşma ile birlikte yaşanan toplumsal değişim sonucu ortaya çıkan özgür ve serbest ortamda eğlence alışkanlıkları daha rahat yaşanır hale gelmiş, erkekleri aile hayatından bir parça uzaklaştırmış ya da aile kurmalarını geciktirmiştir. İzdivaç Dergisi, dergi nezdinde tam da böyle bir dönemde ortaya çıkması bakımından önemlidir. Dergi taşıdıkları misyonun ne denli mühim bir o kadar da yetersiz olduğunu okuyucuya aktarmıştır:

"Ya husus memleketimizin her köşesinde sefahat genç dimağları zehirlediği bir sırada yaşamak ve vatanı yaşatmak için nazar-ı dikkate alınacak en mühim mesele hayatiyedir. Bu işin ciddiyeti ehemmiyetle takdir edildiği içindir ki: bir inkılâb, bir teceddüd görülüyor. Teshil-i izdivaç teşebbüsleri lazım ve mühim bir hatve (adım) muvaffaktır. Uzlaşmasının, tanıştırmanın, ibtidai ve basit bir şeklidir. Lakin gayri kâfidir. Daha esaslı himmetlere (çabalara), tedbirlere lüzum vardır. Bu yoldaki teşebbüslerin metin (sağlam) ve âlî bir gayeyi istihdaf ettiği (amaç edindiği) şüphesizdir. Aile teşkil etmek ferdî ve içtimai selamet yolunu tutmaktır. Çünkü izdivaç saadet tevlîd eder[324] (meydana getirir, yol açar)."[325]

Evlilik kararını almada güçlük çeken bu gençlere birtakım nasihatler verilmekle birlikte bu kararsızlığa sebep olan durumlar üzerinde de durulmuş ve ailenin temelinin sarsılmaması hatta yıkılmaması adına, evlenecek çiftlerin birbirlerine denk olmalarının önemi vurgulanmıştır:

"… tabiatlerin uygunsuzluğu, aile dirliksizliği yüzünden izdivaçtan, evvelki hayatlarını tahassürle ya ettirecek sıkıntılı bir vaziyete düşmek ihtimali de vardır. Bu İhtimal korkunç bir kuruntu halinde bütün gençlerin dimağını işgal eden azimlerine mâni olur. Günler, seneler gelip geçer başı ak saçlar, simayı kırışıklıklar kaplar. Vücut günden güne kuvvetinden, canından bir

[323] *İzdivaç*, "İzdivaç", Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. 2-3.
[324] "Saadet tevlîd eder" cümlesi aynı zamanda derginin kapağında yer verdiği bir slogan özelliği taşımaktadır.
[325] *İzdivaç*, "İzdivaç", Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. 3.

parçasını kaybeder. Evlenmek kararı daha hala şüphe, düşüncelerle muhât sevimli bir hülya şeklini alır. Ve bu kararsızlık hayatın son günlerine kadar sürer. Filhakika bu kararsızlığı tevlîd eden vakalar nazar-ı dikkate alınması ve düşünülmesi lazım sebeplerdir. Bunların en mühimi terbiye-i diniye ve içtimaiyemizin müsaid olduğu derecede uzaktan olsun tarafeynin yekdiğerinin şerait-i hayâtiyelerine tamamıyla yabancı olarak pek deruni bir hiss-i tevekkül ile mechûlât üzerine binâ-yı emel etmeleridir. Bu şekildeki izdivaçlarda her iki taraf hülyalarla besledikleri emellerin yarısının bile tahakkuk edemediğini görünce yeisten mütecellit adem-i memnuniyet bina-yı aileyi sarsarak titizliklere sebep olur. Günün birinde aile yıkılır. Bunu için hususta iki tarafın da samimi olması, servet maişet ve tarz-ı hayatça ortada bulunmayan, öğrenilmeyen hiçbir cihet kalmaması elzemdir."[326]

Evlenecek çiftlerin eş seçiminde dikkat etmeleri gereken hususlar dışında evlilik içerisinde de eşlerin birbirlerine karşı olan yükümlülüklerine değinilmiştir. R. Mihri *"Aile Duyguları-Zevc ve Zevcenin Vazifesi"* isimli yazısında eşlerin ev içerisindeki sorumluluklarından ve sahip oldukları haklardan söz etmiştir. *"Baba oğluna, erkek kadına, ana kızına sözünü geçiremezse aile uyumu bozulmuş olur"* diyerek hane içerisinde bir hiyerarşi olduğunu ve bozulması halinde ailenin zarar göreceğini vurgulamıştır.[327] *"Erkeğin geleceği kadına değil, kadının geleceği erkeğe tabidir"*[328] cümlesi de derginin katı ataerkil bir anlayışta olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu sözün sahibi "ا.م" (Elif.Mim) imzalı kişinin kaleme aldığı *"Ailede Hüsn-i Vazife"* başlıklı dizide aile içi huzurun ve devamlılığın sağlanması adına kadın ve erkeğin görevleri sıralanmıştır. Yazı dizisinin ilki; insanların kadın ya da erkek bir diğerinden daha az özgür olmadıklarını ve bu hür olma hakkının doğuştan geldiğinin altını çizmektedir. Önemli olan başkalarının hakkını ele geçirmemek ya da ihlal etmemektir. Aile içerisinde her bir ferdin oynayacağı bir rol ve yerine getireceği bir sorumluluk vardır.[329] Kadın aile içerisinde dini görevleri yerine getirmekten ve çocuklara dini eğitimi vermekten, erkeğini memnun etmekten ve çocuklarının başta sağlık olmak üzere her türlü ihtiyacıyla ilgilenmekten sorumludur. Özgürlük ve serbestlik konusuna

[326] *İzdivaç*, "Maksad ve Meram", Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. 1.
[327] R. Mihri, "Aile Duyguları-Zevc ve Zevcenin Vazifesi", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. 5-8.
[328] Elif. Mim., "Ailede Hüsn-i Vazife", *İzdivaç*, Sayı: 8, 12 Eylül 1918, s. 115-116.
[329] Elif. Mim., "Ailede Hüsn-i Vazife", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. 50-51.

değinilmesine rağmen hane içi hiyerarşi savunularak asıl sorumluluğun erkekte olduğu vurgulanır. Erkek ailenin reisidir ve ailenin saadeti de onun görevidir. Aile üyelerine sözünü geçirebilmesi ve himaye etmekle mesul olduğu aile fertlerinin kendisine karşı olan itaat duygusunu kazanabilmelidir. Bir hükümdar kadar adil, aynı zamanda da şefkatli olmalı, çocuklarıyla ilgilenerek babalık görevini layıkıyla yerine getirebilmelidir.[330] Bu yazıda söz edilen itaat-himaye ilişkisi, hükümdar ve baba benzetmesi daha önce bahsettiğimiz aile-devlet yorumu ile örtüşmektedir. Aile; devletin izdüşümü, aile reisi olan baba hükümdar, diğer fertler halktır. Halk/aile üyeleri itaat etmekle, hükümdar/baba himaye edip yönetmekle görevlidir.

Aynı dizinin başka bir sayıdaki makalesinde dinin toplumlar üzerindeki etkisine dikkat çeken yazar; bir toplum ne kadar dinine bağlıysa ve dini sorumluluklarını yerine getiriyorsa o kadar sağlam olur ana fikrini içeren yazısında; aile büyüklerine saygı, çocuklara şefkat, ebeveynlere itaati tavsiye etmiştir.[331] Benzer düşünceleri aynı yazarın *"Din ve Ahlak"* başlıklı yazısında da görürüz. İnsanların kötülüklerden uzak bir şekilde huzur içinde yaşayabilmesi için Allah'a iman etmelerinin gerekliliği vurgulanmıştır. Sadece bireysel olarak değil, aile içerisinde de dinin gereğine göre yaşanırsa saadetin mümkün hale geleceği belirtilmiştir. Dindar birey dindar aileyi, dindar aileler de dindar toplumları meydana getirecektir.[332]

Dergide yer alan birçok makaleyi kaleme alan "ا.م " (Elif.Mim) imzalı yazar diğer yazılarında da kadının aile içerisindeki sorumluluklarına ve toplumdaki konumuna yönelik fikirlerini belirtmiştir. Ona göre kadının en önemli ve yegâne görevi ev işleridir. Eğitim alacaklarsa da aldıkları eğitim ev işlerine, eşlerini memnun etmeye ve çocuk yetiştirmeye yönelik olmalıdır. Derginin yayınlandığı dönemde var olan savaş halinin getirdiği güçlükler sebebiyle, kadınların ekonomik hayatta mecburi bir şekilde erkeklerle birlikte yer almaya başladıklarının, ancak bu durumun onların asli görevi olan ev içindeki sorumluluklarını ihmal etmelerine bahane olamayacağının altı çizilmiştir. Yazar kız çocuklarının ve genç kızların ileride ev içindeki sorumluluklarına faydası

[330] Elif. Mim., "Ailede Hüsn-i Vazife", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. 66-68.
[331] Elif. Mim, "Ailede Hüsn-i Vazife", *İzdivaç*, Sayı: 6, 10 Ağustos 1918, s. 84-86.
[332] Elif. Mim., "Din ve Ahlak", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. 18-20.

olmayan konularda eğitim almalarının anlamsızlığını ve böyle bir eğitim hayatından uzak durmaları gerektiğini ifade etmiştir. [333]

Kadınlar üzerine fikir belirtilen bir diğer konu ise namustur. Namus; dergiye verilen evlilik ilanlarında da en çok aranan kriterlerdendir. Türklerin toplumsal tarihi boyunca üzerinde durduğu ve denetlemeye çalıştığı kavramlardandır. Genellikle kadın üzerinden kontrol edilmeye çalışılır. Yine "ا.م " (Elif.Mim) imzasıyla dergide yayınlanan *"İffet"* başlıklı yazı da bu olgunun ne kadar mühim olduğuna dikkat çeker. İffetsiz kadınlar çevreye verdikleri zarar bakımından zehirli bir çiçek ve bulaşıcı bir hastalığa benzetilirler. Bu sebeple namusun ailelerde verilen eğitime dahil edilmesi gereken ilk konulardan biri olduğunu belirten yazar, kadınların toplumsal hayatta da tam anlamıyla yer almaması, bulunduğu takdirde de mutlaka örtünmesi gerektiğini savunur.[334] Bu dönemde kadının toplumsal görünürlüğü konusunda aydınlarca yapılan tartışmaları düşünecek olursak, her ne kadar evlilik ilanları uygulamasını yenilikçi bir çizgide değerlendirmek mümkünse de İzdivaç Dergisi'nin devrin sorunlarına muhafazakar bir pencereden baktığı aşikardır.

Dergide dönemin kadınlara özgü popüler alışkanlıklarından biri olan süslenmeye ilişkin de yazılar yer almaktadır. Süslenmenin çağlar boyunca uygulanagelen bir âdet olduğu ve insanların beğenilme içgüdüsüne sahip olduğu belirtildikten sonra bunun tek başına yetersiz kaldığı, fikirlerin güzelliğinin daha önemli olduğu vurgulanmıştır. Hatta aslında modanın insanın tabiatını ve görünüşü bozan bir bela olduğu belirtilmiştir.[335] Burada, anlaşılacağı üzere kadınları aile hayatından uzaklaştıracağı düşünülen Batı'dan ithal zararlı olgulardan görülen süs ve modadan soğutma isteği öne çıkmaktadır.

Derginin bütününden bir nebze de olsa farklılık teşkil eden yazılardan biri Ali Seyfi'ye aittir. *"Terbiye Etrafında"* isimli yazısında tarih boyunca insan bedeninin terbiye edilmesi incelenmiş, bilimsel araştırmalar ve yeni eğitim yöntemleri çerçevesinde beden terbiyesinin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Jimnastik ve

[333] Elif. Mim., "Ailede Hüsn-i Vazife", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. 98-100.
[334] Elif. Mim, "İffet", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. 34-36.
[335] Ali Seyfi, "Süs", *İzdivaç*, Sayı: 2, 10 Haziran 1918, s. 20-21.

kültürfizik kitaplarından, uzmanların tavsiyelerinden, doktorların yönlendirmelerinden yararlanılması gerektiği tembihlenmiştir.[336]

Derginin ana teması aile ve evlilik olmakla birlikte sadece bu iki kavramla sınırlı kalmamıştır. Yine "ا.م" (Elif.Mim) imzalı *"İntibah Çareleri"* başlıklı yazı dizisinde iktisat gibi konular da ele alınmıştır. Dönemin gerçeği olan iç ve dış piyasadaki ekonomik rekabetin insanı hırs ve ihtiras sonucu daha da yukarılara çıkma gayesiyle hileye başvurmaya ittiği öne sürülmektedir. İktisadi anlamda özgürlük elde edemeyen bir devletin ilerlemesinin ve yükselmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.[337]

3.2. Tıbbi ve Bilimsel İçerikli Metinler

İzdivaç Dergisi'nde genel manada aile kurumunun bozulmasının toplumu da yok olmaya mahkûm hale getireceği ve ailenin teşekkülü için kadın ve erkeğin birlikteliğinin mecburi olduğu konuları üzerinde sıklıkla durulmuştur. Bu anlayış insan fıtratı ve doğasıyla ilgili olmakla birlikte aynı zamanda sosyolojik söylem niteliği de taşır.

Dönemin popüler tartışmalarından biri olan ideal evlenme yaşı konusunda İzdivaç Dergisi'nin de bazı fikirleri vardır. Dergi; yaygın görüşü benimseyerek erkeklerin yirmi beş, kadınların yirmi yaşında evlenmelerinin uygun olduğunu belirtir. Evlilik yaşının erken olmaması gerektiğini muhtemel sağlık ve genetik problemlerle açıklar.[338] Bu noktada akraba evliliklerinin de kesinlikle uygun olmadığını vurgular. Eş seçiminde genetik hastalık faktörünün ihmal edilmemesi, risk grubundaki kimselerin tedavi edilmeden evlenmemeleri dikkat çekilen başka bir husustur.[339]

İnsan ömrünün medeni hal ve suç işleme oranı gibi durumlarla bağlantısının kurulduğu tespitler de vardır. İstatistiki verilere dayandırılarak evli insanların bekarlardan daha uzun süre yaşadığı ve suça karışma oranlarının daha düşük olduğu öne sürülmüştür. Evli erkeklerin ortalama ömrü elli dokuz buçuk iken bekar erkeklerin ise

[336] Ali Seyfi, "Terbiye Etrafında", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. 4-5.
[337] Elif. Mim., "İntibah Çareleri", *İzdivaç*, Sayı: 10, 11 Teşrinievvel 1918, s. 129-130.
[338] Doktor Haider?, "İzdivaç", *İzdivaç*, (Mütercimi: Elif.Mim.,), Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. 60-62.
[339] Doktor Haider?, "İzdivaç", *İzdivaç*, (Mütercimi: Elif.Mim.,), Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. 73-75.

kırk olduğunu belirten Doktor Haider, kadınlarda başlarından doğum gibi zorlu bir olay geçmesine bağlı olarak bu sürecin beraberinde bazı problemler getirebilmesinden dolayı kesin bir sonuca varılamadığını belirtmiştir. Suçlulara yönelik araştırmalarda ise suçlu profillerinin %60'ının bekar olmasına dikkat çekmiştir.[340]

Dergide önem verilen konulardan biri de aile hekimi meselesidir. Her ailenin bir aile hekiminin olması gerekliliğine değinilmiştir. Özellikle kadınların çareyi başka yerlerde aramaları, komşularından ve ebelerden uzak durmaları, doktor tarafından yaptırılmayan doğumları kati suretle tercih etmemeleri gerektiğinin altı çizilmiştir. Birçok bebeğin ve annenin bu sebeple hayatını kaybettiği ya da kalıcı sakatlıklar yaşadığı hatırlatılmıştır.[341] Çocuk ölümlerine yönelik yazılar da yayınlanmış, çocuk sağlığına ve hijyenine dair tavsiyelerde bulunulmuş, hastalıkların sebepleri ve tedavilerine yönelik bilgiler verilmiştir. Derginin yayınlandığı dönemde yaşanan I. Dünya Savaşı'nın etkisi sonucu nüfusta yaşanan azalma sebebiyle çocukları korumanın daha da mühim olduğu önemle belirtilmiştir.[342]

"Genç Kız ve Kadınlarımızın Hıfz-ı Sıhhatlerine Aid Vesaya-yı Sıhhiye" isimli yazısında Yunus Fehmi, evlilik öncesi iki tarafın da mutlaka sağlık durumlarına yönelik bir incelemeden geçmeleri gerektiğini belirtmiş, bu sayede muhtemel hastalıkların ve sağlıksız nesillerin oluşmasının engellenebileceğine vurgu yapmıştır.[343] Hatta dergide yer alan ilanlardan birinde bu durumun öneminin bilincinde olup kızı için ilan veren bir baba, evlilik öncesi sağlık kontrolünü şart koşmuştur:

> "Kızımıza talip olacak zatta aradığımız evsaf otuz yaşını mütecaviz olmamalı, (…) tâmm'üs-sıhha olmalı, hatta bu hususta aile tabibimiz tarafından muayene edilmeye bile muvafakat etmeli."[344]

Dergide yer alan ve bu başlık altında bahsedebileceğimiz ilginç yazılardan biri de *"Zümre-i Hayvanide Vezaif-i Tenasüliye ve Tekvin-i Rüşeym"*dir. Bu makalede hayvan biyolojisi ve hayvanlarda üreme incelenmiştir.[345]

---

[340] Doktor Haider?, "İzdivaç", *İzdivaç*, (Mütercimi: Elif.Mim.,), Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. 105-106.
[341] Aile Doktoru, "Aile Hekimi", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. 13-15.
[342] Doktor Nureddin, "Çocuk Ölümü", *İzdivaç*, Sayı: 11, 21 Teşrinievvel 1918, s.138-139.
[343] Yunus Fehmi, "Genç Kız ve Kadınlarımızın Hıfz-ı Sıhhatlerine Aid Vesaya-yı Sıhhiye", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. 76.
[344] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.

3.3. Edebi Metinler

İzdivaç Dergisi'nde izdivaç ilanlarının, toplumsal, sosyal ve bilimsel konulardaki metinlerin yanı sıra; yirmi şiir, on dört hikâye ve iki roman da yayınlanmıştır. Hikâyeler ve romanlar Tablo: 1'de yayınlandıkları sayı ve sayfalar ile birlikte verilmiştir.

Tablo 4: İzdivaç Dergisi'ndeki Hikâyeler ve Romanlar

HİKAYELER / ROMANLAR		
YAZAR / ÇEVİRMEN	**ESER**	**SAYI-SAYFA**
Anonim	*Âşıkâne Roman - Vefasız (Roman)*	Sayı: 3-10
Anonim Çeviri: Ahmed Cezmi	*Unutulmaz Bir Gece*	Sayı: 8, s. 116
Anonim Çeviri: Elif.Mim.	*Küçük Gelin (Roman)*	Sayı: 1-11
Ayn.	*Ramazan*	Sayı: 2, s. 17-18
Ayn.	*Resm-i Tevsim*	Sayı: 3, s. 33-34
Ayn.	*Sakal Hastalığı*	Sayı: 4, s. 49-50
Ayn. Harünnas	*Mehtapta*	Sayı: 3, s. 44.
Elif.	*Tramvay Alemi*	Sayı: 5, s. 65-66 Sayı: 6, s. 81-83
Elif.	*Bir Nikah Merasimi*	Sayı: 7, s. 97-98
Ha. Tahsin	*İzdivaç Hikayeleri-Erkek Kalbi*	Sayı: 6, s. 87-89
Ha. Tahsin	*İzdivaç Hikayeleri-Vefakâr*	Sayı: 4, s. 52-58
Ha. Tahsin	*Hayat ve Ben*	Sayı: 1, s. 8-9
Ha. Tahsin	*Ümit*	Sayı: 2, s. 24-29
Guy de Maupassant Çeviri: Ayn. İlhan	*Tesadüf*	Sayı: 1, s. 11-13 Sayı: 2, s. 29-31
Nun.Şın.	*Kına Gecesi*	Sayı: 8, s. 113-114
Tahsin Nuri	*Gelin*	Sayı: 3, s. 39-43

[345] Doktor Nureddin, "Zümre-i Hayvanide Vezaif-i Tenasüliye ve Tekvin-i Rüşeym", *İzdivaç*, Sayı 2, s. 21-24; Sayı: 3, s. 38-39; Sayı: 4, s. 58; Sayı: 5, s. 71-72.

"Küçük Gelin", "*Bir Nikah Merasimi"*, "*Kına Gecesi"* ve "*Gelin"* gibi hikâye ve roman isimlendirmelerinden anlaşılacağı üzere edebi metinlerin temaları çoğunlukla aşk ve evliliktir. Örneğin; "*Bir Nikah Merasimi"* isimli hikâye, nikâh günü yaşanan paniğin ele almış, metinde nikaha katılanların kıyafetlerinden, hazırlanan yemek masalarına kadar birçok şey tasvir edilmiş ve tören sırasında yaşanan diyaloglara yer verilmiştir. "*Kına Gecesi"* isimli hikâyede ise bir kına gecesinde yaşananlar işlenmiştir. Dergi yer verdiği edebi içeriklerde de ana temasından şaşmamaya gayret göstermiş ve bunu büyük ölçüde sağlamıştır.

Birinci ve ikinci sayılarında ع. (Ayn) İlhan isimli yazar tarafından Fransız yazar Guy de Maupassant'ın (1850-1893) *"Tesadüf"* isimli hikayesi tercüme edilip yayınlanmıştır. Derginin yayın hayatı boyunca bütün sayılarında yer alan tek edebi metin ise; izdivacın içtimaî ve ahlâki romanı şeklinde nitelendirilen *"Küçük Gelin"*dir. Yazarı bilinmeyen romanın tercümesini yine dergide birçok yazısı ve çevirisi bulunan "ا.م" (Elif.Mim) yapmıştır.

Dergide nicelik olarak en çok yer bulan edebi tür şiirdir. Şiirler; Tablo: 2'de yayınlandıkları sayı ve sayfalar ile birlikte verilmiştir.

Tablo 5: İzdivaç Dergisi'ndeki Şiirler

ŞİİRLER		
YAZAR / ÇEVİRMEN	**ESER ADI**	**SAYI-SAYFA**
Ali Haydar Emir	Arabada	Sayı: 2, s. 24.
Ali Haydar Emir	Gidiniz, Lütfen…	Sayı: 3, s. 40.
Ali Haydar Emir	Rücu!	Sayı: 4, s.56.
Ali Haydar Emir	Yalancı	Sayı: 2, s.25.
Elif. Nedim	Endişe-yi Hayat	Sayı: 3, s. 41.
Elif. Nedim	Gönlümle Yalnız…	Sayı: 5, s. 72.
Elif. Nedim	Şarkı	Sayı: 4, s. 58.
Ha. N.	Yas	Sayı: 6, s. 89.
Ha. N.	...Ne Kadar Ayıp Şey!..	Sayı: 7, s. 102.
Ha. N.	Sen Yoksun	Sayı: 8, s. 117.
Hayrettin Keşfî	Son Dua	Sayı: 7, s. 101.
Hikmet	Saçlarınız	Sayı: 7, s. 103.
Kozanzade Ahmet Yahya	Arzu	Sayı: 7, s. 101.
Kozanzade Ahmet Yahya	Ey Gece!	Sayı: 4, s. 57.
Kozanzade Ahmet Yahya	İstiğrak	Sayı: 8, s. 117.
Kozanzade Ahmet Yahya	Mai Nazarlar	Sayı: 5, s. 73.
Kozanzade Ahmet Yahya	Şebab	Sayı: 6, s. 88.
M. Burhaneddin	Felsefe-yi İhanet	Sayı: 11, s. 139.
Samiye M.	Hayaline Hitap	Sayı: 9, s. 122.
Şefik Ruhi	Udundaki Teller..	Sayı: 10, s. 135

Ali Haydar Emir, "ا" (Elif). Nedim, ح (Ha). N., ح (Ha). Tahsin, Hayrettin Keşfî, Hikmet, Kozanzade Ahmet Yahya, M. Burhaneddin, Samiye M. ve Şefik Ruhi isimli kişiler tarafından imzalanmış toplam yirmi şiir bulunmaktadır. Dergide en çok şiiri yayımlananlar Kozanzade Ahmet Yahya ile Ali Haydar Emir'dir. Şiirlerinin ana temaları sevgi, aşk, yalnızlık, gençlik ve sevgiliye sitemdir. Şiirlerin de genellikle âşıkâne olduğu tespit edilmiştir.

3.4. Etkileşimli Kısımlar

Dergide imzasız bir şekilde yayımlanan, okuyucuların sorularını gönderip cevaplarını alabildikleri sütunlar da bulunmaktadır. Bu sütunların hiçbirinde yazar imzası yoktur. *"El Sual ve Cevapları"*[346] köşesine beşinci, altıncı ve yedinci sayılarda arka kapaktan önce yer verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü sayıların iç kapağında yer alan *"Hasbihal Sahifeleri"*[347] köşesinde de aileyle alakalı konular hakkında sorular cevaplanmaktadır. Derginin ikinci sayısında yayınlanan *"Sual ve Cevaplarımız"*[348] ve üçüncü sayısında bulunan *"Hissiyata Dair Sual ve Cevaplar"*[349] isimli köşede de okuyucuların sorularına cevap verilmiştir. *"Sıhhî Sualler"*[350] ve *"Sıhhî Sual ve Cevaplar"*[351] isimli köşelerde de sağlık ile ilgili gelen sorular yanıtlanmıştır. *"Kanunî Sual ve Cevaplar"*[352] başlıklı köşede ise yasal konulara ilişkin merak edilenlere açıklık getirilmiştir. Dergide okuyucuların rüyalarının tabir edildiği *"Rüya Tabiri"*[353] isimli bir bölüm de bulunmaktadır.

---

[346] "El Sual ve Cevapları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. 80; Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. Arka dış kapak; Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka dış kapak.

[347] "Hasbihal Sahifeleri", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. ön iç kapak; Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. ön iç kapak.

[348] "Sual ve Cevaplarımız", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. ön iç kapak-arka iç kapak.

[349] "Hissiyata Dair Sual ve Cevaplar", *İzdivaç* Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.

[350] "Sıhhî Sualler", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. ön iç kapak.

[351] "Sıhhî Sual ve Cevaplar", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. 80; Sayı: 7, s. arka dış kapak; Sayı:8, 12 Eylül 1918, s. arka iç kapak; Sayı: 9, 3 Teşrinievvel 1918, s. arka dış kapak; Sayı: 11, 31 Teşrinievvel 1918, s. arka dış kapak.

[352] "Kanunî Sual ve Cevaplar", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. ön iç kapak; Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. ön iç kapak; Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. 80; Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. arka iç kapak; Sayı:8, 12 Eylül 1918, s. arka iç kapak; Sayı: 9, 3 Teşrinievvel 1918, s. arka dış kapak; Sayı: 10, 17 Teşrinievvel 1918, s. arka dış kapak; Sayı: 11, 31 Teşrinievvel 1918, s. arka dış kapak.

[353] "Rüya Tabiri", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. ön iç kapak; 5, 1 Ağustos 1918, s. arka dış kapak.

İzdivaç Dergisi, bu interaktif kısımlar sayesinde daha önce de bahsettiğimiz üzere, günümüz sosyal ağlarına benzer nitelikte sosyal bir platform olma özelliği taşımaktadır.

4. İzdivaç Dergisinde Verilen İlanların İncelenmesi

İzdivaç Dergisi on bir sayılık yayın hayatında her sayısında evlenme arzusundaki insanların özelliklerini ve kriterlerini ifade ettikleri ilanlara yer vermiştir. Sayıların ön ya da arka kapaklarının arkasında numaralandırılmamış sayfalarda yer verilen ilanların toplamı 68 adet olmakla birlikte sadece 23 tanesi kadınlara aittir. Her sayıda *"İzdivaç İlanları"* başlıklı sütundan önce şu uyarıya yer verilir:

İzdivaç İlanları Hakkında Bir İhtar

1- Mecmuamızda derç olunacak (yayınlanacak) izdivaç ilanlarının adresleri idaremizde mahfûz (gizli) olmak üzere açıkça beyan edilmesi.

2- İzdivaç ilanlarının bedeli beher (her) kelime kırk para hesabıyla peşin olarak te'diyesi (ödenmesi) lazım olduğu ve bedel-i te'diye (ücreti) ödenmemiş ilanların derç edilmeyeceği (yayınlanmayacağı) beyan olunur.

İzdivaç İlanlarında

Husûsât-ı âtiye (aşağıdaki maddeler) mutlaka mevzu bahis edilmelidir.

1- Sinni (Yaşı)

2-Kudret-i mâliye ve bedeniye (Mali gücü ve sağlık durumu)

3-Derece-i tahsîl

4- Tarz-ı ma'îşet (Yaşam tarzı)

5- Huy ve tabiat

6- Nasıl bir aile teşkîl edilecek

7- Ergen veya bekâr (bakire)

8- Meslek

9-Zevc veya zevcede aranılan evsafın (vasıflar) başlıcaları

10- Maddi, ma'nevî kazancı ev idâresinde ihtisâsı

Verilen ilanlar incelendiğinde ise cinsiyete dayalı roller, yaş, fiziki özellikler, sosyal ve ekonomik beklentiler, namus kavramı, iç güveysilik arzusu, bekâret kriteri vb. konulara ilişkin ifadeler görülmektedir. Her ilan bu olguların birçoğunu içerdiği için, her birinin Osmanlı toplumunda ne anlam taşıdığı ayrı alt başlıklarda ele alınacak ve ilgili ilanlarla örneklendirilecektir.

4.1. Cinsiyet Rolleri

Kadınların, erken yaşlardan itibaren evlilik yoluna yönelik beceriler öğrenmekle yükümlü oldukları söz ettiğimiz çağın bir gerçeğidir. Bu durum toplumun dayatması olmakla birlikte aynı zamanda kadınların sosyal hayatta yükselmelerinin ve geleceklerini garanti altına almalarının da tek yoludur.[354] Mary Wollstonecraft'ın ifadesiyle özetleyecek olursak "*kız çocuklara neredeyse doğumlarından itibaren kadın muamelesi yapılıyordu*."[355] Bu roller ev içi ve ev dışına göre şekillenmektedir. Stephanie Coontz bu durumu *"Koca, ailenin ekonomik motoru, karısı ise duygusal çekirdeğiydi"*[356] şeklinde betimlemektedir.

Türklerin de toplumsal aile tarihlerine bakıldığı zaman cinsiyete bağlı olarak hane içi bazı sorumlulukların yerine getirilmesinin beklendiği görülmektedir. Eski

[354] Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 13-14.
[355] Wollstonecraft, a.g.e., s. 124.
[356] Coontz, a.g.e., s. 146.

Türklerden bu yana ev işlerini beceremeyen kızların ya da geçimini sağlayacak işi olmayan erkeklerin evlilik yapmalarına müsaade edilmemiştir.[357]

Osmanlı toplumunda aileyi şekillendiren Hanefi hukukunun esaslarına göre de; erkek ve kadının evlilik içerisinde karşılıklı bazı sorumlulukları bulunmaktadır. Ailenin en önemli işlevi soyun devamı olarak kabul edilmesinden dolayı çocuk dünyaya getirme ve yetiştirme, çiftlerin en önemli görevleri olarak görülmektedir.[358] İslâmcı zihniyetin yansıtıldığı dergilerden olan Sebîlürreşâd'da kadın ve erkeğin aile içi rol dağılımlarına ilişkin şu ifadelere yer verilmiştir:

> "…salih vazifeşinas birer refika-i hayat ile yaşayan erkekler hariçteki işleri idareye hasr-ı evkat ederek mesleklerinde terakkiyata nail olurlar. Refikalar da ev işleri görerek onların yüklerini tahfif ederler.[359]

Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere evlilik sonrasında kadına ev içinde annelik başta olmak üzere "evi çekip çevirme" şeklinde ifade ettiğimiz cinsten bir rol biçilirken, erkeğe geçimi temin etme gibi ev dışı roller verilmiştir. Toplumun birçok alanında olduğu gibi ev içi görevlerin tanımlanmasında da cinsiyet temel alınmıştır.

Amerikan sosyolog Talcott Parsons; Osmanlı gibi geleneksel toplumlarda benimsenen cinsiyete dayalı ev içi rol dağılımını açıklamak için araçsal ve anlamsal olmak üzere ikili bir ayrıma gitmektedir. Onun ifade ettiğine göre erkekler araçsal rolleri üstlenirlerken, kadınlar ise daha anlamsal roller üstlenir. Erkek dışarı ile aile arasında bir köprü olmak durumundadır. Bu bakımdan ev dışı işlerle meşgul olur. Kadın ise ev idaresinden sorumludur.[360]

Bu dağılım Batı'da da özellikle kadınlar tarafından eleştiri konusuydu. 1860 yılında Amerikan Kölelik Karşıtları Derneği'nde yaptığı bir konuşmada Elizabeth Cady Stanton cinsiyete dayalı rol dağılımını temel alan evlilik örüntüsünü şu şekilde eleştirmiştir: *"Henüz denenmemiş bir evlilik türü var, o da eşit bir hayat sürmek isteyen*

---

[357] Günay, a.g.m., s. 619.
[358] Bay, a.g.e., s. 78-79.
[359] Bay, a.g.e., s. 85. (Bkz.: "İzdivaç Müessese-i İctimaiyyesi", *Sebilürreşad*, C.22, S.595, 28 Şaban 1342.)
[360] Önal Sayın, "Aile İçi İlişkilerin Toplum ve Birey Boyutunda Çözümlenmesi", Edt.: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, *Aile Yazıları 4: Evlilik Kurumu ve İlişkileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 537.

eşit taraflar arasında, iki tarafa da eşit sınırlamalar getiren, eşit imtiyazlar tanıyan bir sözleşmedir."[361]Ancak o dönemde Batı'da uygulanamıyorken, Osmanlı gibi geleneksel bir toplumda böyle bir evlilik türü henüz mümkün değildi. Aziz Haydar da Kadınlık isimli dergide yayınlanan "*Yalnız Kadınlar mı Islaha Muhtaç?*" isimli yazıda bu duruma ilişkin şu şekilde sitemde bulunmuştur:

> "Bir kadın evinin idaresini bilmeli imiş. Pekala bilmeli. Lakin evin idaresini yalnız kadın mı bilmeli? Acaba o evin idaresini bilmek yalnız kadınlara mı aittir? (...) Mesela, ekseri erkek evlerinin intizamsızlığından şikâyet ederler ve bu kusuru tamamiyle zevcelerine atfederler. Zaten bizde her şeyi yükletecek iki sebep var: biri Kader. Diğeri kadın."[362]

Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı toplumunda evlilikteki sorumluluklar dinin etkisinde şekillenmiştir. Ama İslâm dinince kadın aslında üzerine yüklenen toplumsal cinsiyete dayalı bazı sorumlulukları yerine getirmeye mecbur değildir. Fatma Aliye Frenk bir hanımla olan diyaloğunda bu durumu şu kıssa ile anlatır:

> "Hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında bir gün Ashab-ı Kiram-dan birisi karısından şikâyet için halifeye gelir. Bu sırada Hazret-i Ömer; son derece hiddetlenmiş ve söylenerek evinden çıkmaktadır. Şikâyet için gelen şahıs; 'Ne oldu Ya Müminlerin Emiri?' diye sormuş. Hazret-i Ömer 'Kadınların hâli, bilirsin ya… Bizim ev beni hiddetlendirdi' dedikten sonra 'Sen niye geldin?' diye sormuş. O da 'Artık söylememe gerek kalmadı. Ben de eşimden şikâyet için gelmiştim. Sizi bu hâlde görünce şikâyete gerek görmüyorum.' dedi. Hazret-i Ömer; 'Sus… Ses çıkarmayalım. Eşlerimiz evimizin idaresine bakıyorlar, görevleri değil. Çocuklarımıza süt veriyorlar borçları değil. Bu meseleleri meydana çıkaracak olursak zararlı çıkarız" buyurmuşlar. Kadınların şeran hizmetin üzerlerine borç olmadığını bu kıssa size açıklar."[363] (s.118)

[361] Carol Pateman, *Cinsel Sözleşme*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 233.
[362] Demirdirek, a.g.e., s. 56.
[363] Fatma Aliye, a.g.e., 2012, s. 118.

Yine de tanımlanan bu görevler toplumca kabul görmüş ve yüzyıllarca uygulanmaya devam edilmiştir. Kadının ev içi görevleri ise üç kategoride toplanmıştır. Bunlar; vezâif-i beytiyye (ev idaresiyle ilgili görevleri), vezaif-i zevciye (eş olarak görevleri) ve vezaif-i mâderânedir (annelik görevleri). Ahmet Rıza bu görevleri layığıyla yerine getiren bir kadının topluma yüz erkekten daha çok hizmette bulunmuş sayılacağını belirtmiştir.[364]

Hester D. Jenkins de Osmanlı toplumunda kadınların görevlerinin eşlerine çekici gözükmek ve onlara evlat doğurmak olduğunu belirtmiştir. Kadınlardan ev işi yapmalarının istenip beklenmediğini söyleyen yazar, bahsettiği kadınların üst sınıfa mensup olduğunun da altını çizmiştir. Toplumun alt sınıfına mensup olan kadınların ev işlerinin hepsini yapmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.[365] Benzer söylemleri J. H. A. Ubicini'nin anılarında da görmekteyiz. O; toplumun üst tabakasını dahil etmeden, Osmanlı toplumunda kadından ev işleri dışında bir görev beklenmediğini söylemektedir. Kadının hayatının sadece ev içerisiyle sınırlı kaldığını ifade etmiş ve evde etkisi ne kadar fazlaysa da dışarıda rolünün "sıfır" olduğunu belirtmiştir.[366]

II. Meşrutiyet döneminin özgür basın ortamında dahi cinsiyete dayalı iş bölümüne ilişkin toplumsal rollerin sorgulanmadığını görmekteyiz. Kadın yazarlar dahi bu görevlerin yerine getirilmesinin toplumun iyiliği için gerekli olduğunu savunmuştur. Örneğin Kadınlar Dünyası'nda yazan Aziz Haydar bir yazısında; "*Hanımlar arasında ev işi görmeği ayıp sayanlar da pek çoktur. Süslenip oturur ya da gezerler. Bunda romanların etkisi çoktur*"[367] diyerek dönemin kadınlarına ve romanlarına ilişkin eleştiride bulunmuştur.

Alt sınıfın böyle bir lüksü bulunmadığından dolayı, burada yapılan eleştiri muhtemelen üst tabakaya mensup kadınları kapsamaktadır. Bu tartışmaların ortaya çıkmasında kadınların eğitim hayatına katılmaları ve yüksel tahsil yapabilmelerinin de etkisi büyüktür. Okuyan kızların okullarından fırsat bulup bu sorumlulukları yerine getirememelerinin yanı sıra, aldıkları eğitimden kaynaklı bilinçlendikleri için daha

[364] Doğan, a.g.e., s. 129.
[365] Jenkins, a.g.e., s. 78.
[366] Ubicini, a.ge., s. 99.
[367] Duben, Behar, a.g.e., s. 211. (Bkz. Aziz Haydar, "İçtimai Dertlerimizden: İzdivaç, Kadınlık", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 82, 7 Temmuz 1913, s. 1-2.)

müşterek bir hayatı tercih etmeleri sebebiyle de ev içi rollerde bazı değişiklikler yaşanmış olması mümkündür. Aziz Haydar'ın son cümlesinde ise haklılık payı olabilir. Çünkü dönemin romanlarının toplumu etkilediği daha önce de belirtildiği üzere aşikardır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *"Boşanmış Kadın (Mutallâka)"* isimli romanında da bir kayınvalidenin gelinine söylediklerinden bu durumun yansımalarını görebilmekteyiz:

> "Yine nedir o? Kitap mı okuyorsun? Bir kere şu odanın haline bak. Hiç kadın odasına benziyor mu? Gören kıraathane sanacak. İstanbul'da ne kadar kitap, gazete çıkıyorsa hepsi burada... Bizim zamanımızdaki kızların tezgâhları, çıkrığı vardı. Şimdikilerin kütüphanesi, hokkası, kalemi var. Biz bez dokurduk. Siz roman okuyorsunuz..."[368]

Bu konuya ilişkin *"Mektepli Hanım Kızların Marşı"* isimli şiirinde Ziya Gökalp kadınların eğitim ve ev işlerini bir arada yürütmeleri gerektiğini ifade etmiştir:

"Bizden de var âlim, şair; Borcum, tehdit altındaysa Ben de ilim öğrenirim,
Her meslekte çalışanlar; Kurtarmaktır vatanımı, Fakat eve demem zindan…
Fakat, bize cennet evdir… Fakat işim ondan sonra: Ayrılamaz demiş pîrim:
Ona feda bütün şanlar… Olmaktır bir ev hanımı Kadın evden, ev kadından…"[369]

Kadının ev içi sorumluluğunun gerekliliğinin savunulduğu bu dönemde Ahmet Cevat ise bu işleri yapmaktan "mekanikleştiklerini" dile getirerek şu şekilde yakınmıştır:

> "…hareket ediyor, gidip geliyor, dikiş dikiyor, mutfağa iniyor, evini tanzim ediyor, çocuklarla ilgileniyor, varsa kaynana, görümce veya hemşire ile de ilgileniyor, komşu kadınlar, tanıdıklarla da meşgul oluyor, fakat bütün bu meşguliyetler, bütün bu ilişkiler…rûhî değil, kalbî değil, mihanikî (mekanik)…îtiyâdî (alışkanlıklara dayalı) … âdetâ cismânîdir."[370]

---

[368] Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Boşanmış Kadın (Mutallâka)*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1971, s. 12-13.
[369] Doğramacı, a.g.e., s. 73.
[370] Cevat, a.g.e., s. 40.

Ancak yine de dönemin kadın ve erkek yazarları arasındaki yaygın görüş; kadının ev içi vazifeleri yerine getirmek zorunda olduğudur. Mutlu bir evlilik ve aile hayatı için en önemli iş kadına düşmektedir. Kadın ailenin ruhu, mutluluk ve düzen sağlayıcısıdır. Yazılarda kadınlar bu rolleri çerçevesinde yüceltilmeye çalışılmış, erkeklerin ise kadının aile içerindeki rollerinin ne denli önemli olduğunu fark etmeleri beklenmiştir.[371]

Bu düşünceleri toplumda kadın yazarların da dile getirmelerinden, kadınların bu toplumsal düzende kendilerinden beklenen görevleri içselleştirdiklerini söylenebilir. Nitekim İzdivaç Dergisi'ne ilan veren birçok kadın, kendisinden bahsederken ev işlerinde hünerli olduğunu belirtme gereği duymuştur. Bu durum hem ifade edildiği üzere kadınların var olan sistemin beklentilerini içselleştirmesinden hem de erkeklerin bu konuyu önemseyip merak edeceklerini bilmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Aşağıda bazı kadınların dergiye bu minvalde verdikleri ilanların ilgili kısımları yer almaktadır:

> "Yirmi sekiz yaşında rüşti derecesinde tahsilim var. Ev idaresine vakıfım, yemek pişirmek, nakış, dikiş bilirim. Esnaftan namuskar aile muhabbeti olan bir zâta talibim."[372]

> "Gayet namuskâr ve vefakâr bir ev kadınıyım, temizliğe çok riayetkârım."[373]

> "On altı yaşında bir kızım, Bulgaristanlıyım. (…) ev geçindirebilirim, yaşı kırktan ziyade olmayan bir zevce talibeyim"[374]

> "On dokuz yaşında bir kızım. (…) Ev işini pek güzel bilirim. Başlı başına bir evi mükemmel idare edeceğime kanaatim var."[375]

Toplumun elbette erkeğe yüklediği görevler de söz konusudur. Münif Paşa bu görevleri sosyal, hukuki ve ahlaki olmak üzere üç başlıkta toplamıştır. Sosyal görevi

[371] Kurt, a.g.m., s. 1092-1095.
[372] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[373] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[374] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[375] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 9, 3 Teşrinievvel 1918, s. arka iç kapak

sahib-i dar (ev sahipliği), ahlaki görevi reis-i aile (aile reisliği), hukuki görevi ise mesleğidir. Bir ailenin mutlu olabilmesi için erkek bu görevlerini yerine getirmek zorundadır.[376]

Evlilikte ise erkek için önkoşul ev geçindirebilecek durumda olmaktı. Özellikle kentlerde geniş aile tipi hayata pek rastlanmadığından ve evlendikten sonra ayrı eve çıkan erkekler babalarından destek alamadıklarından, (ki bu desteğe muhtaç kalınması hoş da karşılanmaz) ayrı ev açabilecek ve bu evin maddi gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde gelire sahip olmaları gerekiyordu.[377] Dergiye yansıyan ilanlarda da erkeklerin ya maaşlarını belirterek ya da doğrudan ev geçindirebilecek durumda olduklarını ifade ederek onların da bu durumu içselleştirdiklerini görmekteyiz.

Aşağıda kadın ve erkeklerin sözü edilen cinsiyet temelli rol dağılımına ilişkin birbirlerinden beklentilerini ifade ettikleri bazı ilanların ilgili kısımları verilmiştir:

> "Yirmi beş yaşındayım. Orta halli namuskar bir ailenin evladıyım. Tahsilimi Darülfünun-u Osman'da itmâm ve İsviçre'de ikmal ettim. (…) izdivacımızı kabul edecek hanımın benden Beş, altı yaş küçük olması, idare-i beytiyeye (ev işleri), hesaba, dikişe ve biçkiye vukufu, aile masrafına iştirak edebilecek bir miktar Serveti bulunması. Simasında bir özür olmaması matlubdur."[378]

> "Bin guruş maaşım var mütekaidim (emekli). (…) Elli beş yaşındayım, (…) ev işine mütehammil, iş bilir, temiz, dirayetli, terbiyeli, akıllı, güler yüzlü, tatlı dilli, dinini sever Allah'tan korkar, kocasını sayar bir ev kadınına talibim."[379]

> "Yirmi yaşındayım. Memuriyetim Duyun-ı Umumiye'de olup seferberlik münasebetiyle ihtiyat zabiti bulunuyorum. Umur-ı beytiyeye bîhak vakıf, (…) Hanesini tamamen idare etmeğe muktedir sinni otuzu tecavüz etmemiş

[376] Doğan, a.g.e., s. 104. (Bkz.: Ebuzziya Tevfik, "Münif Paşa", Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Şubat 1910, Sayı 251, s.5.)
[377] Duben, Behar, a.g.e., s. 161.
[378] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[379] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.

ve aile kıymeti bilir ahlak ve evsaf-ı güzideyi haiz bir zat ile izdivaç etmeğe talibim."[380]

"Otuz dokuz yaşındayım, (...) Bir ev geçindirebilecek, sakin tabiatlı, işret etmez, gece sokakta gezmeyi sevmez bir zat ile evlenmek isterim."[381]

"Altmış yaşındayım. Ayda otuz lira raddesinde maaş ve varidatım vardır. (...) Biraz ziyadece zâ'if (güçsüz, kuvvetsiz) ol mizâc olduğum için sık sık hasta olurum. Kırk yaşı mütecâviz olmamak şartıyla vazife-i şinas bir hanıma talibim. (…) Yalnız başına bir hizmetçi ile mükemmel-i mefrûş (mükemmel döşenmiş) beş odalı bir evde oturuyorsam da el kadınları hiçbir zaman vefakâr bir zevce gibi bakamayacaklarından evlenmeyi düşündüm."[382]

"Ailemizin serveti iç güveysi almaya müsait ise de kerimemizin başlı başına bir ev sahibi olmasını arzu ettiğimizden evini idare edebilecek şeref, mevki sahibi yirmi beşinden dûn ve otuz beşten ziyade olmayan bir zata kızımızı tezvic etmek arzusundayız."[383]

4.2. Evlilik Yaşı

Osmanlı toplumunda evlenme yaşı konusunda Hanefi hukuku esas alınmıştır ve spesifik bir yaş belirlemektense bireyin biyolojik ve sosyo-psikolojik durumunun evliliğe uygunluğuna bakılmıştır.[384] Yine de farklı dönemlerde bu mesele tartışılmış, bazı fıkıh insanları ve aydınlar evlilik yaşına dair sınırlar çizip fikir belirtmişlerdir.

Evlilik yaşı meselesiyle ilgilenmiş bir isim de Malak Hifni Nâsif'tir. Özellikle küçük yaşta kızların "yaşlı" erkeklerle evlenmesinden rahatsız olan Nâsif; erken yaşta yapılan evliliklerin çocukların ölü ya da hastalıklı doğmasına sebep olacağı gibi, genç annelerin de hem fiziksel hem de psikolojik sağlıklarını tehdit ettiğini öne sürmüştür.

[380] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[381] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[382] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[383] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[384] Bay, a.g.e., s. 23.

Bu yüzden ona göre kızlarda evlilik yaşı en az on altı olmalıdır.[385] Nâsif'in tehdit ve tehlike olarak gördüğü şekilde bir durumun örneği İzdivaç Dergisi'ne verilen bir ilanda mevcuttur:

> "Ben asıl İstanbullu değilim. Soy sob bizim Konya'da oturur (…) Bundan on iki sene evvel evlendim. Şimdi otuz iki yaşındayım. Evlendiğim zaman ben yirmi, zevcem on üç on dört yaşlarında idi. Bizim oralarda kızlar böyle çok küçük evlenir. Hatta yirmi yirmi iki yaşında kızların evlenme zamanı geçmiş sayılır. Ertesi sene bir çocuğum oldu. On aylık iken öldü. Zevcem çok zayıf olduğundan çocukları cılız oluyor. Bir buçuk sene sonra bir çocuk daha doğdu. Zavallı zevcem doğururken çok sıkıntı çekti. Çocuğu ölü doğdu ama zevcemin ayakları tutmaz oldu. Daha hâlâ çare bulunamıyor. Şimdi zevcem köşede sessiz oturuyor, hasta oldu diye bırakamazdım, vicdanım böyle büyük hataya müsaade etmez lakin evlenmek lüzumunu da hissediyorum. Her türlü kusurlarımı ortaya koydum, hâlim vaktim çok iyidir. Beni mesut edecek lakin ne beni ne zevcemi incitmeyecek terbiyeli, nazik, tertip bilir, yaşımla mütenasip bir hanımla evlenmek istiyorum."[386]

Bu ilandan yola çıkılarak kadınlarda ve erkeklerde evlilik yaşının dinî esasların yanı sıra coğrafi ve yerel unsurlarla da ilgili olduğu söylenilebilir. İlan sahibi Konya şehrinde kızlarda evlilik yaşının on üç on dört olduğunu hatta yirmi yirmi iki yaşında kızların evde kalmış olarak görüldüğünü belirtmiştir. Ancak bu öznel bir ifadedir ve ilan sahibinin zevcesinin yaşadığı trajik duruma gerekçe olarak gösterilme niyetiyle söylenmiş olabilir. Konya'da XX. yüzyıl başlarında evlilik yaşına ilişkin yapılacak kapsamlı bir araştırma sonucu doğru bir yargıya varılabilir. Yine de aktarılan yaşanmışlıklar Nâsif'in endişelerinin yerinde olduğunu göstermektedir. Gerçekten de genç kızların küçük yaşta yaptıkları evlilikler bu örnekte görüldüğü gibi üzücü sonuçlar getirebilir. İzdivaç Dergisi'nde de daha önce bahsedildiği üzere sağlık ve genetik problemlerle karşılaşılmaması adına erken yaşta evliliklerin uygun olmadığı belirtilir.[387]

---

[385] Tucker, a.g.e., s. 113. (Bkz.: Malak Hifni Nasif, Al-Nisa'iyat: Majmu'at Maqalat Nushirat fi al-Jarida fi Mawdu' al-Mar'ah al-Misriya (Cairo: Multaqa al-Mar'a wa-l-Dhakira, 1998), s.57.)
[386] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
[387] Doktor Haider?, "İzdivaç", *İzdivaç*, (Mütercimi: Elif.Mim.), Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. 60-62.

Bu konu dönemin romanlarına da yansımıştır. Dönemin romanları ailede yaşanan problemleri toplumun anlayış ve düşüncesine göre tasvir ettiğinden, yararlanılması gereken eserlerdir. Ahmet Mithat Efendi bu çerçevede Felâtun Bey ile Rakım Efendi isimli romanında Mustafa Merakî Efendi isimli karakterin oğlunu küçük yaşta evlendirmesinin yol açtıklarından şu şekilde bahsetmiştir:

> "Zira Mustafa Merakî Efendi on altı yaşındayken babası tarafından evlendirildiğinde on iki yaşında bir kızla evlendirilmişti. Öyle ya kadının kocasından dört beş yaş küçük olması gerekmez mi? Hal böyle olunca on iki yaşındaki kızcağız on beş yaşındayken dünyaya çocuk getirdi. Ancak ondan sonra kaç defa hamile kaldıysa da çocuğunu rahminde barındıramayıp düşürdü."[388]

Osmanlı toplumunda bu örnekteki gibi küçük yaşta yapılan evliliklerin toplumda ne derece kabul gördüğü bilinmese de var olduğu aşikardır. Genç kızların erken yaşta evlendirilmelerinde Hanefi hukukunun teoride biyolojik gelişmeyi sağlamış kızların evlilik için yeterli görülmesine ilişkin görüşü etkilidir. Ergenlik çağına giren kızlar evlenilebilir durumda kabul ediliyordu.[389] Bazıları on bir, bazıları on üç, bazıları on altı şeklinde her genç kızın ergenliğe adım attığı yaş farklı olabileceğinden ve evlilik yaşına yönelik böyle bir sınırlama getirilmemesi sonucu da küçük yaşta evlilikler zaman zaman uygulanabilmekteydi.

Bu şekilde yapılan evlilikler dönemin romanlarında da işlenmiştir. Halide Edip Adıvar'ın Handan isimli romanında Refik Cemal isimli karakter, Handan'ın yirmi üç yaşında bir "Türk kadını" olmasına rağmen o yaşa dek evlenmemesini şaşkınlıkla karşılamaktadır. Neriman da bu durum karşısında şaşkınlığın: *"...yirmi yaşında evlenilir mi hiç? Ben on dördümde evlendim, büyükannen on ikisinde. Zavallı anneciğim benden altı ay büyük evlendiydi"*[390] şeklinde dile getirmektedir.

---

[388] Ahmet Mithat Efendi, *Felâtun Bey ile Rakım Efendi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021, s. 3-4.
[389] Bay, a.g.e., s. 100-101.
[390] Halide Edip Adıvar, *Handan*, İstanbul: Can Yayınları, 2022, s. 59.

Küçük yaşta evlilikler problem haline gelmeye başlayınca bu duruma yönelik eleştiriler gazetelere de yansımıştır.[391] Sabah Gazetesi uygun evlenme yaşı olarak kızlar için on sekizi, erkekler için ise yirmi sekizi belirtmiştir. Erken yaşta evlenen kızların çocuklarının ve kocalarının bakımını üstlenemeyeceklerini ve bu durumun tüm aile üyeleri için zararlı olacağı ifade edilmiştir. XX. yüzyılın başlarında ise kadınların on dokuz ile yirmi beş yaş, erkeklerin ise yirmi beş ile otuz yaş aralığında evlenmeleri gerektiği konusunda hem fikir olunmaya başlanmıştır. Resimli Ay Gazetesi kadınlar için yirmi dört, erkekler için yirmi sekizi ideal yaş olarak kabul etmiştir. İzdivaç Dergisi kadınların yirmi, erkeklerin yirmi beş yaşında evlenmeleri yönünde dönemin diğer dergileriyle yakın bir görüş belirtmiştir.[392] En sonunda devlet Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni çıkarmış ve evlilik yaşına sınırlamalar getirmiştir. Bu durum evlilik yaşının en fazla yirmi olması gerektiğini düşünen İslâmcı çevrede hoş karşılanmamıştır.[393] Bu düşünceyi göz önünde bulunduracak olursan Konya gibi İslâmî fikirlerin yaygın olarak benimsendiği bir bölgede ilan sahibinin kızların evlilik yaşına ilişkin ifadelerinde doğruluk payı olması mümkündür.

Hester D. Jenkins de anılarında şahit olduğu bir düğünde gelinin on beş yaşlarında bir kız olduğunu belirtmiştir.[394] On altı yaşında bir başka kızın da ailesinin ona nasıl bir eş bulacağını merak ettiğini aktarmıştır.[395]

Bu duruma ilişkin 1844 tarihli kitabında Charles White şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Osmanlıların çoğu için çocuklarının erken evlenmesi çok önemliydi; o kadar ki bazen çocukların gelecekteki eşleri daha doğumda tartışılıp kararlaştırılıyordu. Anneler, oğulları on beş yaşına varır varmaz onu uygun bir şekilde evlendirene kadar ne uyku uyur ne de ağızlarına bir lokma

[391] Bkz.: "Kaç Yaşında İzdivac Etmeli", *Hanımlara Mahsus Gazete*, sy.138, 30 Cemaziyelahir 1313, s.4-5.; "Erken mi İzdivac Etmeli Geç mi?", *Hanımlara Mahsus Gazete*, sy.139, 7 Recep 1315, s.1-3; "Sinn-i Teehhül", Sabah, sy.1966, 3 Şaban 1312, s.3-4; "İzdivaç İçin En İyi Çağ Hangisidir?", *Resimli Gazete*, sy.134, 14 Cemaziyelahir 1346, s.2.)
[392] Doktor Haider?, a.g.m, s. 60-62.
[393] Bay, a.g.e., 104-110.
[394] Jenkins, a.g.e., s. 40.
[395] Jenkins, a.g.e., s. 92.

koyabilirlerdi; aynı heyecan evlenme yaşında kızı olanlar için de geçerliydi."[396]

Benzer ifadeleri Lucy Garnett da tekrar etse de bugünlerde (1909'da) erken yaşta evlenen gençlere daha az rastlandığını da belirtmiştir.[397] Bunun yanı sıra Alan Duben evliliklerin küçük yaşta gerçekleşmesinin kadın cinselliğini aile namusuyla ilişkilendiren Osmanlı gibi bir toplumda bir güvenlik stratejisi olduğunu belirtir.[398]

Nitekim İzdivaç Dergisi'ne (1918) verilen ilanlara baktığımızda da şu birkaç istisna dışında ilan sahiplerinde ve eşlerinde aradıkları kriterlerde asgari yaşın yirmi olduğunu görmekteyiz:

"Sinnim 20. (…) Refika-ı hayatım olacak hanımda (…) Sinni 15-18 olmalı."[399]

"Yirmi yaşındayım. (…) Umur-ı beytiyeye bîhak vakıf, tenasüb-ü endama malik, sinni on sekiz ve bâkire, Rüşdiye tahsili görmüş tabiatı güzel ve gayet terbiyeli bir hanım kız. Hanesini tamamen idare etmeğe muktedir sinni otuzu tecavüz etmemiş ve aile kıymeti bilir ahlak ve evsaf-ı güzideyi haiz bir zat ile izdivaç etmeğe talibedir."[400]

"İki arkadaşız evlenmeye karar verdik. Sinnimiz muhtelif olup birimiz yirmi iki yaşında diğerimiz de on dokuz yaşındayız, fevkalade yakışıklıyız. Asil bir aileye mensubuz, büyük sinde olanımız büyük bir müessese-i ticariyede kitabet vazifesiyle meşgul olup, diğerimiz de mekteb-i aliye müdavimidir."[401]

"On yedi yaşında bir kızım ne servetim ne de kimsem vardır. Beni idare edecek vakarlı, orta yaşlı, hali vakti yerinde bir zevce talibim. Ergen olmasını arzu ederim, vaktiyle evlenmiş olursa çocuğu olmamalıdır.

[396] Duben, Behar, a.g.e., s. 84-85.
[397] Duben, Behar, a.g.e., s. 85.
[398] Duben, a.g.e., s. 124.
[399] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[400] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[401] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak.

Geçinmek müşkül olur. İstanbullu olmadığım için tahsilim pek azdır. Musikiye aşina değilim, ev işlerini iyi bilirim."[402]

"On altı yaşında bir kızım, Bulgaristanlıyım. Peder ve validem dahi dünyada kimsem yoktur, sekiz yaşında bir kardeşim vardı. Balkan Harbi'nden beri ölü mü diri mi haber alamıyorum. Muharebe esnasında muhacir olduk, yolda ailemden ayrıldım, bir daha buluşamadık sonradan esir olup öldüklerini haber aldım. Kibar bir aile nezdinde evlatlık gibi oturuyorum, ev geçindirebilirim, yaşı kırktan ziyade olmayan bir zevce talibeyim"[403]

İlk ilanda erkeğin evlenme yaşı yirmi iken aradıkları eşlerin on beş ile on sekiz yaş aralığında olduğunu görüyoruz. Buradan anlamaktayız ki genç kızların küçük yaşta evlenmemeleri için erkeklerin de evlilik yaşının yükselmesi gerekmektedir. Toplumun zihniyetine göre nasıl ki evlenecek bir kızın eşinin, çocuklarının ve evin bakımını idare edebilecek durumda olması gerekiyorsa, bir erkeğin de ev kurabilmesi ve geçindirebilmesi için belli bir yaşa ve olgunluğa gelmesi şarttır. Sabah Gazetesi bu durumu *"Erkeğin akıl ve terbiyece kemali ·25-30 yaş arasıdır"*[404] şeklinde ifade etmiştir. Ancak bu durum dışında dönemin süreli yayınlarında çıkan yazılarda erkekler için yirmi beş otuz yaşın evlilikte ideal yaş aralığı verilmesinde genç kızların küçük yaşta evlenmemeleri de gözetilmiş olabilir. Çünkü Osmanlı toplumundaki ataerkil sosyal yapının beklentisine göre erkeğin kadından daha büyük yaşta olması gerekmektedir.[405] Bu beklentiye bakılırsa yirmi yaşındaki bir erkeğin evleneceği kişide yaş aralığı olarak on beş ile on sekizi vermesi doğaldır.

Diğer ilanlarda ise yirmi yaş altında bir erkek ve iki genç kızın evlenme arzusunda olduklarını görmeyiz. Bunlar daha önce belirttiğimiz üzere dergide ilanların yaş oranlarına baktığımızda azınlıkta yer almaktadır. On altı ve on yedi yaşında ilan vermiş olan kızların ortak noktaları kimsesiz olmalarıdır. İlanın birinde belirtildiği üzere onları idare edebilecek birilerini aramaktalardır. Bu anlamda bu kızlar için evliliğin bir

[402] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[403] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[404] Duben, Behar, a.g.e., s. 149. (Bkz.: "Sin-i teehhül", *Sabah*, Sayı: 1966, 3 Şaban 1312/30 Ocak 1895, s. 3-4.)
[405] Nurşen Adak, *Değişen Toplumda Değişen Aile (Sosyolojik Yaklaşımlar)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2022, s. 156.

kurtuluş yolu olduğu söylenebilir. On altı yaşındaki Bulgaristanlı kız ilerleyen bölümlerde XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanılan savaşların Osmanlı toplumunda evlilik ve aile kurumuna etkileri çerçevesinde tekrar incelenecektir. Ancak burada yaşa ilişkin bir yorumda bulunulacak olursa, İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlarda küçük yaşta evliliğe yönelik müracaatları kimsesiz genç kızların yuva edinme gayesi taşıyarak yaptıkları söylenebilir. Nitekim on altı yaşındaki kızın ilanında kırk yaşına kadar bir erkekle evlenebileceği belirtilmiştir. Böyle bir yaş farkını kabul etmesinden bile evliliği var olan durumunun kurtuluşu olarak gördüğü anlaşılabilir. Osmanlı toplumunda çiftler arasındaki bu yaş farkı eleştiri konusu da olmuştur. Belkıs Fırat Kadınlar Dünyası'ndaki "*Terakkimiz*" isimli yazısında bu duruma ilişkin şu şekilde sitemde bulunmuştur:

> "Ahlâk ve sin itibarıyla gayr-i ihtiyari bir müsamahanın zebunuyuz. On yedi, hatta on dört -bu pek fecidir!- yaşında bir çocuğu kırk yaşında bir erkeğe, bazen yirmi iki yaşında bir kızı elli yaşında bir ihtiyara tehalükle veririz. Erkeğin yaşını dört beş yaş küçültürüz hem kendimizi hem kızımızı aldatırız. Yazık!"[406]

İzdivaç Dergisi'ne verilen başka ilanlarda da ilan sahiplerinin belirttikleri yaş kriterlerinde erkekler ve kadınlar arasında büyük farklar görmekteyiz:

> "Yirmi sekiz yaşındayım, dört yaşında bir yavrum var iki sene evvel zevcim öldü… (…) Zevcemin elli yaşını mütecaviz ve hastalıklı olmaması matluptur."[407]

> "Gayet namuskâr ve vefakâr bir ev kadınıyım, temizliğe çok riayetkârım, otuz yedi yaşındayım, zevcim vefat edeli dört sene oldu. On yaşında bir kızım var, kadınlığı güzellikten ibaret sanmayan namuslu bir kadınla, rahat, asude yaşamak isteyen orta halli bir zata talibim, yaşlı da olsa makbuldür."[408]

---

[406] Akagündüz, a.g.m., s. 44-45. (Bkz.: Belkıs Fırat, "Terakkimiz", *Kadınlar Dünyası*, (3), 21 Nisan 1329/4 Mayıs 1913, s. 18.)
[407] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
[408] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.

"Otuz yaşlarında bir kadınım, (…) Dört çocuğum varsa da pederlerinden kalma miktar-ı kâfi maaşla idareleri temin edilmiştir. (…) Zevcimin sinni geçkince olursa da benim için daha muhterem ve mübecceldir. Fakat ruhen ve hissen genç olmalı."[409]

"Kırk beş yaşındayım, şimdiye kadar taşrada bulundum memuriyet dolayısıyla tekrar gitmek ihtimalim vardır. Yirmi beş ile otuz yaşında (…) bir hanımla teehhül etmek (evlenmek) isterim."[410]

"Bin guruş maaşım var mütekaidim (emekli) (…) Elli beş yaşındayım, damatlarım, gelinlerim varsa da hepsi ayrı ev bark sahibidirler, şimdilik benimle bir münasebetleri yoktur. Evlenmek arzusuna düştüm, sinnimle mütenasip bir sinde mesela otuz, otuz beş yaşlarında, ev işine mütehammil, iş bilir, temiz, dirayetli, terbiyeli, akıllı, güler yüzlü, tatlı dilli, dinini sever Allah'tan korkar, kocasını sayar bir ev kadınına talibim."[411]

"Elli beş yaşındayım, iki defa evlendim, zevcelerim bitakdir-i ilahi müteverrimen vefat ettiler. (...)Yaşlı göstermem, taşralı olduğum için vücudumun kadrini bilirim ve ihtiyarlamadım. Beni mesut edecek asil ve bakire bir hanımla izdivaç etmek isterim. Sinninin otuz yaşından fazla göstermemesi birinci şartımdır."[412]

"Altmış yaşındayım. (…) Kırk yaşı mütecaviz olmamak şartıyla vazife-i şinas bir hanıma talibim asil olmazsa bile iyi bir terbiye görmüş olmalıdır. (…) Otuz yaşından dûn olmaması da şarttır."[413]

İlk üç ilanın ortak özellikleri ilan sahiplerinin dul ve çocuklu kadınlar olmalarıdır. Dul kadınların yeniden evlenmelerinde kendilerinden çok daha yaşlı erkeklerle evlendikleri görülmektedir. Toplumsal tercih bekar kadınla evlenmekten yana olduğundan, dul ve özellikle de çocuklu kadınlar kendilerinden çok daha yaşlı erkekleri

[409] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[410] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[411] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
[412] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[413] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.

tercih etmeye mecbur kalmışlardır.[414] Bu durum dul kadınların sayısının fazla olması sebebiyle de çok yaygındır. Evliliklerde kadın ve erkek arasındaki yaş farkı fazla olduğundan, doğal olarak erkeklerin yaşam süreleri de kadınlara göre daha kısa olmuş ve kadınlar genelde dul kalmıştır.[415] Bu kadınlar da yeniden evliliklerinde mecburi olarak kendilerinden yaşça büyük erkekleri tercih etmişler ve evlilik örüntülerine bakıldığında çiftler arası bu yaş farkının varlığı ve yeniden evlenmeler bir döngü haline gelmiştir. Diğer ilanlara bakıldığında ise yaşça geçkin erkeklerin kendilerinden yaklaşık yirmi yaş küçük kadınları tercih ettikleri görülmektedir.

Dönemin önde gelen isimlerinden Hüseyin Rahmi Gürpınar, toplum tarafından benimsenen bu tercihe Hazan Bülbülü isimli romanında yer vermiştir. Refi Efendi yaşça büyük bir beydir ve görücü usulü yoluyla yeniden evlenmek istemektedir. Kendisine bir eş önerisiyle gelen kılavuz kadınla arasındaki diyalog değindiğimiz konuya ilişkindir. Refi Efendi önerilen kızın çok genç olmasını *"Ben yaşta bir adam, bu kadar körpe ve güzel bir kızla nasıl…karı koca olabilir?"* şeklinde şaşkınlıkla karşılarken kılavuz kadın bu soruya *"Erkeğin yaşlısı olmaz efendi hazretleri. Erkek her yaşta erkektir"* şeklinde cevap vermiştir.[416] Üstelik romanda söz edilen genç kız dul dahi değildir. Yine aynı yazarın Metres isimli romanında Sai Efendi yetmiş beş yaşındayken on sekiz yaşındaki Firuze ile evlenmiştir.[417] Samiha Ayverdi'nin İbrahim Efendi Konağı'nda da Zekiye Hanım on üç yaşındayken kırk yaşındaki Hacı Süleyman Ağa ile evlendiğini görürüz.[418] Nazlı Hanım da Cemal Bey ile evlendiğinde on beş yaşındadır.[419] İlan örneklerinde ve dönemin toplumsal aynası olan romanlarda da gördüğümüz üzere Osmanlı toplumunda evliliklerde kadın ve erkek arasındaki yaş farkı problem olarak görülmemektedir.

Dinî esaslar ve yerel gelenekler dışında evlilik yaşını etkileyen bir diğer değişken ise şehir ve köylerdeki sosyo-ekonomik farklılıklardır. Şehirlerde evlilik yaşı köylere nazaran özellikle erkekler için biraz daha gecikmektedir. Örneğin 1885 yılında İstanbul'da yapılan sayımda erkeklerin ve kadınların evlilik yaşlarının şaşılacak kadar

[414] Duben, Behar, a.g.e., s. 145-146.
[415] Françoise Héritier, Michelle Perrot, Sylciane Agacinski, Nicole Bacharan, *Kadınların En Güzel Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s. 105.
[416] Gürpınar, *Hazan Bülbülü*, s. 31.
[417] Nükhet Esen, "Türk Ailesindeki Değişimin Romanımıza Yansımaları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 663.
[418] Samiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2022, s. 25.
[419] Ayverdi, a.g.e., s. 217.

yükseldiği görülmektedir.[420] Yakın tarihlerde yayınlanan Taaşuk-ı Talat ve Fitnat'ta da bu konudan söz edilir. Evin dadısı, hanımıyla olan diyaloğunda, evin oğlunun yirmi yaşına geldiğini ve artık evlendirilmesi gerektiğini söyler ve kadın "o yaşta çocuğu evlendirmek hatadır" diyerek karşı çıkar. Bunun üzerine dadı şaşkınlıkla, onun memleketinde çocukların on beş on altı yaşında evlendiğini, erkeklerin otuz, kırk yaşında evlenmelerinin ise sadece İstanbul'da görüldüğünü dile getirir.[421]

Bu durumun en önemli sebebi şehirlerde yaşayan erkeklerin genelde eğitim hayatlarının uzun sürmesidir. Eğitimlerini tamamladıktan sonra ise askerlik görevlerini yapmaya giderler ve geri dönüp iş kurmaları da vakit alır. Erkeklerin yaşadıkları bu evreler onları daha geç evlenmeye iter.[422] Köy hayatında ise böyle bir süreç işlemez. Erkekler genç hatta bazen çocuk yaşta geçim kaynakları ne ise onunla uğraşmaya başlarlar ve onlar için evliliği geciktirecek bir durum söz konusu değildir. Bir diğer farklılık ise şehirlerde çekirdek aile tipinin görülmesidir. Erkekler evlendikleri eşleri ile kendilerine yeni bir ev açmakla yükümlüdür. Ancak kırsalda erkekler gelinlerini baba evine getirmektedir[423]. Böyle bir ekonomik sorumluluğun altına girmiyor olmak da köylerde evlilik yaşının daha erken olmasına sebep olabilir.

Osmanlı toplumunda ailenin ne denli önemli olduğunu daha önce belirtmiştik. Tam da bu sebepten ailenin önkoşulu olan evlilik de her bireyin hayatının bir evresinde gerçekleştirmesi gereken bir anlaşma ve birleşmedir. Evlenme yaşı zamana ve bölgeye göre değişkenlik gösterse de hiç evlilik yapmadan hayatını sürdürmüş yaşlı bir kimseye denk gelmek pek mümkün değildir. Evlilik yaşı gelen gençlerin evlendirilmesi Eski Türklerden bu yana var olan bir gerekliliktir. Hatta bu durum sadece yaşayanları da bağlamamaktadır. Eski inanışlarda çocuk yaşta ölenler dahi evlilik yaşları geldiklerinde evlendirilmekteydi. Aileleri onların adlarını ve evlilik anlaşmalarını bir deriye ya da kâğıda yazıp yakarlar ve böylece inançlarına göre alevler göğe yükseldiğinde ruhları evlenilirdi.[424] Agnes D. Ramsay; XIX. yüzyılda Osmanlı'da yaşadığı dönemde hiç

[420] Duben, Behar, a.g.e., s. 29.
[421] Şemsettin Sami, a.g.e., s. 3-4.
[422] Duben, Behar, a.g.e., s. 150.
[423] Duben, Behar, a.g.e., s. 96.
[424] Önal, a.g.m., s. 243.

evlilik yapmadan yaşlanan bir kadına rastlamadığını belirtmiştir.[425] Fatma Aliye de Frenk bir hanımın ona yönelttiği "*Sizde evlenmeyip kalan yaşlı kızlar bulunmaz mı?*" sorusuna "*Milyon verilse bir tane bulunmaz*"[426] şeklinde karşılık vererek Ramsay'i doğrulamaktadır.

Gerçekten de evlilik kadınların etrafını saran toplumsal denetim ağlarının ve sosyal kontrol mekanizmasının yaptığı baskının bir neticesiydi. Toplumsal dışlanmanın gerçekleşmemesi için evlenmek zaruriydi.[427] Osmanlı toplumunda kadınların erkekler gibi evlenmeyi tercih edemeyişlerine, Mehmet Rauf'un Genç Kız Kalbi isimli romanında da şu şekilde yer verilmiştir:

> "Erkekler istedikleri vakit evlenirler, isterlerse hiç evlenmezler, eğer fikirlerine uygun bir kadına tesadüf etmezlerse tesadüf edinceye kadar yahut hiç evlenmeyebilirler; yahut kırk hatta elli yaşına kadar bekar duran erkekler vardır. Halbuki biz zavallı kızlar… Yirmi, yirmi iki yaşına geldik de kocaya varmadık mı artık çürümüş sayılırız. Hem sonra talep mutlak erkek tarafından olacak!"[428]

İzdivaç Dergisi'ne ilan yoluyla müracaat eden diğer kişilerin ise yaşları genelde yirmilerinde olacak şekilde birbirlerine yakındır. Aşağıda ilanların ilgili kısımlarına ilişkin bazı örnekler verilmiştir:

> "Sinnim yirmi birdir. (…) Sinnim nazar-ı dikkate alınmalı ve bana akran olmalıdır."[429]

> "Namuskar bir aileye mensup yirmi dört yaşında istikbali parlak bir gencim. Dört sene mukaddem tahsil-i âliyeyi ikmal ederek mektepten çıktım."[430]

> "Pek eski ve tarihî bir aileye mensubum. Müteaddit memleketlerde emlak ve arazim vardır. (…) yirmi yaşındayım"[431]

---

[425] Agnes Dick Ramsay, *19. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'de Günlük Yaşam*, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s. 76.
[426] Fatma Aliye, *Osmanlı'da Kadın*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2012, s. 117.
[427] Dörtok Abacı, a.g.e., s. 159.
[428] Rauf, a.g.e., s. 50.
[429] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. ön iç kapak.
[430] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak

"Yirmi sekiz yaşındayım memur değilim, istikbali parlak bir hidmet sahibiyim."[432]

"Sinnim yirmi yedi, ticaretle iştigal ederim, devr-ü seyahate merakım fazladır. Şimdi İstanbul'da bulunuyorum. Sinni yirmiden dûn olmamak üzere asil bir aileye mensup bir hanımla izdivaca talibim."[433]

"Yirmi sekiz yaşında rüşti derecesinde tahsilim var. Ev idaresine vakıfım, yemek pişirmek, nakış, dikiş bilirim. Esnaftan namuskar aile muhabbeti olan bir zâta talibim."[434]

"Asil ve zengin bir aileye mensubum. Sinnim yirmi dörttür. (…) Dest-i izdivacına talib olduğum hanımın sinni yirmiden yukarı olmamalı."[435]

"İhtiyat zabitiyim, yirmi üç yaşındayım memuriyetim İstanbul civarındadır. Asil, nezih bir aileye damat olmak arzusundayım. Ailem Bursa'dadır. Tahsil ve terbiyem iyidir."[436]

"Yirmi beş yaşındayım, iki çocuğum var. Halim, vaktim müsaittir. Bana en vefakâr bir zevç çocuklarıma en şefkatli bir baba olacak bir zat ile evlenmek isterim."[437]

"Yirmi iki yaşındayım. Mahiyye (aylık) otuz lira maaşlı mühim bir müessesenin kasibecisiyim. Tahsilim yüksek, aslım asildir. (…) Zevcem sinnime göre olmalıdır."[438]

"Yirmi beş yaşındayım. Kudret-i maliyem oldukça elverişlidir. Rüştiye derecesinde tahsilim var. Huyum tabiatım iyidir. Aile kıymeti bilir bir zabit ile İstanbul veya taşraya gidebilirim."[439]

---

[431] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak
[432] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak
[433] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[434] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[435] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[436] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
[437] İzdivaç, aynı, s. arka iç kapak.
[438] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.

"…Sinnim yirmi beştir. Mekteb-i idadiyeden mezunum, bünye ve vücudumda hiçbir arıza ve noksan yoktur."[440]

"Rütbem mülazım-ı evveldir. Yirmi dört yaşındayım, yakışıklıyım. (...) Sinni yirmi beşten ziyade olmamalıdır. Bakire olmasını arzu ederim."[441]

"Sinnim yirmi sekizdir. Rütbem yüzbaşı ve pek karib bir atide terfi edeceğim kaviyyen memuldür. (…) Sinni on sekizden dûn yirmi ikiden efzun olmamalı."[442]

4.3. Aşk

Bir duygu olarak her zamanda ve toplumda var olmasına rağmen aşkın, evliliğin gerçekleşme sebeplerinden biri haline gelmesi Fransız Devrimi'nden sonrasına tekabül etmektedir.[443] Bu dönemin önde gelen isimlerinden olan Rousseau; evlilikte aşkın da önem teşkil ettiğini ama asıl mühim noktanın, kadının erkeğin gereksinimlerini karşılama görevi gibi evlilik içi rol dağılımları olduğunu belirtmiştir. XIX. yüzyılda ise toplumlar evlilik ve aşkı ilişkilendirmeyi daha da kabullenmeye başlamıştır.[444] Romantizm akımının ortaya çıkışı ve yayılması ise aşkın benimsenmesinde etkili olmuştur. Yine de aşk; toplumların kolektif gelenekleri ve normları ile bireysel özgürlük anlayışı arasında bir dengede yer almaktadır.[445]

"Aşk, toplumsal yapıları, geleneksel toplumsal sınırlamaları ve yerleşik toplumsal örüntüleri reddeder; ideal olarak, iki insanı her ne pahasına olursa olsun birleştiren bir bağdır."[446]

Böyle bireyci bir düşüncenin kolektif bilince sahip geleneksel toplumlarda filizlenmesi zordur. Luc Ferry; geleneğin aksine ebeveynleri tarafından evlendirilmeyi

---

[439] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[440] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[441] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[442] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[443] Russell, a.g.e., s. 52.
[444] Héritier, Perrot, Agacinski, Bacharan, a.g.e., s. 83-84.
[445] Russell, a.g.e, 51.
[446] Duben, Behar, a.g.e., s. 108.

reddederek aşk evlilikleri yapmaya başlayan bağımsız yapıda çiftlerin ortaya çıktığı bu dönemi *"aşkın devrimi"* şeklinde isimlendirmektedir. Bu tip evlilikler Osmanlı gibi geleneksel toplumlarda aile kurumuna tehdit olarak görülmekte ve toplum tarafından hoş karşılanmamaktaydı.[447] Çünkü aşk her dönemde farklı anlamlar ifade etmekte ve bu anlamların belirleyicisi toplumsal normlar olmaktaydı. Örneğin geleneksel bir toplum olan Osmanlı'da aşk genel olarak sevgi ile ilişkilendirilmekteydi. Aşk geçici bir duygu olarak görülürken sevgi daha önemli kabul edilmekteydi. Aşkın ise birbirinden farklı çeşitleri (sevda, kara sevda, vuslat, tutku vb.) vardı.[448] Ancak pratikte aşk ve flört, Osmanlı'da tam anlamıyla yer bulamıyordu. D'ohsson; Osmanlı toplumunda aşkın ve flörtün imkansızlığını şu sözlerle ifade etmiştir:

> "Bütün bunlar dikkat nazarına alınacak olursa Müslümanlar arasında âşıkane münasebetlerin ne derece imkânsız olduğu açıkça anlaşılır. Metres hayatı yaşamak helâli olmayan bir kadın veya kızla cinsî münasebet kurmak Müslümanlarca meçhul olan anormalliklerdir."[449]

Aşk Osmanlı toplumunda dile getirilir ve tartışılır hale ise Tanzimat romanları ile gelmiştir. Romanlarda da bir yandan bireyci özgürlük ile bağlantılandırılırken diğer yandan tehlikeli bir duygu olarak işlenmiştir.[450] Yaygın düşünceye göre aşk; toplumsal düzenin değer ve uygulamalarını tehdit etmekteydi.[451] Hatta Ahmet Mithat Efendi'ye göre Batı'dan ithal olgulardan olduğu için bir *"yabancı işgali"*ydi.[452] Osmanlı toplumunda bu yaklaşımın sebebinin İslâm inancının uygulamaları olması mümkündür. Aşkın insanı ele geçirmesi sonucu yaşanan "karanlık" ilişkilerin zina seviyesine geleceğinden endişelenilmiş[453] ve görücü usulü evliliklerle bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Sadece İslâmiyet'te de değil, dinler ve aşk arasında her daim bir çelişki bulunmaktadır. Aşk söz konusu olduğunda günah düşüncesi devreye girer. Aşkın dini ve toplumu zehirleyeceği düşünülür. Bertrand Russell *"... dünyada akıl-dışı üç ana*

---

[447] Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020, s. 296.
[448] Hortaçsu, a.g.e., s. 80.
[449] M. de M. D'Ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, Çev.: Zehran Yüksel, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 180.
[450] Hortaçsu, a.g.e., s.87.
[451] Bay, a.g.e., s. 111.
[452] Duben, Behar, a.g.e., s. 107.
[453] Fırat Yaşa, "Sazlıktan Kadı Mahkemesine Bir Serencam: Köylülerin Divane Hamza ile İmtihanı", *İmparatorluğun Öteki Yüzleri (Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar)*, Edt.: Fırat Yaşa, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 102-103.

etkinlik din, savaş ve aşktır" dese de görüldüğü üzere toplumlar tarafından aşk din ya da geleneklerle anlamlandırılmaya ve sınırlandırılmaya çalışılmıştır.[454]

Daha önce de bahsedilen Jön Türk Devrimi'nin getirdiği özgürlük ortamında entelektüel liberalizmin düşünsel anlamda entelektüel çevreleri sarması, Osmanlı toplumunda bireyci anlayıştaki "aşk" olgusunun yayılmasına zemin hazırlamaktaydı. Aşk evliliklerine karşı yeni düşünce ve uygulamalar başlangıçta sadece üst sınıfla sınırlıyken, yazılan romanların da etkisiyle özellikle I. Dünya Savaşı sonrası orta ve hatta alt sınıfa da mal edilmeye başlanmıştır.[455]

Aşka ilişkin tartışmalarda da Osmanlı toplumunun odağı yine kadın olmuştur. Aşkın yaşanması için görücü usulü yerine görüşerek evlenmek gerektiğinden, böyle bir durum söz konusu olduğunda kadının saygınlığını kaybedeceği öne sürülmüştür.[456] Bu anlayışın kabul edildiği, kadının ailenin ve toplumun temeli olduğu düşüncesinin benimsendiği toplumda, aşk evliliklerine karşı olunması da doğaldır. Ancak bazı kimseler tarafındansa kadınların aşk evliliği yapmaları desteklenmiştir. Ahmet Cevat bu konuya ilişkin erkeklere hitaben, kadınları kast ederek; *"Sizden arkadaşlık, sevgi, aşk arıyorlar, samimi bir rûhî birliktelik arıyorlar"*[457] demiştir. Şemsettin Sami de şu ifadeleri kullanmıştır:

> "İnsan, ömrünü beraber geçirmek üzere bir kadınla akd-i refakat ettikten sonra ise, refikasını nasıl mukaddes bir muhabbetle sevdiği, beynlerinde nasıl bir rabıta-ı kaviyye hasıl olduğu, o kadının muhabbetle ne kadar mesud ve bahtiyar bulunduğu ve o kadının aşk ve muhabbetle karışık olan hizmeti sayesinde ne kadar rahat bir ömür sürdüğü; fark, zaruret, gam, mihnet, hepsinin o zevciyet-i muhabbetinden hasıl olan saadetin önünde nasıl eriyip mahvolduğu tarif olunamaz."[458]

Ahmet Cevdet Paşa ise Tezâkir'inde *"...erkek ve kız hayli vakit aşıklık ederek birbirinin tavr u mişvârını ögrenip ve birbirini sevip izdivaci karâr verirler ve böyle*

[454] Russell, a.g.e., s. 78-80.
[455] Duben, Behar, a.g.e., s. 115-122.
[456] Duben, Behar, a.g.e., s. 111.
[457] Cevat, a.g.e., s. 41.
[458] Sami, a.g.m, 1992, s. 1028.

âşıkdaşlık yolunda olan nikahlar mahkemede akd olunur" [459] diyerek Bosna'da evlilik öncesi tanışmadan söz etmiştir. Buradan yola çıkarak aşka olan bakış açısının coğrafî olduğu da söylenebilir.

İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlar incelendiğinde ise sadece bir ilanda bu anlama gelebilecek duygusal bir beklenti görülmüştür.

> "Yirmi iki yaşındayım. Mahiyye (aylık) otuz lira maaşlı mühim bir müessesenin kasibecisiyim (çalışan). Tahsilim yüksek, aslım asildir. (…) Zevcem sinnime göre olmalıdır. (…) Mamafih zevcem beni, ben de onu sevebilmeliyim. (…) Muaşeret (hoş geçinme, güzel ilişki) ve münazara edebine vakıf bulunmalı. Son derece kıskanç değilim, ancak zevcemin bana muhabbeti olmadığını hissedersem kıskançlığım başlar ve onla geçinemem."[460]

İlanda ilan sahibi müstakbel eşiyle birbirlerini sevmeleri gerektiğini, hatta eşinin ona bir şey hissetmemesi halinde kıskançlık yapabileceğini belirtmiştir. Aşkın ya da romantik anlamda bir hissiyatın ifade edildiği tek ilandır. Dergide böyle kriterlere rastlanmaması toplumun aşka yönelik tavrından olabilir. Ayrıca bu tarz geleneksel toplumlarda aşkın evlilik sonrasında gerçekleşmesi beklenen bir duygu olacağına ilişkin inanç[461] da bulunabilir. Eşler arası sevgi ve hissiyatı önemseyen bu gencin yüksek tahsilli olması da tesadüf değildir. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere aşk evlilikleri bireyci düşüncelerin yayılıp benimsenmeye başladığı entelektüel çevrelerde daha çok kabul görmektedir. Eğitim seviyesi yüksek bir gencin geleneksel düşünce, inanış ve normlardan etkilenmeme ihtimali de yüksektir

Sözünü ettiğimiz dönemde aşk ya da başka bir duygunun evlilikte sahip olduğu işlevin tespitini yapmak zordur. Ancak toplumun zihniyetinde aşkın, evliliğin bir koşulu ya da başarılı evliliğin ölçütü olarak alınmadığını söyleyebiliriz.[462]

---

[459] Cevdet Paşa, a.g.e., s. 25.
[460] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
[461] *"Nikâhta keramet vardır"* inanışıyla aşk sonradan gelişmesi beklenen bir duygu olarak düşünülmüş olabilir. (Bkz. Hortaçsu, a.g.e., s. 90.)
[462] Ariés, Duby, a.g.e., s. 92.

4.4. Fiziksel Beklentiler

İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlarda boy, kilo, ten ve saç rengi gibi birbirinden farklı fiziksel kriterler de belirtilmiştir. Spesifik bir şekilde aradığı kadını tarif edenlerin yanı sıra sadece "güzel" olmasını şart koşanlar da bulunmaktadır. XX. yüzyıl insanın güzele verdiği önem ve algıyı anlamlandırmak adına "güzellik" kavramına da değinmek yerinde olacaktır.

Güzel; hoşumuza giden bir şeyi ifade ederken kullandığımız bir sıfattır.[463] Kulağa yaratılış temelli estetik bir yargı gibi gelse de aslında güzellik sosyal ve tarihsel bir olgudur. Çünkü toplumlar insan bedenini kendi kültürleri çerçevesinde eleştirip denetlemişler, bu da onu sosyo-kültürel bir kavram haline getirmiştir.[464] Bu sebeple "güzel"in anlamı da farklı kültürlerde ve zamanlarda değişiklik gösterir.

Her toplum ve zamanda tek bir ortak noktası vardır ki o da kadınla ilişkilendirilen bir kavram olmasıdır. Yani güzelin de bir cinsiyeti vardır. Toplumsal cinsiyet rollerinde erkek koruyan, seçen, bakan; kadın ise korunan, seçilen ve bakılan taraftır.[465] Rousseau bu durumu *"Biz görmek ve hissetmek üzere eğitildik"* [466] şeklinde ifade eder. Güzel olmak kadına hastır ve kadının toplumsal konumunda belirleyicidir. XIX. yüzyılda yaşamış Fransız düşünür Pierre-Joseph Proudhon'un bu konuya ilişkin *"Denilebilir ki erkeğin yapısında, güzellik gelip geçicidir; onun için hiçbir şey değildir, önemi yoktur; onun kaderinde bir varlığı yoktur"*[467] ifadeleri de güzellik kavramının cinsiyet kodlarıyla bağlantılı olduğuna örnek olarak verilebilir.

Mitolojide dahi güzellik tanrıçaların niteliğidir. Demeter güzeldir. Hera, Zeus'u baştan çıkarmak için güzelliğini kullanır. Hatta bu noktada güzellik güçtür de. Genç kızlar da tanrıçalarla kıyaslanır.[468] Güzel kadınların Afrodit'le özdeşleştirilmesi buna örnektir. Bu örneğin ait olduğu Antik Yunan döneminde tanrıçalar adına heykeller yapılmış ve bu heykel bedenleri güzellik açısından idealize edilmiştir. Bu görüntüye

[463] Umberto Eco, *Güzelliğin Tarihi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2016, s. 8.
[464] Emine Meliha Kurtdaş, "Kadınların Omuzlarındaki Ağır Yük: "Güzellik"", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021, Cilt: 14, Sayı: 39, s. 187.
[465] Kurtdaş, a.g.m., s. 187.
[466] Eco, a.g.e., s. 237.
[467] P. J. Proudhon, *Aşk ve Evlilik*, İstanbul: Öteki Yayınevi, 2017, s. 340.
[468] Georges Duby, Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi (Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere)*, Cilt: 1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005, s. 41.

uymayanlar ise "çirkin" olarak nitelendirilmiştir.[469] Yani bu dönemde güzellik daha çok estetik ve sanat etrafında şekillenmiş, felsefi bir anlam taşımıştır.

Orta Çağ itibariyle ise bu çağın düşünürleri din adamları olduğundan güzel, daha çok din çerçevesince yorumlanmıştır. Adem Havva'yı aşık olduğu için dinlemiş ve Cennet'ten atılmıştır. Aşık olmasının sebebi ise güzelliğidir. Demek ki güzellik aldatıcı, güzel olan ise tehlikelidir. Eski Çağ'da güzellik tanrıçalarla bağdaştırılıp yüceltilirken, bu dönemde din adamlarını endişelendirmiştir. [470]

Orta Çağ'ın sonlarından itibaren modern döneme kadar ise ideal kadın güzelliği sürekli değişimler geçirmiştir. Zayıflıktan şişmanlığa, doğallıktan süslü ve makyajlıya kadın görüntüsüne ilişkin erkekler tarafından belirlenen standart ve ölçütler, zamanın anlayışınca dönüşümler geçirmiştir.[471] Ama her dönemde kadının kaderini etkileyen belirleyici bir faktör olmuştur. Kadının diğer meziyetleriyle birleştiğinde onları tamamlayıcı bir unsurdu. Kadının kimliği yansıması güzelliği olarak kabul ediliyordu ve bu durum kadını görünür kılmaktaydı.[472] Saf, temiz, hünerli ve güzel. Bunlar kadını tanımlayan nitelikler olmaya devam etmişti.

Modern dönemin erken evrelerinde Orta Çağ'daki düşüncenin aksine güzellik yeniden zorunlu hale gelmiştir. Özellikle Rönesans'la birlikte kadının güzelliği, ahlakı ve sosyal statüsü arasında bir bağ kurulmaya başlanmıştır. Güzel kadın iyidir, ahlaklıdır ve buna bağlı olarak toplumdaki konumu da artar.[473] Aydınlanma ile birlikte ise bireysel ve göreceli bir güzellik algısı ortaya çıkmaya başlamıştır. XVIII. yüzyıl itibariyle toplum, güzelliğin onu algılayana göre değişiklik gösterebileceği ve önemli olanın kişiye ifade ettiği şeklinde daha öznel bir algıya doğru evrilmiştir. David Hume; "Zevk Standartları Üzerine"*de "Kesin olan bir şey var ki, tatlı ve acıdan bile öte güzellik ve*

[469] Umberto Eco, *Çirkinliğin Tarihi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2009, s. 23.
[470] Georges Duby, Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi (Orta Çağ'ın Sessizliği)*, Cilt: 2, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005, s. 216-217.
[471] Georges Duby, Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi (Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları)*, Cilt: 3, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005, s. 60-61.
[472] Duby, Perrot, a.g.e., s. 91.
[473] Kurtdaş, a.g.m., s. 193.

çirkinlik öznelerin sahip oldukları niteliklerle değil içsel ya da dışsal duygularla ilgilidir" [474] diyerek düşüncenin ana fikrini vermiştir.

Kavram göreceli bir fikir olarak kabul edilse de cinsiyeti hala kadındır. "The Study of the Life of Woman" isimli eseriyle tanınan İsviçreli yazar Albertine-Adrienne Necker de Saussure'in (1766-1841) güzellik kavramının basitliği ve yüzeyselliğinden bahsederek kadınlara yüklenmiş bu kavramı onlardan çekip çıkarabilmeyi arzuladığını ifade ederek bu durumdan rahatsızlığını dile getirmesini P.J. Proudhon şu şekilde eleştirmiştir:

> "Meğer kadınların güzel olması, güzelliklerine bir de süsler, takılar eklemeleri, hatta her şeye biraz cilve karıştırmaları ne büyük kötülüktür değil mi? Eh oldu yani! Size şunu söylemek elzem oldu Sayın Bayan, şunu iyi bilin öyleyse: Güzellik kadını kadın yapan şeydir, tamamıyla kadını ifade eder. Güzelliği ondan çıkarınız, erkek için artık hiçbir şey ifade etmez; Tanrı'nın huzurunda da aynı şekilde hiçbir şeydir."[475]

Nietzsche de kadın ve erkek arasında güzellik ve akıl şeklinde bir rol dağılımı yapıldığını savunur. Erkek aklı, kadın güzelliği temsil eder. İkisinin tek bir cinsiyette bir arada bütünüyle var olması mümkün değildir. Buna ilişkin şöyle bir söylemde bulunmuştur: *"Bu kadın güzel ve akıllı: Ah, ama güzel olmasaydı, çok daha fazla akıllı olurdu!"*[476]

Modernizm beraberinde yeni fiziksel güzellik standartları getirmiş ve kadınlarda sürekli aranan bu sıfat, artık onlar için bir gereklilik haline gelmiştir.[477] XIX. yüzyılın sonlarında da güzel olmaları gerektiğine yönelik baskı güzellik ürünleri ve bakımına dair reklamlarla birlikte daha da artmıştır. XX. yüzyılda iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle güzellik yarışmaları ve sinema gibi araçlarla kadın güzelliği konusu daha da görünür ve konuşulur olmuştur.[478] Özellikle dergi ve gazetelerde kadınların fiziksel görünümlerine özenmelerini teşvik edecek yazı ve görsellere yer verilmesi, toplumdaki

[474] Eco, a.g.e., 2016, s. 276-277.
[475] Proudhon, a.g.e., s. 308.
[476] Friedrich Nietzsche, *Tan Kızıllığı*, Ankara: İmge Kitabevi, 2014, s. 202.
[477] Kurtdaş, a.g.e., s. 188.
[478] Kurtdaş, a.g.e., s. 197-198.

"güzel" arzusunu perçinlemiş olabilir. Bunun yanı sıra moda ve giyim sanayisinin de üretim ve tüketim alanlarında kadına yönelik olması toplumda güzel olması gerekenin kadın olması algısını arttırmıştır.

Osmanlı toplumunda da Batılılaşma ile birlikte Batı'nın modası ve düşünce anlayışlarının benimsendiği, kadınların giyim-kuşamlarına ve süslenmelerine yönelik dergilerin yaygınlaştığı dönemde güzellik beklentisinin de tam da bu şekilde toplumsal hayata yerleştiği ve kriter olarak daha fazla aranır hale geldiği söylenebilir. İzdivaç Dergisi'nde de bu beklentilerin ölçüt olduğu ilanlar mevcuttur.

> "Asil ve zengin bir aileye mensubum. (…) Dest-i izdivacına talib olduğum hanımın sinni yirmiden yukarı olmamalı. Hüsn-ü ân (güzellik) ve tenasüb-ü endama malik bulunmalı."[479]

Hüsn ibaresini dönemin başka gazetelerinde de görürüz. Örneğin; Hanımlara Mahsus Gazete'de evliliğe giden sürecin anlatıldığı bir yazıda hüsn (güzellik) yine kadınla ilişkilendirilmiş ve evlilik öncesinde kadında aranan belirleyici kriterlerden biri olarak ifa edilmiştir.[480]

> "…Zevcem orta boylu, kumral saçlı, ela gözlü, balık etinde olmalı. Belki güzel. Mamafih zevcem beni, ben de onu sevebilmeliyim."[481]

> "…Sinni yirmi sekizden efzun ve zayıf olmamalı. (…) Boyu uzunca ve teni beyaz olması şarttır. Bu şerait tahtında talip zuhur ederse adresimi beyan ederim."[482]

> "…Zevcem nazik, mültefit, hassas, sadeliği sever, musikiye aşina, esmer, uçuk benizli veyahut pembe beyaz olmalı."[483]

---

[479] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[480] "…evvelce görücüler vasıtasıyla, şekil [dış görünüş] ve sima [yüz] ve hüsn [güzellik] ve taravet [tazelik] bi-intihası [sonsuzluğu] hakkında, bir fikr-i icmali [öz fikri] hasıl ettiği [edindiği]…" (Bkz.: Gizem Öztürk, *Osmanlı Kadın Hareketi Öncülerinden Hanımlara Mahsus Gazete'de İdeal Evlilik ve Aileye Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 73.
[481] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. ön iç kapak.
[482] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[483] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.

"Sinnim 20. (...) Hatırı sayılacak derecede güzelim (…) Sinni 15-18 olmalı, boyu mutavassıt olmalı, zira ben biraz uzun boyluyum." [484]

"Sinnim yirmi sekizdir. Rütbem yüzbaşı ve pek karib bir atide terfi edeceğim kaviyyen memuldür. Asalet-i kalbiyeye ve mutavassıt bir aileye mensubum. Oldukça yakışıklıyım. (…) Uzunca boylu, tenasüb-i endama malik ne şişman ne de zayıf olmalı. Beyaz yahut buğday renkli, kara kaş ve gözlü olmalı."[485]

İlk üç ilanda ilan sahipleri müstakbel eşlerine ilişkin spesifik bazı özellikler belirtmişlerdir ve bu özelliklerin ortak noktası yoktur. Bu ilanlar daha önce bahsedilen modern dönemle birlikte kabul edilmiş güzelliğin öznelliği ve göreceliliği anlayışına örnek gösterilebilir. Son ilanda gördüğümüz boy kriteri ise güzellikten çok çiftlerin fiziki uyumu ile bağdaştırılabilir.

"…Sinninin otuz yaşından fazla göstermemesi birinci şartımdır. Katiyen zayıf istemem. Ölen refikalarımın her ikisi de zayıf idi. Hekimsiz, hocasız bir günümüz geçmedi. Nihayet felek yâr olmadı, ikisi de öldü. Kaviyyü'l-bünye, sıhhati yerinde, şen, kayıtsız olmalı."[486]

Bu ilanda, ilan sahibinin evleneceği kişide bulunmasını istemediği fiziki özellik olarak zayıflığı görmekteyiz. Ancak zayıf bir kadının tercih edilmeme nedeni ilan veren kişinin güzellik anlayışından ziyade acı tecrübeleriyle bağlantılıdır. Müstakbel eşinin zayıf olmaması gibi bir fiziksel beklentiye sahip olması, sağlık gibi önemli bir sebepten dolayıdır.

"…Rütbem mülazım-ı evveldir. Yirmi dört yaşındayım, yakışıklıyım."[487]

"Sinnim yirmi sekizdir. Rütbem yüzbaşı ve pek karib bir atide terfi edeceğim kaviyyen memuldür. Asalet-i kalbiyeye ve mutavassıt bir aileye mensubum. Oldukça yakışıklıyım."[488]

---

[484] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak.
[485] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[486] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[487] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, S. 6, 15 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.

"İki arkadaşız evlenmeye karar verdik. Sinnimiz muhtelif olup birimiz yirmi iki yaşında diğerimiz de on dokuz yaşındayız, fevkalade yakışıklıyız."[489]

Bu ilanlarda ise erkeklerin evlenecekleri kadına yönelik bir güzellik beklentisini dile getirmeyip, kendi görsellerinden bahsettiğini görmekteyiz. Güzellik, ilanlarda erkekler tarafından kadınlarda aranan belirgin kriterlerden biridir. Ancak erkeğin görünümünün de önemli olabileceği hesaba katılmış ve muhtemel adayları cezbetmek için kullanılmıştır. Ancak ilan veren kadınların evlenecekleri erkeklerde aradıkları özellikler arasında yakışıklı olmaları gerektiğini belirten bir ilana rastlanmadığını da vurgulamak gerekir.

"Altmış yaşındayım. (…) Güzelliğin, sazın, sözün nazarımda hiçbir kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Şimdi her şeyden ziyade sükûna muhtacım."[490]

Bedenin yanı sıra ruhun güzel olması, güzelliğin kişide sadece fiziken ve estetik anlamda bulunmayıp, tinsel bir şekilde de kendini gösterdiği de bir başka güzellik anlayışıdır.[491] Bu düşünceye sahip kimseler kadınların bedenen güzel olması gerektiğine yönelik anlayışı yüzeysel ve geçici bulur. Onun yerine bu ilan sahibinde olduğu gibi iç güzelliğe sahip bir kadının getireceği huzuru önemser. Ancak ilanlarda böyle bir olgunluğun yaş ile bağlantılı olduğunu tespit ediyoruz. Yirmili yaşlardaki ilan sahibi erkeklerin evlenecekleri kadınlarda fiziksel olarak bazı özellikler ve güzellik ararken, bu ilanda olduğu gibi altmış yaşında bir erkeğin bu gibi beklentilerde olmadığını görmekteyiz. Bu da bizi başka bir sonuca ulaştırıyor: güzellik gençlikle yakından alakalıdır ve dolayısıyla güzelliğe yönelik beklentiler yaş ile ilişkilendirilebilir. Bu durumun Osmanlı toplumunun anlayışında da kendini gösterdiğini görmekteyiz.

---

[488] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[489] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak.
[490] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak.
[491] Duby, a.g.e., Cilt: 1, s. 67.

4.5. Namus Kavramı

Namus; Antik Yunan'da yasa anlamına gelen *nomos*'tan türemiş bir kelimedir. Toplumların namus söz konusu olduğunda ortak bir tutumu vardır.[492] *"Bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet"*[493] olarak tanımlanan namus; Türklerin toplumsal tarihinde sıklıkla karşılaşılan bir kavramdır.

Türk kadınlarına özgü özelliklerin en başında; namuslu ve iffetli olma dile getirilir.[494] Örneğin; Manas Destan'ında kadın, evin namusunun koruyucusudur. Kahramanlar namussuzca bir eylemde bulunurlarda kadın kurtarıcı olarak ortaya çıkar. Onun sözü dikkate alınmadığı takdirde kahraman ölür.[495] Hatta Eski Türkçede kadın yaratılıştan namuslu kabul edildiği için, namussuz kadını ifade eden özel bir kelime bile bulunmamaktadır.[496]

Daha önce bahsedildiği üzere Eski Türklerin mitolojilerine göre dünyada yaşayan ruhlar, daha önce yaşadıkları âlemi özlerlerdi. Dünya hayatındaki kadınların bu sözü geçen alemde izdüşümü Ayzıt'tı. Ayzıt kadar namuslu olabildikleri takdirde tüm kadınlar bu aleme dönebileceklerdi. Görüldüğü üzere mitolojide yer alan ahiret inancının dahi gereği namuslu olmaktı.[497] Yine daha önce de değinilen *"Avradı ar zapteder er değil"*[498] gibi atasözlerinden de kadını namus faktörünün alıkoyduğunu ve namus konusunun Türk toplumunda ve aile hayatında ne denli önemli olduğunu anlamaktayız.

Namus kavramı da bu doğrultuda Eski Türklerden beri Türk toplumu için en önem verilen değerlerden olmuş ve bilhassa kadın ile ilişkilendirilmiştir. Toplumsal ahlakın temelinde ailenin olduğu düşünülecek olursa kadının oynadığı rol anlaşılabilir. Gökalp[499] de bu duruma ilişkin; ailenin namusunun büyük oranda kadının iffetine bağlı olduğunu söyler.

---

[492] Ortaylı, a.g.e., 2021, s. 106.
[493] Bkz.: *TDK Güncel Türkçe Sözlük*, (https://sozluk.gov.tr/), Erişim Tarihi: 25.01.2023.
[494] Güler, a.g.m., s. 77.
[495] Türkdoğan, a.g.m., s. 47.
[496] Kurtoğlu, a.g.e., s. 25.
[497] Seyidoğlu, a.g.m., s. 573.
[498] Kurt, a.g.m., s. 640.
[499] Duben, Behar, a.g.e., 109.

İslâmiyet'in Türk toplumsal hayatına girişiyle beraber de namus kavramının toplumsal önemi ve namusu pekiştirici önlemler artarak devam etmiştir. İslâm inancı da kadınları bu değerle yakından ilişkilendirir. Nisa Suresi'nin 34. ayeti[500] kadınları namuslu olmak mecburiyetinde, erkekleri de onların namuslarının denetleyicisi kılmaktadır. Gerçekten de kadınların namusları hem babaları, eşleri, kardeşleri hem devlet hem de bulundukları çevrenin sosyal kontrolü sayesinde denetlenmiştir. Bu konuda seyyah Ubicini şu şekilde aktarmıştır:

> "(Kadınlar) Bedenlerini müdafaa konusunda erdemlidirler; ama onları alıkoyan günah korkusu değildir; fırsat bulamıyorlar. Ailenin namusu konusunda herkes ve her şey gözünü dört açmış; kanunlar sert, zina yapan kadına ve suç ortağına ölüm cezası derpiş etmiş; polis de amme ahlakının bekçiliğini yapıyor; evlerin inşa şekli bile bu gayeye yönelmiş; her yanı bakışlardan ırak. Sokağa bakan pencereler az ve kafesli; İspanyol balkonlarına da asla rastlamazsınız, komşu pencereleri ise, bahçe ve iç avlulara bakmaz."[501]

Ubicini; eşleri hakkında kimseyi konuşturmamakla birlikte kendilerinin de övmek için dahi olsa onlardan söz etmedikleri ve bunu namusla ilişkilendirdiklerini belirtir. Bu uygulamanın sadece Türklere ait olmadığını, tarih boyunca birçok toplumda görüldüğünü ve ilk örneklerinin Greklerde karşımıza çıktığını Thukididis'in *"Erdemli kadın odur ki, hakkında kimse ne iyi ne kötü söyler"* sözü ile örneklemiştir.[502]

Türklerin geleneklerine bağlı süregelen namus uygulamaları kadın için daha önemli görülse ve daha çok uygulansa da erkeğin de namuslu olması beklenirdi. Ancak yine de namus, toplumsal cinsiyet kodlarıyla ilişki içerisindeydi. Bu kelime iki cinsiyet için birbirinden farklı anlamlar ifade ediyordu. Kadınların namusları korumakla yükümlü oldukları bedenleriyken erkeklerin namusları ise kadınlardı. Tanzimat döneminde yaşanan Batı tarzı değişimler sürecinde dönemin aydınlarından Suavi

[500] Bkz.: "… saliha kadınlar itaatkardır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat etmezlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür." (Nisa, 4/34.)
[501] Ubicini, a.g.e., s. 118.
[502] Ubicini, a.g.e., s. 117-118.

Efendi'nin *"Medeniyet adıyla ülkede, ülke insanlarında öyle değişmeler olmaktadır ki, "kadınlar def için feracesini, erkekler rütbe ve nişan ve memuriyet gibi oyuncaklar için ırzını namusunu satar (...)"*[503] hale gelmişlerdir" ifadesinden de anlaşılacağı üzere kadınların namusu bedenini gözlerden koruyan feracesi, erkeklerin namusu ile kadınlarıyla ilişkilendirilmiştir. Benzer sebeplerden dolayı Ahmed Rıza da *"Vazife ve Mesuliyet"* isimli yazısında *"Ar ve namus azalıyor. Halbuki kadının haya ve iffeti bir milletin kuvveti, mâye-i itibar ve şevketidir. Bu haya ve iffetin muhafazası ise polis neferâtına değil, yine kadınlara ait bir vazifedir"*[504] diyerek toplumun ve milletin namusunun sağlanmasıyla kadının namusunun sağlanmasının arasındaki doğru orantıyı ortaya koyarak kadınların kendi iffetlerini korumakla yükümlü olduklarını dile getirmiştir.

Öyle ki kadının hayatını tehlikeye atan durumlarda bile öncelik namusun korunması olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde artış gösteren frengi hastalığını önlemek için yapılan toplantılarda kadınların kimler tarafından nasıl muayene edileceği bile tartışılmıştır. Bazı mebuslar muayene olmalarını zorunlu görmüş, bazıları ise bunun erkek doktorlar tarafından yapılmasının dine aykırı olduğunu ve illa edilmeleri gerekiyorsa da pansumancı kadınlarca yapılmasını savunmuştur. Frenginin tedavisi ve kadınların muayenesinin gerekliliğinde bile bu hastalık yayıldığı takdirde erkek nüfusunun tehdit altında olacağından duyulan korku etkili olmuştur.[505] Aksi halde kadınların namuslarının tehlikeye atılması söz konusu dahi edilemezdi.

Kadının erkeksiz var olması da namusunu tehlikeye atan bir durumdur. Zaten kadını evlenmeye iten durumlardan biri de bu yargıdır. Örneğin Ayan Meclisi'nde Pasaport Kanunu çerçevesinde yaşanan görüşmelerde kadınların eşleri olmadan seyahat etmeleri tartışılmıştır. Bir kısmı böyle bir şeyin gerçekleşmemesi gerektiğini, bir kısmı ise eşlerinin izni olduğu takdirde sağlık ve tedavi amaçlı ile örtünerek seyahat edebileceklerini savunmuştur. Said Halim Paşa bu konuya sebep ve amaç ne olursa

[503] Doğan, a.g.e., s. 116. (Bkz.: Ali Suavi, "Kemal'in Zevali", *Muavakkaten Ulûm*, Lyon, 30 Eylül 1287, S.1, s.15-16.)
[504] Ahmed Rıza, a.g.m., s. 1040.
[505] Çerçinli, a.g.m., s. 80. (Ayrıca bkz.: Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973, s.91-93.)

olsun karşı olduğunu belirtmiştir.[506] Daha önce de bahsedildiği gibi namus söz konusu olduğunda kadının iyiliği dahi gözetilmemiş, tehlikeye bile atılmıştır.

XX. yüzyılın başlarında, bilhassa savaş zamanlarında "aile buhranı" ifadesi çokça kullanılır hale gelmiştir. Ailenin tehlikeye girişinde kadınların Batılı davranışlara özenmesi ve ahlaksızlığa meyletmesi üzerinde durulmuştur. Baba ve eşlerin kadınların namusları üzerindeki kontrol ve denetleme güçlerini kaybetmeleri sonucu ortaya çıkan modern kadınlar aileyi ve toplumu buhrana sürüklemekteydi.[507] Bu tartışmaların savaş yıllarında daha da artmasının sebebi kuşkusuz kadınların erkek nüfusun yerini doldurmak için ekonomik hayatta aktif olarak yer almaya başlaması ve bazı haklar talep etmeleriydi.

Bertrand Russell da I. Dünya Savaşı'nın bu konuda belirleyici bir etkisi olduğunu düşünenlerdendir. Ona göre[508] tarih boyunca kadını namuslu olmaya iten dini yaptırımlar ve hamile kalma endişesidir. Modern toplumlarda aydınlanma ile birlikte dinin katı uygulamalarının zayıfladığı ve doğum kontrol yöntemlerinin yayıldığını belirten Russell; geleneksel ahlâka ilişkin uygulamaların "düşünsel bir tembellik" sayesinde bu zamana kadar güçlü kaldığını ancak cihan harbinin sebep olduğu sarsıntının bu durumu olumsuz anlamda etkilediğini ifade etmiştir. Bu savunusunun Osmanlı toplumunda ne derece geçerli olabileceği tartışılsa da savaşın getirdiği zorunluluk sonucu kamusal alanda var olmasının namusa aykırı olduğu düşünülen kadınların ekonomik dünyada boy göstermesi bir noktada haklı olduğunu göstermektedir. Namus kavramının içeriği tekrar tartışılır hale gelmiştir. Ancak buna rağmen namusun cinayetleri meşrulaştırmada dahi gerekçe olacak kadar etkili olduğunu unutmamak gerekir.[509] Bu konuya ilişkin D'ohsson da şunları aktarmaktadır:

> "Namus hususundaki kanunlar öylesine kutsaldır ki, Abdullah Efendi'nin fetvasına göre, bir erkeğin tecavüzüne uğrayan kadın, onun hayatını izale etmek için her çareye başvurabilir, gerekirse zehir kullanabilir, yeter ki, namusunu korusun. Aynı şey, üç defa karısını boşayan bir erkeğin, onunla

[506] Çerçinli, a.g.m., s. 79.
[507] Duben, Behar, a.g.e., s. 212.
[508] Russell, a.g.e., s. 58.
[509] Bkz.: Sümeyye Demircioğlu, "Türkiye'de Namus Olgusuna Bakış: Sosyolojik ve Hukuki Analiz", *Sosyolojik Düşün*, Cilt: 6, Sayı: 2, Aralık 2021, s. 204-233.

tekrar cinsî münasebet kurmaya kalkması halinde, eski karısı tarafından da yapılması meşrudur. Bu şeyhülislâm, karısını bir erkekle zina halinde yakalayıp, her ikisine de öldüren bir erkeğin suçlu sayılmayacağını ve hattâ katili olduğu karısının mirasından mahrum olmayacağına dair de fetva vermiştir."[510]

Tüm bunlara rağmen Osmanlı toplumunda "namus" ve "iffet" gibi değerler önem teşkil etme özelliğini asla kaybetmemiştir. Evlilikte de aranan kriterlerden biri olmaya devam etmiştir. Evlenilecek kızlarda aranan birincil özellikler arasında yer almayı sürdürmüştür. Şeyhülislâm Musa Kazım'ın *"Malumdur ki izdivaçta iki büyük maksad vardır: Biri "tenâsül", diğeri "muhafaza-i iffet"tir"*[511] sözü namusun evlilik söz konusu ise ne derece belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlarda da ilan sahiplerinin aradıkları kriterler arasında "namuslu", "iffetli", "ar sahibi", "afif" ve "namuskâr" gibi ifadelere de sıkça rastlanmıştır. Dergiye verilen ilk ilanın ilk kelimesi bile bu ifadelerden biridir:

> *Numara 1:* Namuskâr bir aileye mensup yirmi dört yaşında istikbali parlak bir gencim. (…) bir kızla izdivaç etmek istiyorum ayrıca kendisinde atideki hasailin mevcut bulunması şarttır: 1. Afif ve namuskâr olması.[512]

Namuslu aile nitelemesinin yer aldığı diğer ilanlar ise şu şekildedir:

1. Ailem pek namuskârdır ve eskiden beri sahib-i servet ve İstanbul'un eski ailelerindendir. (…) Büyüklere hürmet, küçüklere şefkat aldığım aile terbiyesinin esasını teşkil eder. İdarehanedeki mahfuz adresime böyle namuskâr bir aileden bir kız bulunduğunu ihbar ederlerse minnettar kalırım.[513]
2. (…) Namus ve şeref ile müştehir (ünlü) büyük bir aileye mensubum.[514]

---

[510] D'ohsson, a.g.e., s. 180.
[511] Şeyhülislâm Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat (Kadın Hakları)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 1047.
[512] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. ön iç kapak.
[513] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. ön iç kapak.
[514] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.

Kadın ve erkeklerin namuslu olduklarının ya da namuskâr eşler aradıklarının belirtildiği ilanlardan bazılarının ilgili kısımları aşağıda verilmiştir:

1. (…) asil bir aileye mensup bir hanımla izdivaca talibim. Aradığım başlıca meziyet tahsil ve terbiye afif ve namuskâr olmaktır.[515]
2. (…) Namuslu ve sinnle münasib bir hanımla izdivaç edeceğim.[516]
3. (…) Namuskâr bir erkekle mes'ud bir aile teşkil edebilirim.[517]
4. (…) Esnaftan namuskâr aile muhabbeti olan bir zâta talibim.[518]
5. Yirmi beş yaşındayım. Orta halli namuskar bir ailenin evladıyım.[519]
6. Yirmi iki yaşındayım. Namusun kıymetini takdir etmiş bir kızım.[520]
7. (…) Namus ve şeref ile müştehir (ünlü) büyük bir aileye mensubum.[521]
8. İki arkadaşız evlenmeye karar verdik. (…) Oldukça tahsile malik, namuslu ve afife iki kızla izdivaç etmek hass-ı amalimiz olduğundan talip olanlar adresimize müracaat ederek daha ziyade tafsilat alabilirler.[522]
9. Gayet namuskâr ve vefakâr bir ev kadınıyım, (…) namuslu bir kadınla, rahat, asude yaşamak isteyen orta halli bir zata talibim.[523]
10. Servetten ziyade faziletin kıymetini takdir eder, namuslu, hal ve vakti müsait bir aileye damat olmak isterim.[524]
11. Refika-i hayatım olacak hanımefendi ile namus ve adap dairesinde görüşmek ve anlaşmak birinci arzumdur.[525]

Namus kavramını uygulamada daha çok kadınlıkla iç içe görmüş olsak da görüldüğü üzere erkekler ve aileler için de kullanılmaktadır. Hatta D'ohsson; Osmanlı toplumu üzerine kaleme aldığı seyahatnamesinde bu konuya ilişkin gözlemini şu şekilde aktarmıştır: *"Erkeklerin de, kendi aralarında hayâ ve iffet kaidelerine aykırı*

[515] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[516] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[517] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[518] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[519] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[520] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
[521] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[522] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[523] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[524] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.
[525] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.

davranmamaya büyük bir hassasiyetle riayet etmeleri lâzımdır."[526] Ancak burada namustan kastedilenin doğruluk ve dürüstlük olduğunu ve kadınlardaki gibi bedenin muhafazasını ifade etmediğini hatırlatmak gerekir.

Namusun evlilikte aranan kriter olması sadece sözünü ettiğimiz zamanla sınırlı değildir. Ömer Obuz; *"Akşam"*, *"En Son Havadis"*, *"Haber Akşam Postası"* ve *"Kelepçe"* gibi Cumhuriyet döneminin süreli yayınlarında yer verilen evlilik ilanlarını incelediği çalışmasında[527] temiz bir aileye sahip namuslu bireyler olmanın ilanların çoğunda belirleyici ölçüt olarak yer aldığını ve özellikle de kadınlarda bekâret, temizlik ve iffet arandığını vurgulamıştır.

Perihan Onay'ın da *"Hayat Mecmuası"*nda yer alan *"Hayat Arkadaşı Servisi"* isimli sütuna Mart 1966 ve Şubat 1967 arası verilen ilanları incelediği çalışmasında; 153 erkekten 132'sinin (%86.2) namusa ve iç güzelliğe değindiklerini, 60 erkeğin ise (%39.2) müstakbel eşlerinde özellikle "namusluluk" aradıklarını belirtmiştir.[528] İçeriği sürekli tartışılsa ve yüklenen anlam zamana ve cinsiyetlere göre değişkenlik gösterse de namus halen Türk toplumunun önem verilen değer yargılarından biridir.

4.6. Bekâret Meselesi

Evlilik öncesi ilişki yaşama durumu olan bekâret; toplumun sosyal yapısı, ahlaki düzeyi ve içinde bulunulan zamana göre değişkenlik göstermektedir. Türklerin toplumsal tarihinde ise sıkça rastlanılan olgular arasında yer almaktadır. Tıpkı namus kavramı gibi kadınlarla ilişkilendirilmektedir. Başta TDK olmak üzere birçok sözlüğün tanımında bekâretin ilk anlamı olarak karşımıza *"kızlık"* kelimesi çıkmaktadır.[529] Kadınların namusları üzerindeki birincil geleneksel ölçüttür.

Erkeklerin ise öteden beri, teoride olmasa bile pratikte evlilik dışı birliktelikte bulunmaları, kadınlarda olduğu kadar sert karşılanmamıştır. Kuramsal ahlaka göre

[526] D'Ohsson, a.g.e., s. 143.
[527] Ömer Obuz, "Evliliğin Alafranga Yöntemi Evlilik İlanları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 331, Temmuz 2021, s.62-64.
[528] Onay, a.g.e., s. 96.
[529] Bkz.: (https://sozluk.gov.tr/); (http://lugatim.com/s/bekaret), Erişim Tarihi: 23.01.2023.

erkeğin de namuslu olması gerekse de uygulamada evlilik öncesinde erkekte bekâret aramamıştır. Çalışmanın kapsamı dolayısıyla bekâret meselesi kadınlar çerçevesinden ele alınacaktır. Zaten dergide yer alan ilanlarda da kadınların değil, erkeklerin aradıkları bir kriterdir.

Türklerde bekâret; yaygın algının aksine İslâmiyet'in kabulüyle toplumsal hayata giren anlayışlardan biri değildir. Eski Türklerde de önemsenir ve hatta bakire kızlar için kapalı kız anlamına gelen *"kapaklığ kız"* ifadesi kullanılmıştır.[530] İnce kız anlamına gelen *"yinçke kız"* da bakire anlamı taşımaktadır. Yalnızca *"kız"* kelimesi bile bakire anlamını verebilmektedir. Göktürk Yazıtlarında bakirelerden temiz ve saf anlamına gelen *"silig"* kelimesi ile söz edilmektedir.[531] Halen de saf, temiz ve el değişmemiş anlamlarında kullanılmaktadır.

İslâm da kadınlar arasında bakire ve bakire olmayan kadın noktasında bir ayrım yapmıştır. Evlilik öncesi kadının rızası konusunda bekâretin kriter olduğunu görürüz:

> "Kadının velisi kendisine sorar ve kadın sessiz kalır ya da gülümserse bu onun rızasına delalet ederdi. Zira, Hz. Peygamber (sav) "Bakire kişiye kendisini ilgilendiren şey sorulduğunda sessiz kalırsa bu onun rızasını gösterir" demiştir. Sessizliğin sebebinin rıza olduğu düşünülür çünkü cevap vererek arzusunu göstermekten utanmaktadır. (…) Bakire olmayan kişiye gelince, açık bir rıza özellikle gereklidir. Çünkü, Hz. Peygamber, bakire olmayanlara rızasının sorulmasını söylemiştir. Zira, bakire olmayan kişi için "konuşmanın ayıbı yoktur." Bakire olmayan kadının rızası yalnızca başka bir yoruma mahal vermeyecek şekilde kararını açıkça belirtmesiyle anlaşılır."[532]

Bekârete yüklenen anlam Osmanlı toplumunda yenileşme ve modernleşme döneminde dahi değişime uğramamıştır. Buna Batı'da da benzer bir tabunun varlığını sürdürüyor oluşu sebep gösterilebilir. Örneğin; XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Freud'un

[530] Türkdoğan, a.g.m., s. 36.
[531] Güler, a.g.m., s. 79.
[532] Tucker, a.g.e., s. 79-80.

ataerkil bilinçdışının motivasyon ve davranışlarını ele aldığı çalışmalarında[533] bu mesele yer bulmuş ve Freud *"bekâret tabusunun insan belleğinin en ilkel köşelerinde gömülü olduğunu"* ifade etmiştir.[534]

XIX. yüzyıl Osmanlı şairlerinden Enderunlu Vasıf'ın divanında da bu konu üzerine bir anne ve kızının görüşlerine rastlamaktayız. Metinde anne kızına edep ve adap üzerine dönemin zihniyetini yansıtan birtakım öğütlerde bulunmaktadır:

"Çıkıp pınara kalma Bekir Paşa'dan gebe

Bikr ile pak ü pakizesin olma seyyibe

Evvel girer bozar sonra getirmez sana ebe

Kirlenme pak pendimi kıl guşuna küpe

Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol."[535]

Anne, kızının gayrimeşru ilişkiler sonucu "kirletilmekten" kaçınarak bakire ve el değmemiş kalmasını ve iyi bir evlilik gerçekleştirmesini istemektedir. İyi bir evlilik gerçekleştirmenin yolu bekâretten geçmektedir.

Gerçekten de toplumun zihniyeti kadının gayrimeşru ilişkide bulunmasına şiddetli bir şekilde karşıdır. İlanlarda da aranan özelliklerde bakire ya da seyyibe (dul) olması yer almaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere bekâretin sağlanamadığı durumlarda da ancak evlilik yoluyla yaşanmış ilişki kabul edilmektedir. İzdivaç Dergisi'nde bu duruma dair ilanlara şunlar örnek verilebilir:

> "Tevellüdüm Manastır'da. Sinnim otuz altıdır. Tabiatım halim ve sakindir, hakikati se-verim. Muteber ve kibar bir aile evladıyım (…) Benimle teehhül etmek arzusunda bulunan bakire yahut seyyibe olması."[536]

---

[533] Bkz.: "*The most prevalent form of degradation in sexual life*" (1912) ve "*The taboo of virginity*" (1918).

[534] Fatıma Mernissi, "Bekâret ve Ataerki", Der.: Pınar İlkkaracan, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 103-104.

[535] N. İpek Hüner Cora, "Edebi Tahayyüller ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:314, Şubat 2020, s.42-43.

"Altmış yaşındayım. Ayda otuz lira raddesinde maaş ve varidatım vardır. Şirin yüzlü nezafete (temizlik) son derece itinakâr, zarif çok nazik, fevkalade mültefit (Güleryüzlü) bir hanımla izdivaç etmek isterim. Seyyibe veya bakire olması necibe müsâvîdir."[537]

Bu söylem ve örneklerden bakire ve dulların toplumda aynı kategoride değerlendirildiği de anlaşılmamalıdır. Çünkü dul kadınlar ilk evliliklerinden sonra, bekar yaşıtlarıyla kıyaslanacak olursa yaşı daha büyük erkeklerle evlenmektedir. Özellikle savaş zamanlarında dul kadın sayısının çokluğunu düşünecek olursak, erkekler iki seçenekle karşı karşıyadır: genç bir dul, geçkin bir bakire. Özellikle geç yaşta evlenen ve ilk evliliğini yapan erkekler bir dul yerine bekarı tercih etmekteydi. [538] Toplumun genel anlayışı da ilk evliliğini gerçekleştirecek bir erkeğin bir dul ile evlenmesini olumlu karşılamamaktaydı. Bu sebeple geç yaşta evlenen erkekler, kendi yaşıtları ya da yaşına yakın kadınlar genelde dul olduğu için, genç yaştaki bakire kadınları tercih ediyor ve evliliklerdeki yaş farkı artıyordu. İlanlardan bu duruma yönelik şöyle bir örnek verebiliriz:

"Otuz beş yaşındayım. (…) Ergenim.[539] (…) Bakire olmak şarttır."[540]

Buradan anlaşılması gereken bekaret ile çiftler arası yaş farkının da birbiriyle bağlantılı olduğudur. Bu noktada medeni halin de erkeklerin eş seçiminde önemli bir etken olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden dul kadınlar da yalnız kalmamak adına yeniden gerçekleştirdikleri evliliklerde, erkeklerin yaş farkını kabullenmek durumundadır. Hatta ne kadar yaşlı olursa olsun bakire bir kadınla evlilik yapmak isteyen erkeklerin varlığını da unutmamak lazım. İzdivaç Dergisi'nde bu durumu örnekleyen bir ilan bulunmaktadır:

"Elli beş yaşındayım, iki defa evlendim, zevcelerim bitakdir-i ilahi müteverrimen vefat ettiler. Ticaretle meşgulüm, beş senedir bekâr yaşıyorum. Çocuğum yoktur. Yaşlı göstermem, taşralı olduğum için

---

[536] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[537] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[538] Duben, Behar, a.g.e., s. 145-146.
[539] Henüz evlenmemiş gençler için de kullanılan bir kelimedir.
[540] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.

vücudumun kadrini bilirim ve ihtiyarlamadım. Beni mesut edecek asil ve bakire bir hanımla izdivaç etmek isterim."[541]

Örnekte görüldüğü üzere elli beş yaşında üçüncü evliliğini yapacak bir adam dahi bakire bir kadınla evlenmek istemektedir. İhtiyarlamamış ve dinç oluşunu da bu isteğinin öncesinde, bir gerekçe gibi göstermiştir. Muhtemelen çocuksuz olması da bakire bir kadın tercih etmesinde etkilidir. Çünkü dul bir kadınla evlenerek evlilik ya da annelik tecrübesi bulunan, belli olgunlukta birinin çocuklarına bakması gibi bir düşünceye sahip olmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Evlilik öncesinde bekârete önem verilmesi ve kadınların evlilik yaşı arasında bir bağ vardır. Nüfusa yönelik değişiklikler ve ekonomik şartlar gibi dinamikler evlilik yaşını etkilemektedir. Bu yüzden kadınlar erken yaşta evlenmek zorunda kalabilmektedir. Erken yaşta yapılan evliliklerde de kadının saf ve temiz statüde oluşu yani bekâreti önemli bir kriter teşkil etmektedir.

"Rütbem mülazım-ı evveldir. Yirmi dört yaşındayım, yakışıklıyım. (…) Sinni yirmi beşten ziyade olmamalıdır. Bakire olmasını arzu ederim."[542]

İlanlarda buna benzer örnekler mevcuttur. Bu ilanda olduğu gibi yaşı genç kadınlar talep edilirken "bakire olmaları"nın şart koşulduğu tespit edilmiştir. Bu durumu göz önünde bulundurursak yaş ve bekâret arasında bir bağ olduğu aşikardır. Erkek ilan sahiplerinin bir kriter olarak bekâreti ifade etmelerinin yanı sıra bir ilanda müracaat eden taraf da bu bilginin önemini bildiğinden olsa gerek, belirtme gereği duymuştur. Ama bu ilanı bir kadın adına verenin de erkek olduğunu vurgulamak lazımdır. İlanda evlenmek isteyen kızın tahsilinden, bildiği dillerden, çaldığı enstrümanlardan, babasından kalan mirastan ve tabiatından söz edilmişse de bahsettiğimiz konuyu ilgilendiren kısmı şöyledir:

"Ailemiz gayet asildir hal ve vakti de müsaittir. Kızımızın ahval ve şeraitini ayrı ayrı yazıyorum. 1- Sinni on dokuzdur. (…) Bakiredir."[543]

---

[541] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[542] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[543] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.

Bu toplumsal tercih Cumhuriyet'in ilk yarısında da devam etmektedir. Ömer Obuz; hatırlayacak olursak daha önce de bahsedilen çalışmasında kadının temiz, namuslu ve bakire oluşunun ilanların yaygın kriterlerinden olduğunu tespit etmiştir.

4.7. Sosyal ve Ekonomik Beklentiler

İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanların büyük çoğunluğu maddi beklentiler içermektedir. Tarih boyunca evliliğin ekonomik bir nitelik de barındırdığını düşünecek olursak bu durum gayet normaldir. Örneğin; Ortaçağ Londra'sında evlilik, *"eşlerin ve ailelerinin, aileyi ve ekonomik karakterli, geçerli bir birimi yaratmak üzere ayrılan sermaye ve mülkün" "ortaklık"a intikalini içermektedir."* Jack Goody bunu evlilik fonu olarak adlandırır.[544] Yani evlilikte finansal beklenti evrensel bir kriterdir.

Daha önce de belirtildiği üzere özellikle süregelen savaşların yol açtığı mali problemler, Osmanlı toplumunda geçim derdi doğurmuştur. Buna bağlı olarak ilanlarda da maaşların ev geçindirmeye yetemeyeceği belirtilmiş, erkekler varlıklı ve eve katkıda bulunabilecek kadınlarla evlenmek istediklerini ifade etmişlerdir. Hatta yine daha önce söz edildiği üzere bazıları bu sebeple iç güveysiliği tercih etmektedir. Müracaat eden kadınlar da ilanlarda eğer varsa varlıklarından söz etmişler, hiçbir şeyleri yoksa da bunu belirterek kendilerinin geçimini sağlayacak bir eş aradıklarını söylemişlerdir. Anlaşılacağı üzere evlilik aynı zamanda ekonomik temellere dayanmaktadır. Marilyn Yalom bu durumu şu şekilde ifade eder:

> "…çoğu evlilik kalpten çok cüzdandan geçiyordu. Erkekler kadınlarla çeyizleri için evlenirken, kadınlar da erkeklerle kendilerine bakabilecekleri için evleniyorlardı. Kutsal Kitap döneminden 1950'lere kadar eşine bakmak kocanın göreviydi."[545]

Ekonomiye ve geçim sıkıntısına yönelik tedbirler dönemin basınına da yansımıştır. Ev ekonomisi ve israf gibi konular üzerinde özellikle durulmuştur. Kadınlar Dünyası'nın bir sayısında *"Her aile bir şirkettir"* cümlesine yer verilmiştir. Her

[544] Jack Goody, *Avrupa'da Aile*, Çev.: Serpil Arısoy, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004, s. 104.
[545] Yalom, a.g.e., s. xiv.

hanenin harcamalara yönelik bütçe oluşturulması, evliliğin ekonomik bir birlik olduğu birçok süreli yayında sürekli vurgulanmaktadır. Ahmet Emin 1920 tarihli *"İzdivaç ve Maişet"* isimli makalesinde bu konuya ilişkin şunları söylemiştir:

> "İzdivaç her şeyden evvel maişet (geçim) meselesiyle münasebetdardır. Ekmek fiyatının artıp eksilmesiyle izdivaç miktarı arasında pek sıkı bir münasebet bulunduğunu iddia eden istatistikçiler vardır. İktisadi vaziyet tanzim edilmezse, buhran ve tehlikelerin önü alınmazsa izdivacın teşviki için ittihaz edilecek tedbirler halk tarafından ne kadar hüsn-ü kabul görürse görsün ancak mahdud semereler verebilir."[546]

Geçim sıkıntısının bu denli hissedildiği bir dönemde bir dergiye verilen evlilik ilanlarında insanların bu durumu dile getirmemesi de doğal olarak mümkün değildir.

> "On yedi yaşında bir kızım ne servetim ne de kimsem vardır. Beni idare edecek vakarlı, orta yaşlı, hali vakti yerinde bir zevce talibim. Ergen olmasını arzu ederim, vaktiyle evlenmiş olursa çocuğu olmamalıdır. Geçinmek müşkül olur. İstanbullu olmadığım için tahsilim pek azdır. Musikiye aşina değilim, ev işlerini iyi bilirim."[547]

> "Zevcim Kolağası tekaüdü idi. Bundan dört sene evvel vefat etti. Şimdiki halde 45 ila 50 yaşında huyu iyi bana mümkün mertebe faydası dokunur bir efendi ile evlenmek isterim. Servetim, evim barkım kimsem yoktur."[548]

Bu ilan örneklerinde ilan sahibi kadınların daha önce bahsedilen cinsiyete bağlı geleneksel aile rollerini benimsediklerini görmekteyiz. Bu anlayış çerçevesinde evin ve kadının ihtiyaçlarını karşılama rolü erkeğe ait olduğundan, ilan sahipleri bu görevi yerine getirecek kimselerle evlenmek istemektedirler. Bu anlayışa sahip ilan sahibi bir erkek ise evlilik öncesinde ailesinin maddi sorumluluğundan el çekmeyeceğini belirtmiştir:

---

[546] Duben, Behar, a.g.e., s. 60.
[547] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[548] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.

"Yirmi beş yaşındayım. Orta halli namuskar bir ailenin evladıyım. Tahsilimi Darülfünun-u Osman'da itmâm ve İsviçre'de ikmal ettim. Şimdilik bin iki yüz guruş maaşla memurum. (…) izdivacımızı kabul edecek hanımın (…) aile masrafına iştirak edebilecek bir miktar serveti bulunması (…) matlubdur."[549]

Bu ilanda ise ekonomik anlamda müşterek bir evlilik hayatı beklentisi vardır. İlan sahibinin; evleneceği kadının ev içi masrafa katkıda bulunmasını isterken çalışıyor olmasını değil, belli bir miktar serveti bulunmasını talep edişine de dikkat çekmek gerekir. Buradan düzenli bir gelirden ziyade maddi bir çeyiz istendiği anlaşılmaktadır. Bu da Marilyn Yalom'un söylemini örneklemektedir.

"Yüzbaşıyım, otuz üç yaşındayım, memuriyetim İstanbul havalisindedir. Bir evi olan ve hiç olmazsa kendi ihtiyacını temin edecek kadar varidatı olmalı. İstikbalden ümitvar isem de şimdiki maaş ve muhassasatım başlı başına bir ev idaresine gayr-ı kâfidir. Bunun için hâli vakti müsait bir aileye damat olmak istiyorum."[550]

Bu ilanda da tek başına geçim yükünü üstlenemeyeceğinden, mali işlerde ortaklık talep eden bir erkeğin iç güveysilik arzusunu görmekteyiz. Dönemin içinde bulunduğu ekonomik şartlardan dolayı erkeklerin iç güveysi evlilik yöntemini tercih etmelerinde artış görüldüğünü daha önce de belirtmiştik. Benzer isteklerde bulunulan ilanlardan bazılarının ilgili kısımları da aşağıda verilmiştir:

"Sinnim otuz dörttür. İstanbul'da bin kuruş maaşlı memurum. Evsaf-ı âtiyeyi haiz bir kız ile izdivaç etmek arzusundayım. (…) Halihazırda bin kuruşla temin-i maişet etmek kabul olamadığı cihetle zevcem olacak kadının da miktar-ı kâfi varidatı olmalı."[551]

"Yüzbaşıyım, sinnim yirmi beş, hali hazırda başlı başına ev idare edemeyeceğimden halbuki izdivacın saadet ve selamet-i beşeriyeye mazhariyyet için çare-i yegâne olduğunu bütün kuvvetimle tasdik

[549] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[550] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
[551] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.

ettiğimden kayınpederimin yahut ailemin biraz muavenete mazhar olmak şartıyla evlenmeye karar verdim. (…) fevkalade zengin değil lakin biraz hal ve vakti müsait olan bir aileye intisab etmek isterim,"[552]

"İki çocuğum var. Fakürülhal isem de gönlüm kâfidir. Hoş meşrep, nüktedân, zerafetperver elli beş yaşlarında bir adamım, şöyle sazdan sözden anlar, mesut, şen ve hatır yaşamak isteyen biraz irade sahibi bir hanımla izdivaca talibim. Benim maaşım ancak beni ve çocuklarımı idareye kâfi derecede olduğundan refikam olacak hanımın bana muhtaç olmaması benden bir şey beklememesi lazımdır."[553]

"Otuz beş yaşındayım. İç güveysi olmak istiyorum. (…) Zengin bir aileye intisab etmek arzusundayım."[554]

"Yirmi iki yaşındayım. Mahiyye (aylık) otuz lira maaşlı mühim bir müessesenin kasibecisiyim (çalışan). Tahsilim yüksek, aslım asildir. Pederim bir hayat ve zengindir. Mâmafih hiçbir hususta kendisine bâr olmak (yük olmak) arzusunda bulunmadığımdan bunu nazar-ı itibara almaması lazımdır. Bütün vâridâtım maaşıma münhasırdır. Zevcemin şimdiki halde biraz vâridâtlı olmasını isterim. Zevcem sinnime göre olmalıdır. Tahsilli bulunmalı veya hulâsa biraz musikiye aşina olmakla şiir ve edebiyatı sevmeli. İnce bir zevk ve hayatın maddi müşkilâtı (güçlükleri) karşılayabilecek metâneti de haiz olmalı. Asla muhafazakâr olmamalı. (…) Düğün masrafı veya sâir bir şey temine bidâyette toptan bir masraf yapamam."[555]

Bu ilan örneklerinde görüldüğü üzere dergiye müracaat eden erkeklerin çoğu, kendilerine talip olacak kadınların aile ekonomisine katkıda bulunabilecek seviyede varlıkları ya da gelirleri olmasını beklemektedir. Mali anlamda eşine bağımlı kadınlar tercih edilmemiştir. Bu ilanların yanı sıra ilginç bir müracaat daha vardır. İlan sahibi bir erkek karşı taraftan evlilik öncesinde belirli bir miktar para talebinde bulunmuştur:

[552] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[553] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[554] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[555] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.

“Pek eski ve tarihî bir aileye mensubum. Müteaddit memleketlerde emlak ve arazim vardır. San’atımı öğrenmek isteyen talibeler İzdivaç idarehanesine müracaat edebilirler, hin-i talepte fotoğrafımı da gönderirim. Alacağım hanım son moda, alafrangameşrep olmalı. Biraz da şiir ve hayat-ı taharriye aşina bulunmalı, dul da olsa beis yoktur. Yalnız bir şartım var: Ya’nî ailemi, istikbalimi, varidatımı öğrendikten sonra “1000” lira alırım ve öyle izdivaç ederim, yirmi yaşındayım.”[556]

Eski Türklerde uygulanan kalın (başlık) ve İslâm hukukunda yer alan mehir daha önce de söz edildiği üzere erkek tarafından kız tarafına verilirdi. Bu ilanda ise gayrimüslimlerde ve özellikle dönemin Avrupası’nda yaygın olarak uygulanılan “drahoma”[557] usulüne benzer bir şekilde erkeğin para talep eden tarafta olduğunu görmekteyiz. Drahoma XIX. yüzyıla dek Avrupa’da evliliğin önemli parametrelerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür.[558] Burada sözü edilen isteğin de yine Yalom’un ifade ettiği gibi maddi bir çeyizdir. Dergide yer alan ilanlarda başka bir örneği bulunmamaktadır. İlan sahibinin şiire aşinalık, alafrangameşreplik gibi diğer kriterleri ise sosyal beklentilerdir.

Alafranga; Tanzimat’tan itibaren gelişen sosyo-kültürel ortam neticesinde doğmuştur. Batılı tarzda günlük hayatı ifade etmede kullanılan bir kelimedir.[559] Bu yeni alışkanlık ve davranış şekli dönemin entelektüel çevrelerince gazete, dergi ve roman gibi organlardan yayıldığında, daha çok eğitimli üst tabaka arasında yer bulmuştur. Zaten ilan sahibi de eski ve tarihi bir aileye mensup olduğunu belirtmiştir. Dergiye verilen diğer ilanlarda da yabancı dil bilme, piyano çalma gibi alafranga alışkanlık talep edenlerin ya eğitimli ya da üst sınıfa mensup varlıklı kimseler olduğunu belirtmek gerekir. Bu çerçevede verilmiş ilanların bazılarının ilgili kısımları şu şekildedir:

“Namuskâr bir aileye mensup yirmi dört yaşında istikbali parlak bir gencim. Dört sene mukaddem tahsil-i âliyeyi ikmal ederek mektepten çıktım. Vazifem icabı Memalik-i Osmaniye’nin bütün vilayetlerini ve memalik-i

[556] “İzdivaç İlanları”, *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[557] Bkz.: Yalom, a.g.e., s. 47. (Ayrıca bkz.: http://www.lugatim.com/s/DRAHOMA), Erişim Tarihi: 30.01.2023.
[558] Goody, a.g.e., s. 103.
[559] Doğan, a.g.e., s. 114.

ecnebiyeden bazılarını gezdiğimden seyahat arzularım daha ziyade artmıştır. Yolculuk mezâhimine mütehammil bir kızla izdivaç etmek istiyorum ayrıca kendisinde atideki hasailin mevcut bulunması şarttır: (…) Almanca, Fransızca lisanlarından birini bilmesi, piyano çalması."[560]

"Rütbem mülazım-ı evveldir. Lisan-ı ecnebiyeden Bulgarcaya vakıfım. Dünyada yalnız bir atım vardır. 26 yaşındayım. Sigara içmem, alafranga hayatı severim, kadınlığın asaresinden müştekiyim, şerait-i atiye ile mes'ud bir aile teşkil etmek niyetindeyim: Sinni 20 ilâ 25, lisan ve musikiye aşina (…) Derece-i kâfide tahsili olmalıdır."[561]

"Sinnim yirmi sekizdir. Rütbem yüzbaşı ve pek karib bir atide terfi edeceğim kaviyyen memuldür. Asalet-i kalbiyeye ve mutavassıt bir aileye mensubum. (…) Avrupa'nın müteaddit şehirle-rinde bulundum ve tahsil ettim. Adab-ı muaşeret ve lisan-ı ecnebiyeye vâkıfım. (…) Namus dairesinde alafranga hayatı severim. (…) derece-i kâfiyede tahsile malik ve musikiye aşina bulunmalı."[562]

"Sinnim yirmi sekizdir. Rütbem yüzbaşı ve pek karib bir atide terfi edeceğim kaviyyen memuldür. Asalet-i kalbiyeye ve mutavassıt bir aileye mensubum. (…) Avrupa'nın müteaddit şehirle-rinde bulundum ve tahsil ettim. Adab-ı muaşeret ve lisan-ı ecnebiyeye vâkıfım. (…) Namus dairesinde alafranga hayatı severim. (…) derece-i kâfiyede tahsile malik ve musikiye aşina bulunmalı."[563]

İlanlarda alafranga hayata dair isteklerde bulunanlar sadece erkeklerdir. Bu beklentinin yaygınlığından olsa gerek ilan sahibi kadınlar da müracaatlarında bu alışkanlıklara ne denli vakıf olduklarından bahsetme gereği duymuşlardır:

[560] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. ön iç kapak.
[561] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[562] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[563] *İzdivaç*, aynı, s. arka iç kapak.

"Otuz yaşlarında bir kadınım, oldukça melâhat-i vechiyeye malikim, okuryazarım şarkının en ruh-nevâz bir sazı olan uda olan aşinayım. Şiir ve edebiyatla da iştigali pek severim."[564]

"Ailemiz gayet asildir hal ve vakti de müsaittir. Kızımızın ahval ve şeraitini ayrı ayrı yazıyorum. Sinni on dokuzdur. (…) Derece-i tahsili yüksektir. Fransızca, Almanca lisanlarını serbest konuşur. Keman çalar."[565]

"Yirmi sekiz yaşındayım, (…) Biraz okuryazar, bir az da saz bilirim."[566]

Bazı ilanlarda eski ve yeninin alaturka ve alafranganın bir arada yaşandığını görmekteyiz. Yabancı dil, edebiyat, okuryazarlık gibi dönemin özellikle kadınlar için Batılı uygulamalarının yanında ud ve saz gibi çalgılardan da söz edilmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar bu duruma ilişkin birçok kimsenin hayatında eski-yeni, alaturka-alafranga gibi unsurların sosyal yaşamda birçok etkene bağlı olarak karışmış durumda olduğunu belirtmektedir.[567] Batı'nın etkileri var olan kültürel unsurlarla birleşerek yeni bir atmosfer ortaya çıkarmıştır.[568] Dolayısıyla Batılılaşmanın beraberinde getirdiği sosyo-kültürel değişimler sonucu davranış ve alışkanlıklarda yenilikler yaşansa da bunlar geleneksel unsurları ortadan kaldırmıştır diyemeyiz. Bu ilanlarda bu durumun göstergeleridir.

Aranan bir diğer kriter ise eğitimdir. Yine özellikle erkeklerin verdikleri ilanlarda karşımıza çıkmakta, kadınlar da bu talebi bildiklerinden tahsil durumlarını belirtme gereği duymaktalardır. Bu durum kadınların eğitim hayatına katılmasının henüz çok yeni oluşundan kaynaklıdır. İlan sahibi erkeklerin büyük çoğunluğu belirli bir eğitim seviyesinde kadınlarla evlilik yapmak istemektelerdir. Bu talepte bulunan erkeklerin de tahsilli olduklarını belirtmek gerekir. Bu beklentide verilen ilanlardan bazıları şu şekildedir:

---

564 "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
565 "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
566 "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 3, 4 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
567 Duben, Behar, a.g.e., s. 258. (Bkz.: Ahmet Hamdi Tanpınar, *l9'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul, 1982)
568 Duben, Behar, a.g.e., s. 21.

"Sinnim yirmi sekizdir. Rütbem yüzbaşı ve pek karib bir atide terfi edeceğim kaviyyen memuldür. (…) Avrupa'nın müteaddit şehirle-rinde bulundum ve tahsil ettim. Adab-ı muaşeret ve lisan-ı ecnebiyeye vâkıfım. (…) derece-i kâfiyede tahsile malik ve musikiye aşina bulunmalı."[569]

"İki arkadaşız evlenmeye karar verdik. (…) Asil bir aileye mensubuz, büyük sinde olanımız büyük bir müessese-i ticariyede kitabet vazifesiyle meşgul olup, diğerimiz de mekteb-i aliye müdavimidir. Oldukça tahsile malik, namuslu ve afife iki kızla izdivaç etmek ehass-ı amalimiz olduğundan talip olanlar adresimize müracaat ederek daha ziyade tafsilat alabilirler."[570]

"Sinnim 20. (…) Servetim hasbelkader şimdilik mutavassıtdır (orta halli). Biraz musikiye aşinayım. Ud çalarım. Ahlakım gayet iyidir. (…) Refika-ı hayatım olacak hanım (…) Tahsili iyi olmalı..."[571]

"Sinnim yirmi yedi, ticaretle iştigal ederim, devr-ü seyahate merakım fazladır. Şimdi İstanbul'da bulunuyorum. (…) Aradığım başlıca meziyet tahsil ve terbiye afif ve namuskar olmaktır."[572]

Bu ilanların tam aksine evlenmek istediği kadının eğitiminin sadece ev içi rollerinde işine yarayan bilgilere yönelik olmasını talep eden bir ilan daha vardır:

"Pek zengin ve asil bir aileye mensubum. Sinnim yirmi birdir. Mesleğim ticarettir. (…) Refika-i hayatım olabilecek hanımda atideki evsafı ararım: Tahsili; ailevi, terbiyevi kitapları okuyup anlayacak kadar olsa kâfidir. Ecnebi lisanı bilmese çok iyi olur. Çünkü bilenlerin ahlakı, edebî bir kitap okuyup da aile hayatını, aile terbiyesini öğrendiklerini, zevçlerini mesut ettiklerini görmüyorum. Ecnebi lisanı bütün emeklere rağmen elde süslü bir oyuncak gibi kalıyor. Piyano yahut sazlardan birini bilirse hoş olur. Zira Café Chantantlarda değil evimde musiki dinlemek isterim. Mamafih çaldığı sazı gayet mahirane çalsa matluptur. Âdeta üstat olmalı, musikiye merakım

[569] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[570] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[571] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak.
[572] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. arka iç kapak.

olduğundan en ufak hata nazar-ı dikkatimi celbeder. Acemi sazlardan nefret ettiğim kadar dünyada hiçbir şeyden sıkılmam...”[573]

Bu ilandan da anlaşılacağı üzere cinsiyet rollerine dayalı geleneksel aile anlayışı hala varlığını sürdürmektedir. Kadın ev içi görevlerini ilgilendirdiği ölçüde eğitimden yararlanmalı şeklinde pragmatik bir düşünce benimsenmiştir. Benzer bir anlayışı dergide yayınlanan bir makalede de görmekteyiz:

“18 yaşındaki kızına üç ecnebi lisanı öğrettiğinden mantıksız bir gururla bahseden bir peder, kızının kuracağı aileye yarayacak hiçbir şeyi bilmediğini itiraf etmekten başka bir şey yapmış olmuyor. Üç lisan öğrenmiş olmak zevceye zevcini mesut etmek iktidarını bahşetmez. Aileler siyasi memur değil, ana yetiştirmekle yükümlüdür.”[574]

Ancak az önce bahsedilen ikilik bu ilanda da vardır. İlan sahibi bu geleneksel anlayışın yanı sıra piyano çalmak gibi alafranga bir alışkanlığı talep etmiş, alternatif olarak ise sazı göstermiştir. Ama müstakbel eşinden beklediği müzik becerisinin temelinde de kendisine hizmet yatmakta olduğundan bu isteğin de geleneksel bir anlayış zeminine oturduğu söylenebilir.

Tüm bu sosyo-kültürel dinamiklerin İstanbul gibi merkezi kentlerde gözlemlendiği de belirtmek gerekir. Batı’nın gündelik hayata yönelik alışkanlıklar, kadınların eğitimi vb. unsurlarla taşrada karşılaşılmamaktadır. İlan sahibi bir kadının; *“İstanbullu olmadığım için tahsilim pek azdır. Musikiye aşina değilim, ev işlerini iyi bilirim”*[575] şeklindeki ifadesi bu duruma örnek verilebilir. Hester D. Jenkins de yabancı dil bilen, tahsili iyi Türk kadınlarının İstanbul’daki okullarda eğitim aldıklarını belirterek bu durumun önkoşulunun ekonomik zenginlik olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu eğitimin sanat, zanaat ve yabancı dilden öteye gitmediğini de belirtmiştir.[576] İlanlarda tahsili iyi olmalı kriterinden sonra müzik, edebiyat ve el işlerine ilişkin taleplerde bulunulması kadın eğitiminin içeriği konusunda Jenkins’in söyleminin doğruluğunu ispatlar niteliktedir. Bu doğrultuda kadınların eğitiminde amaçsal bir

[573] “İzdivaç İlanları”, *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. ön iç kapak-arka iç kapak.
[574] Elif. Mim., “Ailede Hüsn-i Vazife”, *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. 98-100.
[575] “İzdivaç İlanları”, *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[576] Jenkins, a.g.e., s. 21-22.

değişiklik olmadığı söylenebilir. Çünkü aslında kadınlar yine evliliğe ve eşlerinin beklentilerine karşılamaya hazırlanmaktadır.

Eğitim düzeyi, ekonomik şartlar ve yeni alışkanlıklara vakıf olmak dışında dergiye verilen ilanlarda ilginç bir beklenti daha vardır. Elli beş yaşında bir tacir kahve ve sigara müptelası olduğunu, içmeyenlere ise kızdığını belirtmiştir. [577] Bu ifadesinden müstakbel eşinin de bu alışkanlıklarına eşlik etmesini istediği anlaşılabilir. Nitekim Osmanlı toplumunda sigara kadınlarda yaygın bir alışkanlıktır.[578]

İlanlarda en çok evliliğin ekonomik yönüne vurgu yapılmasını Harry Cocks tarafların sosyal tırmanma beklentisinde olmalarına bağlar. İlan yoluyla evlenmeyi bir endüstri olarak gören Cocks, ilan sahiplerini müşteri olarak nitelendirir ve bu yöntem sayesinde üst sınıfa geçiş imkânı elde ettiklerini belirtir.[579] Cocks'un haklılığını özellikle iç güveysilik arzusundaki erkeklerin ilanlarında görmekteyiz. Belirli bir gelir seviyesinde olan erkekler, sosyal statü merdivenlerini tırmanabilmek adına üst sınıfa mensup varlıklı kadınlarla evlenmeyi tercih etmişlerdir. Tabii ki aynı amaçla ilan veren kadınlar da söz konusudur. Çünkü gerçek hayatta hem toplumsal normlardan hem de farklı sosyal ortamlara aitlikten kaynaklı, aynı sosyo-ekonomik düzeyde olmayan insanların birbirleriyle ilişki kurmaları pek olası değildir. İlan yoluyla evlenme usulü bunu mümkün kılmış görünmektedir. İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlar incelendiğinde de bu fırsatın birçok kimse tarafından değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

4.8. İç Güveysilik

"Ayrı bir ev açmayıp evlendiği kadının ailesiyle oturan damat"[580] şeklinde tanımlanan iç güveysilik; Osmanlı'da saray geleneğinin bir sonucudur. Padişahın kardeşleriyle evlenen damatlar; devlet işlerinde ve sarayda önemli görevler üstlenmiş, bu anlayışın türemesinin ilk örneklerinden olmuşlardır. Özellikle Osmanlı sadrazamlarının büyük bir kısmı aynı zamanda hanedanın damadıdır. Genel anlamda iç

[577] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak.
[578] Bkz.: Jenkins, a.g.e., s..105.
[579] Yaşar, a.g.m., s. 2597.
[580]Bkz.: Kubbealtı Lugatı, (http://lugatim.com/s/i%C3%A7g%C3%BCvey), (Erişim Tarihi: 26.01.2023).

güveysiliğin gerekçesi olan ekonomik ve sosyal statü; damat sadrazamlar ve paşalar için de geçerlidir. Evlilikleri sayesinde sarayla bağlantıları pekişmiş, bu da beraberinde maddi zenginlik ve yüksek makam getirmiştir.[581]

İç güveysilik Osmanlı toplumunda düşünüldüğünden daha da eski bir evlenme yoludur. Nurcan Abacı'nın Konyalı Hatice ve eşinin evliliğine ilişkin inceleyip aktardığı XVII. yüzyıla ait bir belgede hem bir iç güveysi örneği hem de sözü edilen ataerkil dönem için radikal denilebilecek bir şekilde kadının erkekten bağımsız var olabildiğinin bir göstergesini görürüz. Hatice'nin kocası *"Hacı Yakub mahallesinde şimdi oturmakta olduğumuz ev ve içindeki tüm eşyalar karım Haticenin özel mülküdür. Benim üzerimdeki elbisem dışında malım yoktur"* ifadeleriyle bütün her şeyin karısına ait olduğunu beyan eden bir aile reisidir. Hatice ileride herhangi bir mülkiyet problemi çıkmasına karşın bu ifadeyi kadı huzurunda kaydettirmiştir. Kocasını da kendi için çalıştırmaktadır. Buradan hareketle Abacı; bu evliliğin aynı zamanda, baskın tarafta kadının yer aldığı ticari bir anlaşma olduğunu belirtir. İç güveysi evlilik örüntülerine dair ise XVI. yüzyıldan dahi örnekler verir.[582]

XIX. ve XX. yüzyıllarda ise bu durum yavaş yavaş yüksek zümreden alt sınıflara da yayılmış ve buna paralel olarak edebi eserlerde de sıklıkla işlenmeye başlamıştır. Romanlarda yüksek zümreye mensup ailelerde, bilhassa "konak ailesi" diye tabir edebileceğimiz hane tipinde karşımıza çıkmaktadır. Batılı anlamda yazılmış ilk roman olarak kabul edilen Halit Ziya Uşaklıgil'in *"Mai ve Siyah"* isimli eserinde Vehbi Bey karakteri, İkbal isimli karakter ile evlendikten sonra Ahmet Cemil'in evine iç güveysi olarak yerleşmiştir. Fatma Aliye'nin Muhadarat isimli eserinde Nabi karakteri de bu yolla evlenmek istediğini şu şekilde belirtir:

> "Ben de idare edecek karı istemiyorum. Beni besleyecek olanı istiyorum. Ne kadar çıplaklar, iç güveyisi olarak evleniyorlar. Elbiselerini kayınpederler

[581] Duben, Behar, a.g.e., s. 93-94.
[582] Nurcan Abacı, "Her Dâim Mudârib: Anayerliliğinin Öncülerinden Şahsiyet Sahibi Konyalı Hatice'nin Kendine Koca Alması ve Çalıştırmasının Hikâyesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 322, Ekim 2020, s. 40-43. (Ayrıca bkz.: https://nurcanabaci.com/2020/12/24/icguveyinden-hallice-olmak-haticenin-kocasi/) Erişim Tarihi: 28.01.2023.

yapıp, harçlıkları bile ceplerine konulan ne kadar damatlar istiyorsun, sana göstereyim."[583]

Nitekim isteği gerçekleşir ve servet sahibi Fevkiye ile evlenir ve ailesinin evine yerleşir. Bunun yanı sıra İzdivaç Dergisi ile aynı dönemin ürünü olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *"Kiralık Konak"* isimli romanında da Servet Bey, adı gibi servet sahibi bir ailenin evine iç güveysi olarak girmiştir.

Şemsettin Sami'nin Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat isimli romanının başlarında, ana karakterlerden olan Talat'ın, anne ve babasının evlenmeden önce yaşadıkları anlatılır. Annesi Saliha'nın ailesi, kızlarının Talat'ın babası Rıfat ile evlenmelerini bir şartla kabul etmektedirler. Saliha da Rıfat'ı bu duruma ikna etmeye çalışır:

"Anam babamla konuşurken ben de perdenin arkasından onları dinledim. Seni istiyorlar ama… Beni sizin evinize yollamak istemiyorlarmış. Rıfat'ım! İlk iş valideni içgüveyi girmen için kandırabilirsen ve o da anama gelip söylerse Hak Teâlâ'dan ümit ederim ki bu iş olur."[584]

Rıfat Bey ve Saliha Hanım'ın yaşadığı durum gibi bazı aileler özellikle maddi durumu yeterli olmayan erkeklerle evleneceklerse kızlarının ayrı bir yerde yaşamalarını istememiştir. İzdivaç Dergisi'nde bu örneğe benzer bir ilan yer almaktadır. Kızı için ilan veren bir baba, kızının özelliklerinden bahsettikten sonra *"Zevcliğe talip olacak zatın bizim yanımızda damat olması iktiza eder"*[585] diye belirtmiştir. Bir ilan sahibi de böyle bir durum olduğu takdirde iç güveysiliği sorun etmeyeceğini dile getirmiştir. Bu ilanın diğerlerinden farkı zorunda olması halinde bu yolla evliliği kabul etmesidir. Zaten özgürlüğünü koruyacak olmayı da şart koşmuştur:

"Sinnim otuz dörttür. İstanbul'da bin kuruş maaşlı memurum. Evsaf-ı âtiyeyi haiz bir kız ile izdivaç etmek arzusundayım. Benimle teşrik-i hayat edecek olan kız nihayet yirmi beş yaşlarında okur yazar olmalı. Halihazırda bin kuruşla temin-i maişet etmek kabul olamadığı cihetle zevcem olacak

[583] Fatma Aliye, a.g.e., s. 84.
[584] Şemsettin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020, s. 23.
[585] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.

kadının da miktar-ı kâfi varidatı olmalı. Hürriyetimi muhafaza etmek şartıyla iç güveysi de gidebilirim."[586]

Bu örneklerin aksine kızlarının ayrı bir yuva kurup kendi evini çekip çevirmesini isteyen servet sahibi aileler de vardır. Bunlardan biri kızı için dergiye şu şekilde ilan vermiştir:

"Ailemizin serveti iç güveysi almaya müsait ise de kerimemizin başlı başına bir ev sahibi olmasını arzu ettiğimizden evini idare edebilecek şeref, mevki sahibi yirmi beşinden dûn ve otuz beşten ziyade olmayan bir zata kızımızı tezvic etmek arzusundayız."[587]

Evlilik sonrasında yerleşim yeri olarak ebeveynlerin evlerinin tercihi bu romanlarda olduğu gibi zengin bir hayat arzusu dışında ekonomiyle de ilişkilendirilmelidir. Geçim sıkıntısı, maaşları yeterli olmaması ya da eğitiminin devam edişi gibi sebeplerden dolayı kendi evlerini kuramayacak durumda olan gençlerin tercih edebilecekleri başka bir yol kalmadığında iç güveysilik zorunlu olabilir. Ailesi olmayan yalnız damat adayları müstakbel eşlerinin ailesinin yanına yerleşmek zorunda kalabilir. XX. yüzyıl başlarında iç güveysi yaşayan erkeklere yönelik bazı istatistiki veriler bu durumu örnekler niteliktedir:

"30-39 yaş grubundaki erkeklerin içgüvey olarak yaşamaya daha genç yaş grubundakilerden yüksek bir eğilim göstermesi ilginçtir. 20-29 yaş grubundan hane reisi olmayanların %53'ü içgüvey olarak yaşarken, aynı durumda olan bir üst yaş grubunun %61 'i böyle yaşamaktaydı. Bunun nedeni, eşler arasındaki yaş farkını düşünürsek, erkeklerin anne ve babalarının bu yaşta halen yaşıyor olma ihtimallerinin, eşlerinin ailesinin hayatta olması ihtimalinden düşük olması olabilir."[588]

Yukarıda bahsedildiği gibi eğitiminin devam etmesinden dolayı bu yöntemle evlenmeyi tercih eden gençlere İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlarda da bir örnek vardır:

[586] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 4, 18 Temmuz 1918, s. arka iç kapak.
[587] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
[588] Duben, Behar, a.g.e., s. 96-97.

"İstikbalimi dehşetli girdablardan tahlis etmek (kurtarmak) emeliyle aile teşkil eylemeyi arzu ediyorum. Bütün menhiyyatdan (dinin yasakladıkları) müctenibim (uzak durmak). Sigara kullanırım. Sinnim (24) çirkin değilim. Tabiatım gayet güzel ve kibardır. Aile arasında memdûh (övülen) ve mahbubum (sevilen). Mekteb-i Tıbbiye'ye devam ediyorum. Namus ve şeref ile müştehir (ünlü) büyük bir aileye mensubum bir kusurum varsa matlûb (istenilen) derecede varidatım yoktur. Gayet cüzi varidatım vardır. Onunla geçiniyorum. Bu halime göre iç güveyi olmak, mektepten mezun oluncaya kadar ikimizi idare edecek varidatım olup teehhül etmek arzusunda bulunan bir kızla izdivaca talibim."[589]

François Georgeon ve Paul Dumont, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak isimli çalışmalarında; Sait Bey isimli bir aile reisinin XX. yüzyılın başlarına ait hatıratını incelemişlerdir. Sait Bey'in ailesi altı kişiliktir. Eşi, çocukları ve annesinden meydana gelen ailesine, kızı Semiramis'in evlenmesi sonucu damadı da katılmıştır. Duben ve Behar bu konuyu aktarırken sözünü ettiğimiz dönemde iç güveysi yaşamın yaygın olmadığını ama çok arzulandığını belirtmişlerdir. Aktardıklarına göre 1907 yılında Müslüman ailelerin yalnızca %3,4'ü iç güveysi damadın olduğu hane tipidir.[590] Ama babasının evinde yaşayan evli erkeklerle, karısının evine iç güveysi olarak giden erkeklerin de eşit oranda olduğunu belirtmek gerekir. İç güveysi evlilik yöntemi Anadolu'da hoş karşılanmadığı için tercih edilmese de İstanbul'da sosyal ve ekonomik sorunların bir çözümüydü.[591] Arzulanan bir evlenme yolu olduğunu İzdivaç Dergisi'nde yer alan ilanlardan da görmekteyiz. İç güveysilik arzusunda olan gençlerin dergiye verdiği diğer ilanlar şu şekildedir:

1. Yalnızlığım, kimsesizliğim hasebiyle teehhül etmek arzusundayım. Refikamda aradığım evsaf ve mezaya: Evvela: ailesinin maruf ve muteber, oldukça vakit ve hali müsait olması, peder ve valide gibi veli ve vasiye malik bulunmasıdır. Maaş-ı hazırım ve yalnızlığım başlı

[589] İzdivaç, aynı, s. arka iç kapak.
[590] Duben, Behar, a.g.e., s. 71-72.
[591] Duben, a.g.e., s. 150.

başına bir aile teşkiline mâni olduğundan iç güveysi olarak kabul olunmaklığımı arzu ederim."[592]

2. Yirmi yaşındayım. Memuriyetim Duyun-ı Umumiye'de olup seferberlik münasebetiyle ihtiyat zabiti bulunuyorum. Peder ve validem yoktur. (…) Zevcem (…) Ne pek zengin ne de fakir olmalı. Çünkü ne ben onu satın almış olayım ve ne de o beni satın almış olsun. Peder veyahut validelerinden biri berhayat olmak şarttır. Hâl ü vakitleri iç güveyliğine müsait olmalı. En büyük arzu-yı emelim beyan olunan şu şerait tahtında izdivaç etmektir.[593]
3. Sinnim yirmi sekizdir. Rütbem yüzbaşı ve pek karib bir atide terfi edeceğim kaviyyen memuldür. Asalet-i kalbiyeye ve mutavassıt bir aileye mensubum. Oldukça yakışıklıyım. Benden hiçbir şey talep etmeyen bir validem, bir zabit kardeşim var. Avrupa'nın müteaddit şehirlerinde bulundum ve tahsil ettim. Adab-ı muaşeret ve lisan-ı ecnebiyeye vâkıfım. Mevkiim parlaktır, gayet hassasım, vücutça hiçbir arızam yoktur. Tabiatım şendir. Namus dairesinde alafranga hayatı severim. Müskirat kullanmam. İçgüveysi olmak arzusundayım.[594]

İç güveysilik günümüz aile modeline uygun olmayıp yaygın olmasa da Osmanlı son döneminde sıklıkla karşılaşılan konak tipi ailede rastlanması ilginç değildir. Özellikle ele aldığımız zaman aralığında sürekli savaşların yaşandığını ve ekonominin iyi olmadığını düşünecek olursak ev kurmada zorlanacak çiftler için gayet anlaşılabilirdir. Yine de bu durumu ekonomik ve sosyal statü atlama aracı olarak kullananların da var olduğunu belirtmek gerekir.

4.9. Çokeşlilik

Osmanlı toplumu ve evlilik söz konusu olduğunda akla ilk gelen olgulardan olan çokeşlilik; düşünüldüğü kadar yaygın değildir. Özellikle İstanbul'da çok sınırlı bir

[592] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.
[593] *İzdivaç*, aynı, s. ön iç kapak.
[594] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.

çevrede karşımıza çıkmaktadır.[595] Fatma Aliye bu konuyla ilgili dinen; çok eşliliğin ancak ihtiyaç halinde tercihine izin verildiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra parmakla gösterilecek kadar az sayıda pratiğe aktarıldığını ifade ederek, sebep olarak da ekonomik problemi göstermiştir:

> "…bizde bir kadını kocası beslemez ve idare etmezse, o kadının mahkemeye başvurmaya hakkı vardır. Böyle durumlarda mahkemeler, erkeğe karısının nafakasını temin etmeyi emreder. Koca bu emri yerine getirmeye mecburdur"[596]

Buradan anlaşılacağı üzere, erkek her eşine aynı muameleyi yapmak zorunda olduğundan, ancak maddi durumu çok iyi olan kişiler çokeşli evlenmeyi tercih edebilmekteydi. Hatta D'Ohsson'a göre dört eşe kadar evlenen zenginlere de çok az rastlanılmaktaydı.[597]

İstanbul'a baktığımızda ise 1885-1907 yılları arasında %2.5'lik bir kesimin çokeşli olduğunu görmekteyiz.[598] İzdivaç Dergisi'nde de bu nitelikte sadece iki ilan bulunmaktadır. Bunlardan ilki; ilk eşi sakat kalmış ve çocuk sahibi olmak isteyen bir adama aittir.[599] Diğer ilan ise şöyledir:

> "Yüzbaşıyım. Otuz yaşındayım. Maaşımdan başka muhassasatım yoktur. İki çocuğum var, zevcem de vardır. Zevcemden memnun isem de evlenmek arzusundayım. Nazar-ı dikkati celbedecek kadar güzel ve yakışıklıyım. Elsine-i ecnebiyeye vâkıfım, uzun uzun seyahatler yaptım. Geçinmemiz pek âlâdır. Huyum iyidir, hoşgû, hoş meşrep bir zatım. Ev idaresine tamamıyla vâkıfım, fikr-i ticaretim de vardır. Nezafet ve intizamın âşığıyım. Piyano çalarım, saza aşinayım, mükemmel ud da çalarım. Refika-i müstakbelemde aradığım evsaf:
>
> **1.** Orta yaşlı bir hanımefendi ile izdivaç arzusundayım. Bakire ve seniyye olması şayan-ı kayt değildir.

[595] Duben, Behar, a.g.e., s. 254.
[596] Fatma Aliye, a.g.e., 2012, s. 49-50.
[597] D'Ohsson, a.g.e., s. 178.
[598] Duben, a.g.e., s. 147.
[599] Bkz.: "*Evlilik Yaşı*" başlığı altında yer alan ilk ilan, s. 129.

2. Erbab-ı servetten olması birinci şarttır. Refah hayat servetle mümkündür.

3. Bir konağı olması lazımdır. Ben herhâlde vefakâr, fedakâr bir zevç olacağım.

4. Memnun edemediğim takdirde iftirak şartıyla izdivaç ederim.

5. Refikamın gün görmüş, asil olması şarttır.

6. Güzellikten ziyade ahlak güzelliğine taraftarım.

7. Sükûneti sever ve az söyler bir kadın olmalı.

8. Yukarıda yazdığım gibi orta yaşlı olmasının ehemmiyeti yoktur. Nezafet ve intizama riayetkâr olması kâfidir.

9. Küçük çocuğu olmamalıdır, benim de bir buçuk ve üç buçuk yaşlarında iki çocuğum olduğundan rahatsızlığı mucip olacağı şüphesizdir.

10. Servetini hüsn-i idare ettirmek, namuskâr ve vefakâr, müdir-i müdebbir, mana-yı hayatı anlamış, yaşamasını ve yaşatmasını bilir bir zevce talip olanlar sürat-i mümküne ile idarehanede mahfuz adresime müracaat buyursunlar."[600]

4.10. Savaş Etkisi

XX. yüzyılın ilk çeyreği aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de son yıllarıdır. Bu dönem; Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi sürekli askeri mücadelelerle geçmiştir ve bu mücadeleler devleti ekonomik yıkıma sürüklemiştir. Savaşın tarih boyunca aynı zamanda sosyal bir olgu olduğunu ve toplumun her alanına sirayet edecek etkileri bulunduğunu düşünecek olursak aile ve evlilik kurumunu etkilemesinin kaçınılmaz olduğunu da görürüz. İlk akla gelen demografik etkiler olsa da daha önce bahsedildiği üzere ekonomik hayattaki cinsiyet rollerinde de birtakım değişikliklere sebep olmuştur.

Savaşta cephede yitirilen ve seferberlikte askere alınan erkek nüfus sebebiyle ekonomik hayatta kadınlar istihdam edilmeye başlanmış, erkeklerden kalan boşluğu doldurmuşlardır. Fabrikalara işçi olarak girmelerinin yanı sıra devlet dairelerinde de memur olarak çalışmaya başlayan kadınlar ticari hayatta da yer almaya başlamıştır.

[600] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, S.: 9, 3 Teşrin-i Evvel 1918, s. ön ve arka kapak arkası.

Hatta erkekler kadın berberlere tıraş olmaya başlamış, Sabah Gazetesi de bu durumu *"Erkeklerimiz şimdiden sakallarını kadınların ellerine vermeye başladılar"* [601] şeklinde alaya almıştır. Anlaşılacağı üzere savaş, kadının konumunu olumlu anlamda etkilemiştir. Mary Mills Patrick'in *"Medeni dünyanın tarihi gelişiminde Dünya Savaşı, kadınların özgürlüğünü her alanda hızlandırdı. Bu açıdan Türkiye gelişmiş olan ülkelerin arasında yer alır"* [602] cümleleri bu etkiyi ifade etmektedir.

Genç kadınlar I. Dünya Savaşı sırasında evlilik öncesindeki pasif rollerinden de kurtulmaya başlamışlardır. Önceden ailesinin uygun gördüğü ve babası ya da kardeşinin onayladığı erkeklerle evlilik yaparlarken, savaş sırasında tanımadıkları erkeklerle evlenmeyi reddetmeye başladıkları görülmüştür. [603] Hatta gençlerin bazı ortamlarda yüz yüze görüşerek tanışmalarına da müsaade edilmeye başlanmıştır.[604] Bu gelişmeler, kadınların ekonomik hayata dahil olarak kamusal alanda yer almalarından bir güç buldukları şeklinde yorumlanabilir.

Savaş, kadınların hak kazanımları açısından kayda değer bir etkiye sahip olsa da siyasi, ekonomik, sosyal ve toplumsal açılardan Osmanlı üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Örneğin nüfusun hızla azalmasına sebep olmuştur. Burada kastedilen sadece erkek nüfusu değildir. Çünkü savaş sebebiyle azalan nüfus sonucu evlilikler de aynı oranda düşmüş ve bu durum doğum oranlarını da etkilemiştir. Evlilik oranlarının düşmesi sadece savaşta kaybedilen erkek nüfusla da açıklanamaz. Evlenme yaşları da ekonomik yıkımın yol açtığı geçim sıkıntısından dolayı giderek artmıştır. Devlet ve aydınlar bu durumu tehlikeli algılamış ve savaşın sebep olduğu kayıplar ve göçler sonucu yaşanan bu demografik problemlere yönelmişlerdir. Evlilik için en uygun yaşın ne olduğuna dair yazılar yazıp, evliliğin kişisel bir adım olmasının yanı sıra toplumsal bir görev olduğunu da vurgulamışlardır.[605]

---

[601] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 231.
[602] Ayşen Müderrisoğlu, "Batılı Kadınların Osmanlı Hemcinslerine Yaklaşımı: Oryantalizm Perspektifinden "Özgürlük", "Harem" ve "Çok Eşlilik", *Kadının Değişen Dünyası (Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, s. 205. (Bkz.: Mary Mills Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda (Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, s.112.)
[603] Bay, a.g.e., s. 127.
[604] Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 94.
[605] Duben, Behar, a.g.e., s. 154.

Savaşın yol açtığı bu problem sadece Osmanlı Devleti'nde değil, tüm dünyada yaşanmaktaydı. Hatta çözüm olarak savaşta ölen erkeklerin kardeşlerinin, bu erkeklerin eşleriyle evlenmesi yöntemine başvurulmuştur. Pierre Bourdieu bu yöntemin savaşın etkisiyle azalan nüfusa çare olarak soyun devamı için uygulandığını ve geleneksel bir amaç taşımadığını belirtmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında bu şekilde çok fazla evlilik yapıldığını söyleyen Bourdieu, gençlerin de aileleri ve toplumun lehine bu uygulamayı sürdürdüğünü ve duygusal davranmadıklarını dile getirmiştir.[606] Bu yöntem *"levirat evliliği"*[607] olarak bilinmekle birlikte savaş zamanı Osmanlı'da da uygulanmış ve bu gibi durumlarda Anadolu'nun bazı bölgelerinde halen daha uygulanmaktadır.

XX. yüzyılın ilk yıllarında süregelen savaşlar, bu örnekler dışında birçok ailenin parçalanması, kadınların dul, çocukların ebeveynsiz kalması, zorunlu göç gibi trajik olaylara da sebebiyet vermiştir. Tüm bunlar I. Dünya Savaşı sırasında yayın yapan İzdivaç Dergisi'ndeki evlilik ilanlarına da yansımıştır. Örneğin bir ilan tam da bu konuyu ifade eder niteliktedir:

> "On altı yaşında bir kızım, Bulgaristanlıyım. Peder ve validem dahi dünyada kimsem yoktur, sekiz yaşında bir kardeşim vardı. Balkan Harbi'nden beri ölü mü diri mi haber alamıyorum. Muharebe esnasında muhacir olduk, yolda ailemden ayrıldım, bir daha buluşamadık sonradan esir olup öldüklerini haber aldım. Kibar bir aile nezdinde evlatlık gibi oturuyorum, ev geçindirebilirim, yaşı kırktan ziyade olmayan bir zevce talibeyim, tahsilim yoktur. Dört sene yanında bulunduğum kibar aile sayesinde terbiye, intizam ve kadınlık öğrendim. Methedecek kadar güzelim ev idaresini de bilirim kendine hakikatli bir can yoldaşı isteyen idarehanede mahfuz adresime müracaat edebilirler."[608]

Bu ilanda Balkan Savaşı sonucu annesiz ve babasız kalmış, kardeşinden ayrı düşmüş ve göç etmek zorunda kalmış on altı yaşında bir genç kızın çözüm yolunu evlilikte aradığını görüyoruz. On altı yaşında olmasına rağmen kırk yaşında bir erkeği

---

[606] Pierre Bourdieu, *Bekârlar Balosu*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009, s. 23.
[607] Bkz.: Tuğça Poyraz Tacoğlu, "Türkiye'de Gerçekleştirilen Geleneksel Evlilik Çeşitlerinin Nedenleri ve Evlilikler Üzerinde Törenin Etkisi" *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2011, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 118.
[608] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.

kabul edebiliyor oluşunun sebebi de aşikardır. Kimsesizliğini evlilik yoluyla bir yuva edinip aile kurarak gidermeyi amaçlamıştır. Günümüzde dahi evliliği kurtuluş yolu olarak gören birçok gencin olduğu zaten bilinmektedir. Bu ilan sahibi savaşın sebep olduğu tüm trajik sonuçları yaşamak zorunda kalmıştır.

Savaş sebebiyle erkeklerin seferberlik ilan edilerek askere alındığını belirtmiştik. Aşağıda örnek olarak verildiği gibi bazı ilanlar bu durumdan dolayı kendi mesleğini yapamayan kimselere aittir:

> "Pek zengin ve asil bir aileye mensubum. Sinnim yirmi birdir. Mesleğim ticarettir. Fakat ahval-i harbiye dolayısıyla ihtiyat zabitiyim."[609]

> "Yirmi yaşındayım. Memuriyetim Duyun-ı Umumiye'de olup seferberlik münasebetiyle ihtiyat zabiti bulunuyorum. Peder ve validem yoktur. Ressamlığa aşina ve heveskârım, mükey-yifata müptela değilim. Anadolu'da keşfettiğim ruhsat-ı resmiyeyi haiz antimuvan ve simli kurşun madenlerinin nısf-ı hissesine malikim. Talihimiz yardım ettiği takdirde harpten sonra istifade edebileceğiz." [610]

İhtiyat zabitliği ile ilanlarda sıkça karşılaşılmıştır. Savaş sırasında her an savaşa girebilecek şekilde hazır bulundurulan askerî birliğe mensup okumuş, eğitimli askerleri ifade etmektedir. Osmanlı Devleti bu askerlere subay eksikliğinden dolayı ihtiyaç duymuştur. Cumhuriyet dönemindeki yedek subaya tekabül etmektedir.[611]

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin başından geçen savaşlar toplumu ekonomik, demografik ve sosyal olarak sarsmış, kadınların yeni hak edinimlerine dolaylı da olsa katkı sağlarken, göçler, ailelerin parçalanması, evliliklerin bitmesi, gençlerin aile kurmada zorluk çekmeleri vb. problemler doğurmuştur. Tüm bu sorunlar da ilan örneklerinde görüldüğü üzere cihan harbinin yaşandığı dönemde dergiye yapılan müracaat yazılarına da yansımıştır.

---

609 "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918, s. ön iç kapak.
610 "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. arka iç kapak.
611 Bkz.: Mehmet Beşikçi, "İhtiyat Zâbiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar (1891-1930)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 13, 2011, s. 45-89.

5. İlanların Ampirik Analizi

Dergiye verilen ilanlardan sayısal analiz yapmak ve genellemek doğru olmasa da eldeki kodlarla ilan içerikleri analiz edildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 6: İzdivaç Dergisi'ndeki İlanların Kriterlere Göre Analizi

İLAN İÇERİKLERİNİN KRİTERLERE GÖRE ANALİZİ

MÜRACAAT EDENLER	YAŞ	FİZİKİ ÖZELLİK	EKONOMİK BEKLENTİ	EĞİTİM	EV İŞİ VE MESLEK	ALAFRANGA UNSURLAR	NAMUS	BEKÂRET	İÇ GÜVEYSİLİK
ERKEKLER	22	13	21	12	6	11	8	6	13
KADINLAR	11	2	10	1	4	-	2	-	1

Bu tabloda sadece kadınların ve erkeklerin müstakbel eşlerinden beklentilerine yer verilmiştir. Çünkü ilan sahipleri zaten kendi özelliklerinden bahsederken yaş, eğitim seviyesi, ekonomik durum, beceri ve meslekler gibi bilgilerini ifade etmişlerdir. Analiz için oluşturulan veri kodlarının ise ilanlarda sık rastlandığı tespit edilen unsurlar olduklarını daha önce söylemiştik.

Tabloyu incelediğimizde belirtilen beklentilere ilişkin erkek ve kadınların sayısında büyük fark olduğunu görüyoruz. Bu noktada dergiye verilen 68 ilandan yalnızca 23'ünün kadınlara ait olduğunun tekrar altını çizmek gerekir. Dergiye ilan veren erkek sayısı kadınların iki katıdır. Aradaki Daha doğru bir karşılaştırma adına tablonun yüzdelik dağılımını yapmak yerinde olacaktır:

Tablo 7: İlanlarda Kriterlerin Cinsiyetlere Göre Yüzdelik Dağılımı

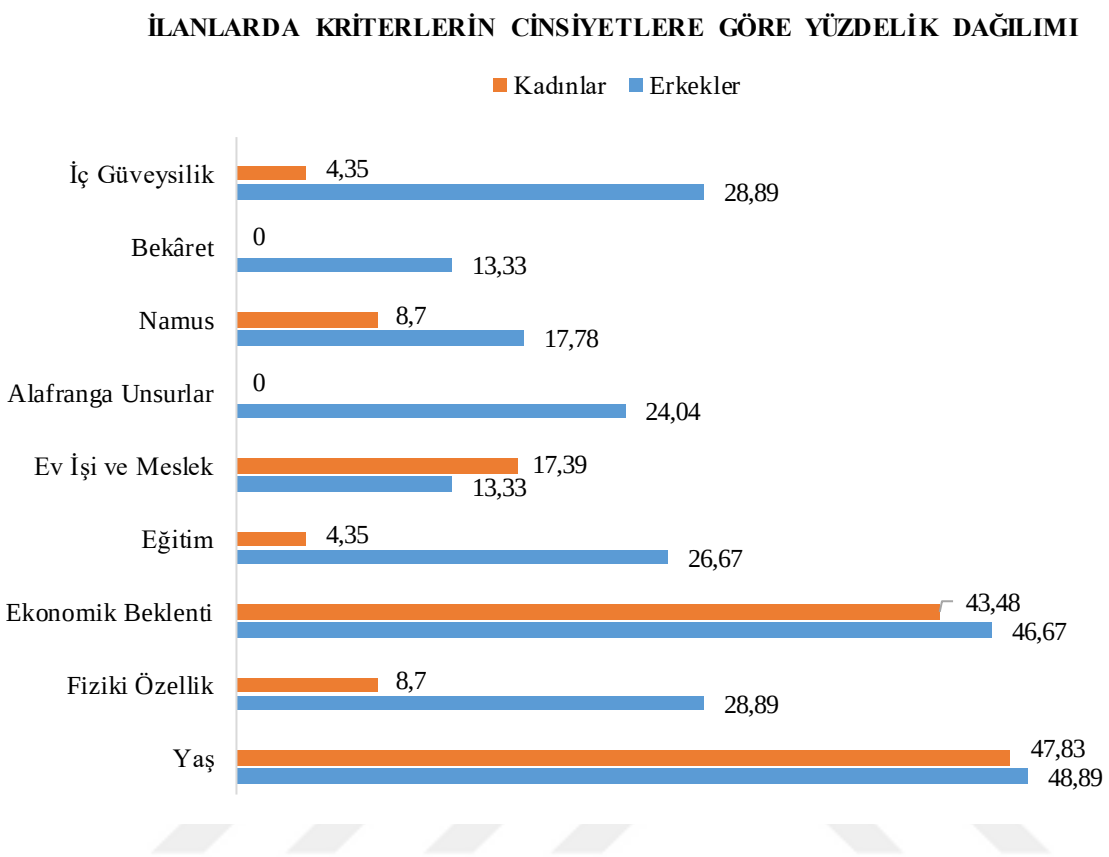

Yüzdelik dağılımları incelediğimizde evlilik yaşının her iki cinsiyetin verdikleri ilanlarda da en önemli kriter olarak görüldüğünü anlıyoruz. Bu sınır bazen belirli yaş aralıkları verilerek (18-25 arası gibi) bazen de asgari ya da azami bir yaş belirtilerek (20'den dûn olmasın, ya da 40'ını aşmamış gibi) çizilmiştir. Bazı ilanlarda ise ilan sahibi yaşını belirterek "sinnimle münasip" gibi beyanlarla evleneceği kişinin yaşına ilişkin kriterini ortaya koymuştur.

Evlilik yaşından sonra bir diğer önemli unsur olarak ekonomik beklentiyi görüyoruz. Kadın ve erkeğin karşı taraftan ekonomik beklentilerinin oranının bu denli birbirine yakın olması, konu aldığımız dönem için ilginç gelebilir. İkinci bölümde "*Siyasi Ortam"* ve "*Kadın Hareketi"* başlıkları altında bu konunun altyapısı verilmiştir. Özellikle derginin de yayın hayatında olduğu dönem olan I. Dünya Savaşı sırasında kadınların ekonomik hayatta yer almaya ve erkeklerden boşalan istihdam alanlarını doldurmaya başlamalarıyla "çalışan kadın" profili ortaya çıkmıştır. Evin geçiminden ve idaresinden sadece erkek sorumlu olabilir algısı yavaşça yerini daha müşterek bir hayat

düşüncesine bırakmaya başlamıştır. Erkeklerin evlenecekleri kadından ekonomik bir beklentide bulunmasında bu dönüşümün etkisi büyüktür. Ancak servetli ve varlıklı kadın isteğinin de oldukça fazladır. Maddi anlamda iyi durumda eşler isteyen erkeklerin birçoğunun; bu finansal iyiliğin aile kaynaklı servet olmasını istedikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla buradan yola çıkarak kadınların iş hayatındaki varlığı benimsenmiştir gibi bir yorum yapmak mümkün değildir. Erkeklerin evlilikte ekonomik bir ortaklık beklemelerindeki en büyük faktör; süregelen savaşlardan ötürü yaşanan geçim sıkıntısıdır. Bir kısmı maddi çeyiz diyebileceğimiz bir servet talep ederek, bir kısmı ise iç güveysilik yöntemiyle bu durumu çözmeye çalışmıştır. Dergiye verilen ilanlarda on üç erkeğin bu talepte bulunduğunu görmekteyiz. Ayrıca kızı adına ilan veren bir baba da iç güveysi bir damat istediğini belirtmiştir. Baba; kızının ekonomik anlamda mağdur olmamasını ve belli konforda sürdürdüğü hayatına devam etmesini istediğinden, erkekler ise tek başına ev geçindiremeyecek durumda olduklarından ya da sosyal statü atlama beklentilerinden dolayı iç güveysiliği tercih etmişlerdir.

Fiziki özelliklere ilişkin kriterlerde de erkeklerin bu durumu daha çok önemsediklerini görüyoruz. Bunun sebebi daha önce de bahsedildiği üzere dönemin güzel olan kadındır, erkeğin güzeli olmaz algısı olabilir. Sadece iki kadın evlenecekleri erkeğin fiziksel özelliklerine ilişkin kriter belirtmiştir. Bu kriter de zayıf olmamasıdır. Zayıf erkek hastalıkla ilişkilendirilmiş ve hasta bir eşin yükünü istemeyen kadınlar, eşlerinin zayıf olmamaları yönünde bir beklentide bulunmuşlardır. Öte yandan erkekler ise ten rengi, saç rengi, vücut tipi, boy gibi birçok ölçüte ilişkin istekte bulunmuşlardır. Erkeklerin fiziki görünüm ve güzelliğe daha çok önem verdiği gözlenmektedir.

Erkeklerin az bir kısmı ev idaresinde ve eş içi işlerde becerikli kadınlarla evlenmek istediklerini belirtmiştir. Geri kalanların böyle bir beklentide bulunmama sebebi dönemin anlayışında halihazırda zaten kadının evlilik içerisindeki görevi şeklinde düşündüklerinden kaynaklı olabilir. Dergiye ilan veren varlıklı erkeklerin imkanlarının bu işleri yapmak üzere bir hizmetçi tutmaya yetiyor oluşu da sebep gösterilebilir. Sonuç olarak sadece altı erkek bu konuyu kriterlerinden biri olarak ifade etmiştir. Kadınlardan ise dördü evlenecekleri erkeklerin mesleklerine ilişkin beklentilerini yazmışlardır. *"Esnaftan namuskar aile muhabbeti olan bir zâta*

talibim"[612] ya da *"Mesleği doktorluk, ticaret, avukatlık gibi serbest sanayilerden biri olursa daha iyi olur"*[613] gibi ifadeler örnek olarak gösterilebilir. Bu dört kadın gibi spesifik olarak meslek belirtmeseler de ilan sahibi bütün kadınların ev geçindirebilecek bir erkek aradıklarının da altını çizmeliyiz.

Erkek ilan sahiplerinde gördüğümüz bir diğer kriter olan eğitim de ekonomik beklentilerde olduğu gibi kadının hayatında yaşanan dönüşümün bir sonucudur. 19. yüzyıl sonları itibariyle kızların da sıbyân mektebi sonrası eğitim hayatına devam etmesiyle birlikte kadınlarda eğitim yaygınlaşmış, okur-yazarlık artmıştır. İlan sahiplerinin bazıları rüştiye (orta okul) seviyesinde tahsil isterken, bazıları da evlenecekleri kadınlardan yüksek tahsil beklemiştir. Bir kısmı da aile, ahlak, terbiye gibi konulara ilişkin kitapları okuyabilecek derecede okur-yazarlığın yeterli olacağını ifade etmiştir. Yine de erkeklerin artık evliliklerinde kültürel bir doyum arıyor oluşları da dönemin önemli gelişmelerindendir. Eğitimli kadınlarla evlenmek isteyen erkeklerin de okumuş, eğitimli ve kısmen üst sınıftan olduklarını da söylemek gerekir. Kadınlar ise ilanlarında eğitimi bir kriter olarak belirtmemişlerdir. Sadece ilan sahibi bir baba, kızı için verdiği ilanda müstakbel damadının âlî derecede tahsili olması gerektiğini yazmıştır. Kadınların eğitimli eşlerden çok ev geçindirebilecek erkekler talep etmeleri biraz ilan sahiplerinin sosyo-ekonomik durumlarıyla da ilişkilidir. Burada bahsedilen ilan sahibi baba üst sınıfa mensuptur ve kızının "dengi" olabilecek biriyle evlenmesini arzu etmektedir. Ancak ilan sahibi diğer kadınlar böyle bir sınıfsal avantaja sahip değildir. Bu sebeple öncelikleri geçim derdidir.

Tabloda görüldüğü gibi erkeklerin beklentide bulundukları ancak kadınların talep etmedikleri iki alan vardır. Bunlardan ilki alafranga unsurlardır. Daha önce de bahsedildiği üzere Batılılaşma sürecinde Osmanlı toplumunda benimsenmeye başlanan Avrupa'nın alışkanlıkları alafranga olarak tanımlanmıştır. İlan sahibi birçok erkek "alafrangameşrep" olduğunu, alafranga hayatı sevdiğini ve evleneceği kadının da böyle olmasını istediğini söylemiştir. Bunun yanı sıra bazıları da doğrudan dile getirmek yerine müstakbel eşinin piyano ya da keman çalması, Fransızca bilmesi gibi spesifik isteklerle de alafranga özelliklere sahip bir eş aradıklarını belirtmişlerdir. Kadınların ise

[612] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918, s. arka iç kapak.
[613] "İzdivaç İlanları", *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918, s. ön iç kapak.

bu yönde hiçbir talepleri olmamıştır. Zaten dergiye verilen ilanların genelinde kadınlar daha gerçekçi beklentiler içerisindeyken, piyano çalmalı, Fransızca bilmeli gibi uç denilebilecek istekler erkeklerden gelmiştir. Bu durum daha önce belirtildiği üzere müracaat eden kadınların sosyo-ekonomik statüleriyle de ilgili olabilir.

Kadınların talep etmeyip erkeklerin özellikle belirttiği bir diğer kriter ise bekârettir. Erkeklere ait birçok ilanda evlenecekleri kişinin bakire olması koşulu görülmektedir. Gerek Eski Türklerde gerek ise İslâm geleneğinde kadınlarda bakire ve bakire olmayan şeklinde bir ayrımı gidildiğini daha önce belirtmiştik. Bu olguların topluma yerleştiğini ve hala korunduğunu görüyoruz. İlan sahibi kadınların erkeklerde bekâret aramaması da bu kavramın sadece kadınlarla ilişkilendirildiğinin bir göstergesi olabilir. Ama namus kadınlar tarafından da ilanlarda kriter olarak belirtilmiştir. Kadınlar da erkeklerde "namuskâr" eşler aradıklarını ifade etmişlerdir. Kadınların bu kelimeye yükledikleri anlam doğruluk ve dürüstlükken, erkeklerin iffetli sözcüğünü de kullanmalarından bedenlerini koruyan kadınları kastettiklerini anlıyoruz. Bekâret ve namus kavramlarında kadınlarla özdeşleştirme şeklinde bir cinsiyet ayrımına gidildiğinden daha önce de söz etmiştik.

İncelediğimiz ilanların Osmanlı'nın gerçekliğiyle örtüştüğünü görmekteyiz. Osmanlı'da ev idaresini iyi bilen kadın ailesini ve kocasını memnun etmeyi başarır. Bunun sonucunda da kocası evine bağlı olduğu için alkol ya da kumar gibi alışkanlıklardan uzak durur. Ev işlerinin idaresinin ilanlarda karşımıza çıkması bu zihniyetin etkisi olabilir. Bunun yanı sıra kadınlar kocalarını eğlendirebilmelidir. İlanlarda alafranga beklentilere de tam da bu sebepten rastlamaktayız. Kadınların, kocalarıyla sohbet edebilmek ve onları kültürel anlamda doyurup tatmin edebilmek için eğitimli olmaları da gereklidir. Yani kadın eğitim, yaş, sosyoekonomik durum gibi kriterlerde erkekten farklı olmamalıdır. Ortak noktalar, mutlu bir evlilik için olmazsa olmazdır.[614]

[614] Nicole A. N. M. Van Os, "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", Edt.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (*Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*)*, C.: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 341-342.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında on bir sayılık İzdivaç Dergisi ele alınmıştır. Derginin ilk sayısı I. Dünya Savaşı devam ederken 6 Haziran 1918'de, son sayısı ise Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ertesi günü olan 31 Ekim 1918'de yayınlanmıştır. Basın hayatı kısa sürse de dergi; dönemin İstanbul'unun evlilik ve aileye ilişkin yapı ve anlayışlarının bir özeti niteliğindedir.

XX. yüzyıl Osmanlı toplumunun evlilik anlayışlarını ve evliliğe yönelik pratiklerini anlamlandırmayı ve sonrasında İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlar ile örneklendirmeyi amaçlayan bu çalışmada da dönemin aile ve evlilik kurumuna ilişkin zihniyeti ortaya konmuştur. İlanlar belirli alt başlıklarla kategorilendirilmiş ve bu başlıklar veri kodları olarak kabul edilip incelenmiştir.

Osmanlı toplumu evliliğe ilişkin geleneksel alışkanlık ve pratiklerinin bir kısmını korumaktadır. Örneğin; İzdivaç Dergisi'nde de görüldüğü üzere Eski Türklerden bu yana varlığını sürdüren namus ve bekâret anlayışı 20. yüzyılda da etken faktörlerdendir. Kadın ya da erkek ayırt etmeksizin ilan sahiplerinin büyük çoğunluğu kendilerine dair verdikleri bilgilerde namuskâr olduklarını özellikle belirtmişlerdir. Kadın ve erkeklerin eşlerinden beklentilerinde de bu kavramı görmekteyiz. Bazı genç kızlar bakire olduklarını belirtme gereği duyarken, ilan sahibi altı erkek özellikle bakire bir kadınla evlenmek istediklerini ifade etmişlerdir. Namus ve bekâret Geç dönem Osmanlı toplumunda da hala önem teşkil etmektedir. İlanlarda aynı zamanda iş bölümünün geleneksel şekilde cinsiyetlere göre dağılımının da örnekleri yer almaktadır. Kadınlardan ev işlerinin idaresi beklenirken, erkekler için ev geçindirebilmeleri ölçüt olarak belirtilmiştir. Yani Osmanlı toplumu kadının bedenine yönelik kontrol ve denetim anlayışını ve cinsiyet temelli rol dağılımı gibi geleneksel anlayış ve pratiklerini korumaktadır.

Çalışmada XX. yüzyılda kadının evlilik kurumundaki konumunda değişimler gözlendiği sonucuna ulaşmaktayız. İzdivaç Dergisi'ne kadınların ilan verebilip kriter belirtebilmeleri bile bu durumun en büyük göstergelerindendir. Batılılaşma sürecinden itibaren kadınların eğitim hayatlarına devam etmeleri, alafranga yaşam tarzının toplumda yayılım alanı bulması, kadının kılık ve kıyafetinde yaşanan değişim, kadın

dergilerinin çıkması ve sayılarının çoğalması, okur-yazar kadın oranındaki artış, aydınların kadın, evlilik ve aile üzerine yazılarının yenilikleri destekleyerek yayılmasına yardımcı olmaları, II. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlükçü ortam, I. Dünya Savaşı sebebiyle boşalan istihdam alanlarına kadınların yerleştirilmesi gibi gelişmeler, konumları ev içiyle sınırlı kadınları; kamusal alanda daha görünür kılmıştır. Tüm bunların sonucunda kadının söz hakkı sahibi olacağı yeni bir eş seçim ve evlenme yöntemi ortaya çıkmıştır: ilan yoluyla evlilik. Avrupa'da halihazırda uygulanan bu yöntem, XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde de görücü usulü evliliğin yavaş yavaş terk edilmesine ve kadınların eşlerini belirli özellikler beyan ederek seçebilmelerine fırsat vermiştir. Kadın talep edilen taraf iken artık talep edebilen konuma gelmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra himaye eden erkek ve itaat eden kadın anlayışında da bir değişim yaşanmaya başlamıştır. İç güveysi sayısının ve bu arzuda olanların artması bu durumun bir göstergesi olabilir. Dönemin erkekleri artık bu anlayışı çok da önemsememektedir. Ayrıca kadının da ev ekonomisine katkıda bulunmasıyla birlikte itaat-himaye ilişkisinin aksine daha müşterek bir hayat söylemi ortaya çıkmıştır. Bu noktaya gelmesinde bahsedildiği üzere I. Dünya Savaşı'nın etkisi büyüktür.

XX. yüzyıl Osmanlı toplumunda evliliğe yüklenen soyun ve toplumun devamı, meşru ilişkinin gereği vb. geleneksel anlamlar benimsenmeye devam ederken, yalnızlığı önleme gibi daha bireyci bir perspektif de kazandırılmıştır. İlan kriterlerinden anlaşıldığı üzere evlilikler daha bireysel amaçlar adına ve bu çerçevede gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Evliliğin, Osmanlı Devleti ile paralel olarak XIX. yüzyıldan itibaren yaşadığı yapısal dönüşümün etkisi XX. yüzyılda yayınlanmış bir dergide kendini göstermiştir. Dergi; Batılılaşma, alafranga hayat, savaşların etkileri, toplumsal cinsiyet rolleri gibi unsurların yanı sıra XX. yüzyıl Osmanlı toplumunun yaşadığı ikilikler, karışıklıklar ve yeniliklerin bir özetini sunmaktadır. Eş seçimi, toplumun evliliğe bakışı, evlilik hayatında yaşanan değişimler gibi soruların tamamı da İzdivaç Dergisi'nde yer alan ilanlar üzerinden örneklendirilip cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Dönemin süreli yayınları daha önce de açıklandığı üzere bir sosyal platform niteliği taşımaktadır. Yakın dönemde insanların gündüz kuşağı evlilik programlarında

yapmaya çalıştığını bir asır öncesinin insanları bir dergi üzerinden denemiştir. Günümüzde de teknolojinin imkanları çerçevesince ilişki ve evlilik amacına hizmet eden birtakım uygulamalar kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal medya üzerinden tanışmalar sonucu yapılan evlilikler de bugünün olağanı haline gelmiştir. Farklı mecralar olsalar da hizmet ettikleri amaç aynıdır. İnsanlar görücü usulü evliliklerle işlerini şansa bırakmak istemeyip daha sağlam, mutlu ve huzurlu bir yuva kurmak adına akılcı bir yaklaşımla en baştan kendi özelliklerini ve aradıkları kriterleri belirterek evlenmeyi tercih etmişlerdir. Bu yöntemin toplum tarafından ne denli benimsendiği sorusunu cevaplayacak bazı unsurlar mevcuttur. Örneğin Ömer Obuz'un daha önce de bahsedilen; *"Akşam"*, *"En Son Havadis"*, *"Haber Akşam Postası"* ve *"Kelepçe"* gibi Cumhuriyet döneminin süreli yayınlarında yer verilen evlilik ilanlarını incelediği bir çalışması vardır. Bu çalışmada 1950 ve 1960'larda da bu yöntemin uygulandığını görebiliyoruz. Bunun yanı sıra Oktay Arayıcı'nın yazdığı oyundan uyarlanan, 1987 tarihli *Rumuz Goncagül* filmi de aynı yöntemle evliliğin 1980li yıllarda da uygulandığının göstergesidir. Filmde Gülsün (Türkan Şoray), Goncagül rumuzuyla bir gazeteye evlilik ilanında bulunur ve film, müracaatına karşılık gelen 261 mektubu incelemesi ve adaylarla görüşmesi üzerine kuruludur. Gülsün'ün ilanı İzdivaç Dergisi'ne verilen ilanlarla oldukça benzerlik göstermektedir:

> "Otuz yaşlarında bir aile kızıyım. Ev işlerini becerir, güzel yemek pişiririm. İlkokul mezunuyum. Babam vefat ettiği için annemle kendi evimizde oturmaktayız. Ahlaklı, geçimliliği olan biriyle evlenmek istiyorum. İç güveyi de olabilir."

Bu yöntemin 1980'li yıllarda dahi varlığını sürdürmesiyle, belirtilen özellik ve kriterlerin bu denli benzeşmesinin sebeplerinin anlaşılması ve TV programı, uygulamalar gibi günümüzde de aynı amaçla kullanılan izdüşümleriyle karşılaştırılarak anlamlandırılması sosyoloji araştırmalarıyla mümkündür. Bu doğrultuda elinizdeki tez çalışmasının da evlilik alanında yapılacak mikro tarih çalışmalarına ve sosyoloji araştırmalarına katkı sağlaması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı: 1, 6 Haziran 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı: 2, 20 Haziran 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı:3, 4 Temmuz 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı: 4, 4, 18 Temmuz 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı: 5, 1 Ağustos 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı: 6, 15 Ağustos 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı: 7, 29 Ağustos 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı: 8, 12 Eylül 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu, *İzdivaç*, Sayı: 9, 3 Teşrin-i Evvel 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu *İzdivaç*, Sayı: 10, 17 Teşrin-i Evvel 1918.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu *İzdivaç*, Sayı: 11, 31 Teşrin-i Evvel 1918.

ABACI, Nurcan, "Her Dâim Mudârib: Anayerliliğinin Öncülerinden Şahsiyet Sahibi Konyalı Hatice'nin Kendine Koca Alması ve Çalıştırmasının Hikâyesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 322, Ekim 2020, s. 40-43.

ABACI, Zeynep Dörtok, *Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri (Toplum Hayatı)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

ADAK, Nurşen, *Değişen Toplumda Değişen Aile (Sosyolojik Yaklaşımlar)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2022.

ADIVAR, Halide Edip, *Handan*, İstanbul: Can Yayınları, 2022.

AHMET MİTHAT EFENDİ, *Felâtun Bey ile Rakım Efendi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021.

AHMET MİTHAT EFENDİ, *Felsefe-i Zenan (Letaif-i Rivayat)*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018.

AKAGÜNDÜZ, Ümit, "II. Meşrutiyet Yıllarında Kadının Değişen Toplumsal Konumu (1908-1918)", *Kadının Değişen Dünyası (Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918)*, Edt.: Ayşen Müderrisoğlu, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, ss. 25-62.

AKSOY, Hasan, "Kınalızâde Ali Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2022, https://islamansiklopedisi.org.tr/kinalizade-ali-efendi (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

AKYÜZ, Jülide, "Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Öğesi Olan Mehir Hakkında Bazı Düşünceler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (37), 2005, ss. 213-230.

ALIEV, Saleh Muhammedoğlu, "İbn Fadlân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1999, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-fadlan (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

ALİYE, Fatma, *Muhadarat*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.

ALİYE, Fatma, *Osmanlı'da Kadın*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.

ARENDT, Hannah, *İnsanlık Durum*u, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

ARIÉS, Philippe, DUBY, Georges, *Özel Hayatın Tarihi 5 (Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze)*, Çev.: Şehsuvar Aktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

ÂŞIK PAŞAZÂDE, *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz. N. Atsız, MEB Yayınları, 1992

AVCI, Yasemin, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 21, 2007, ss. 1-18.

AYDIN, M. Âkif, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

AYVERDİ, Samiha, İbrahim Efendi Konağı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2022.

BAY, Abdullah, Klasik Osmanlı Ailesi ve Değişim, İstanbul: Kriter Yayınları, 2018.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz.: Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

BERKTAY, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

BERKTAY, Fatmagül, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminiz", Edt.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (*Cumhuriyete Devreden Düşünce

Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi), C.: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 348-362.

BEŞİKÇİ, Mehmet, "İhtiyat Zâbiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar (1891-1930)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 13, 2011, s. 45-89.

BİÇAK, Sedat, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV. Yy)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

BOCK, Gisela, *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, Çev.: Zehra Aksu Yılmazer, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.

BOURDİEU, Pierre, *Bekârlar Balosu*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009.

BULUT, Faik, *İttihat ve Terakki'de Milliyetçilik, Din ve Kadın Tartışmaları*, C.: 1, İstanbul: Su Yayınları, 1999.

BUTUROVİÇ, Amila, SCHICK, Irvin Cemil, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Büyük Sözlük (Fransızca/Türkçe), "mourse", Milliyet Gazetesi Yayınları, 1990.

CEVDET PAŞA, *Tezâkir (21-39)*, C.: 2, Yay. Haz.: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

CİN, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974.

COONTZ, Stephanie, *Marriage, a History (How Love Conquered Marriage)*, London: Penguin Books, 2005.

CORA, N. İpek Hüner, "Edebi Tahayyüller ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:314, Şubat 2020, ss. 42-46.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.

ÇALIŞKAN, Osman, "Kamusal Alan Bağlamında Ağ Toplumu ve Yeni Kamusal Alan Arayışı", *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2014, ss. 41-62.

ÇERÇİNLİ, Meliha Nur, "Gelenekselden Moderne Kontrolden Kabule Geçiş Sürecinde Erkeğin Gözünden Kadının Dönüşüm Süreci", *Kadının Değişen Dünyası (Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918)*, Edt.: Ayşen Müderrisoğlu, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, ss. 62-84.

ÇİFTÇİ, Oya, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", *Türk Toplumunda Kadın*, Der: Nermin Abadan Unat, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1982.

DAVIS, Fanny, *Osmanlı Hanımı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

DEMİRCİOĞLU, Sümeyye, "Türkiye'de Namus Olgusuna Bakış: Sosyolojik ve Hukuki Analiz", *Sosyolojik Düşün*, Cilt: 6, Sayı: 2, Aralık 2021, ss. 204-236.

DEMİRDİREK, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: Ayizi Yayıncılık, 2011.

DİA, "Kutadgu Bilig", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kutadgu-bilig (Erişim Tarihi: 17.09.2022)

D'OHSSON, M. de M., *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, Çev.: Zehran Yüksel, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.

DOĞAN, İsmail, *Türk Aile Sosyolojisi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2016.

DOĞRAMACI, Emel, Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

DUBEN, Alan, *Kent, Aile, Tarih*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

DUBEN, Alan, BEHAR, Cem, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile, Doğurganlık 1880-1940*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014

DUBY, Georges, PERROT, Michelle, *Kadınların Tarihi (Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere)*, Cilt: 1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.

DUBY, Georges, PERROT, Michelle, *Kadınların Tarihi (Orta Çağ'ın Sessizliği)*, Cilt: 2, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.

DUBY, Georges, PERROT, Michelle, *Kadınların Tarihi (Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları)*, Cilt: 3, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.

DURKHEIM, Emile, *Ahlak ve Toplum*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2016.

DURKHEİM, Emile, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2013.

ECO, Umberto, *Çirkinliğin Tarihi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

ECO, Umberto, *Güzelliğin Tarihi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2016.

ELLİSON, Grace, *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*, çev. Yaşar Akın, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

ERARSLAN, Kemal, "Çağatay Edebiyatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1993, https://islamansiklopedisi.org.tr/gedayi (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

ERDAL, Kelime, "Halide Edib Adıvar'ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 2008, ss. 109-123.

ERDOĞAN, Türkan, "Türk Atasözlerinde Aile Değerlerinin Ele Alınışı Üzerine Sosyolojik Tespitler", *Altay Toplulukları Aile ve Aile Değerleri*, Edt.: İ. Şahin, F. Solak, G. Ercilasun, M. B. Çelik, A. Taşbaş, E. Taşbaş, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2019, ss. 377-397.

ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

ERİKSEN, Thomas Hylland, *Küçük Yerler, Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji*, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2009.

ERSÖZ, Aysel Günindi, "Özel Alan/Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın" Doğası" ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, ss. 80-102.

ESEN, Nükhet, "Türk Ailesindeki Değişimin Romanımıza Yansımaları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 660-676.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018.

GOFFMAN, Erving, *Kamusal Alanda İlişkiler (Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri)*, Ankara: Heretik Yayınları, 2019.

GOODY, Jack, *Avrupa'da Aile*, Çev.: Serpil Arısoy, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.

GÖÇEK, Fatma Müge, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü (Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişim)*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.

GÖKÇE, Birsen, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", Editör: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, *Aile Yazıları 4 (Evlilik Kurumu ve İlişkileri)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, ss. 385-401.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Dede Korkut", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1994, https://islamansiklopedisi.org.tr/dede-korkut (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)*, Ankara: 1982.

GÜLER, Ali, "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 69-81.

GÜNAY, Umay, "Türk Masallarında Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 616-625.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, Boşanmış Kadın (Mutallâka), İstanbul: Atlas Kitabevi, 1971.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Hazan Bülbülü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, Şıpsevdi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

HABERMAS, Jürgen, "Kamusal Alan", *Kamusal Alan*, Edt.: Meral Özbek, İstanbul: Hil Yayınları, 2004.

HABERMAS, Jürgen, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev.: Tanıl Bora, Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

HAMİD, Halil, "İslamiyet'te Feminizm", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 1050-1055.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Jön Türkler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2001. https://islamansiklopedisi.org.tr/jon-turkler (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

HÉRİTİER, Françoise, PERROT, Michelle, AGACİNSKİ, Sylciane, BACHARAN, Nicole, *Kadınların En Güzel Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.

HOBSBAWM, E. J., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mil, Gerçeklik"*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

HOWARD, George William Frederick, *Türk Sularında Seyahat*, Çev.: Şevket Serdar Türet, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978.

IMBER, Colin, *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Edinburgh University Press, 1997.

İbn-i Fadlan Seyahatnamesi, Haz.: Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.

JAESCHKE, Gotthard, "Türk Hukukunda Evlenme Akdinin Şekli", Edt.: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, *Aile Yazıları 4 (Evlilik Kurumu ve İlişkileri)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, ss. 19-45.

JENKINS, Hester D., *Kafesin Ardındaki Türk Kadını*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

KAÇALİN, Mustafa S., "Dîvânü Lugati't-Türk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1994, https://islamansiklopedisi.org.tr/divanu-lugatit-turk (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

KARAASLAN, Arzu, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2015, ss. 186-199.

KARABEKİR, Kâzım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 219, 2002, ss. 27-40.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923),* İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

KARAMAN, Hayrettin, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 385-395.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Kiralık Konak*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

KARPAT, Kemal, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

KASAP, Sevdagül, "Beyaz Konferanslar", Edt.: Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Feminizm)*, C.: 10, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, ss. 27-33.

KAZGAN, Gülten, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1979, ss. 137-170.

KAZIM, Şeyhülislâm Musa, "Hürriyet-Müsavat (Kadın Hakları)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 1042-1050.

KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ, *Ahlâk-ı Alâî*, Hazırlayan: Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, 1985.

KIRKPINAR, Leyla, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları, 2013.

Kubbealtı Lugatı, "damat", http://lugatim.com/s/i%C3%A7g%C3%BCvey (Erişim Tarihi: 26.01.2023)

Kubbealtı Lugatı, "tembihnâme", http://www.lugatim.com/s/tembihname (Erişim Tarihi: 17.12.2022.)

Kubbealtı Lugatı, "vâzı kanun", http://www.lugatim.com/s/vaz%C4%B1%C4%B1kanun (Erişim Tarihi: 17.12.2022.)

Kubbealtı Lugatı, http://www.lugatim.com/s/kad%C3%BCk (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi.

Kur'an-ı Kerim, Nisa Sûresi.

Kur'an-ı Kerim, Nur Sûresi.

Kur'an-ı Kerim, Rûm Sûresi.

KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923),* Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991.

KURT, İhsan, "Atasözlerinde Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 626-649.

KURT, Songül Keçeci, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı, *Belleten Dergisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: LXXIX, Sayı: 286, 2015, ss. 1073-1098.

KURTDAŞ, Emine Meliha, "Kadınların Omuzlarındaki Ağır Yük: "Güzellik"", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 39, 2021, ss. 220-259.

KURTOĞLU, Yasemin, Eski Orta Asya Türk Devletleri'nde Aile, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.

KUŞÇU, Ayşe Dudu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, ss. 173-191.

KUTLUATA, Zeynep, Balkan Savaşları'nın ve Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı'da Kadın Hakları Söylem(ler)ine Yansımaları, Edt.: Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Feminizm)*, C.: 10, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, ss. 68-78.

KÜÇÜK, Fatih, *14 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1080-1081/1669-1670) (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Mehmet Rauf, Genç Kız Kalbi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

MERNİSSİ, Fatıma, "Bekâret ve Ataerki", Der.: Pınar İlkkaracan, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

MÜDERRİSOĞLU, Ayşen, "Batılı Kadınların Osmanlı Hemcinslerine Yaklaşımı: Oryantalizm Perspektifinden "Özgürlük", "Harem" ve "Çok Eşlilik"", *Kadının Değişen Dünyası (Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918),* İstanbul: Kronik Kitap, 2021, ss. 170-210.

MÜDERRİSOĞLU, Ayşen, *Kadının Değişen Dünyası (Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021.

NİETZSCHE, Friedrich, *Tan Kızıllığı*, Ankara: İmge Kitabevi, 2014.

NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetname*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.

NURİ, Celal, "Türk Kadınının Vaziyet-i Hazırası", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 1060-1068.

OBUZ, Ömer, "Evliliğin Alafranga Yöntemi Evlilik İlanları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 331, Temmuz 2021, ss. 62-70.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Battal Gazi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 1992, https://islamansiklopedisi.org.tr/battal-gazi (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

ONAT, Nazım, Kamusal Alan ve Sınırları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

ONAY, Perihan, *Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1968.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021.

ORUÇ BEY, *Oruç Bey Tarihi*, Haz.: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, 1973.

OY, Aydın, "Türk Destanlarında Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 582-596.

ÖNAL, Mehmet Naci, "Evlenme Adetlerinin Türk Kültüründeki Yeri", *Gelin Kitabı*, Edt.: Emine G. Naskali, Aysel Güneş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019, ss. 235-279.

ÖZCAN, Azmi, *"Osmanlıcılık"*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, 2007, s.485, https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

PARK, Robert Ezra, Yalıtım ve Sosyal Temaslar *Sosyoloji Bilimine Giriş V*, Pinhan Yayınları, 2019.

PATEMAN, Carol, *Cinsel Sözleşme*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2017.

PATRICK, Mary Mills, *Son Sultanların İstanbul'unda (Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

PROUDHON, P. J., Aşk ve Evlilik, İstanbul: Öteki Yayınevi, 2017.

RAMSAY, Agnes Dick, *19. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'de Günlük Yaşam*, İstanbul: Say Yayınları, 2015.

RIZA, Ahmed, "Vazife ve Mesuliyet (Kadın) (1324, Paris)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 1035-1041.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.

RUSSELL, Bertrand, *Evlilik ve Ahlak*, İstanbul: Say Yayınları, 1996.

SAFA, Peyami, *Canan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.

SAİD HALİM PAŞA, *Buhranlarımız*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 197?.

SAMİ, Şemsettin, "Kadınlar (1311, İstanbul)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 1026-1032.

SAMİ, Şemsettin, *Kadınlar*, yay. Haz. İsmail Doğan, Ankara, 1996.

SAMİ, Şemsettin, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.

SANCAR, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

SAYIN, Önal, "Aile İçi İlişkilerin Toplum ve Birey Boyutunda Çözümlenmesi", Edt.: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, *Aile Yazıları 4: Evlilik Kurumu ve İlişkileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, ss. 531-549.

SAYIN, Önal, *Aile Sosyolojisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020.

SENNETT, Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

SEYİDOĞLU, Bilge, "Türk Mitolojisinde ve Efsanelerinde Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Cilt: 2*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 571-581.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz, "İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek; Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları" *Atatürk Dergisi* 2.1, 2013, ss. 25-55.

ŞİNASİ, İbrahim, *Şair Evlenmesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

TACOĞLU, Tuğça Poyraz, "Türkiye'de Gerçekleştirilen Geleneksel Evlilik Çeşitlerinin Nedenleri ve Evlilikler Üzerinde Törenin Etkisi" *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2011, ss. 114-143.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *l9'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul, 1982.

TAŞKIRAN, Tezer, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973.

TAYANÇ, Füsun, TAYANÇ, Tunç, *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Toplum Yayınevi, 1977.

TDK Güncel Türkçe Sözlük, “iffet”, https://sozluk.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 25.01.2023).

TDK Sözlük,”istihale”, https://sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.11.2022).

TOPRAK, Zafer, “II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 216-227.

TOPRAK, Zafer, “Osmanlı’da Alafranga Evlenme İlanları”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 51, Mart 1988, ss. 44-46.

TOPRAK, Zafer, “Psikoloji'den Sosyoloji'ye Türkiye'de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 238, Ekim 2013, ss. 22-23.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap ve Travma (1908-1928)*, İstanbul: Doğan Kitap, 2017.

TÖRE, Enver, “Türk Ailesindeki Değişmenin Tiyatromuza Yansımaları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* Cilt: 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 677-700.

TUCKER, Judith E., İslam Hukukunda Kadın, Aile, Toplumsal Cinsiyet, İstanbul: Açılım Kitap, 2015.

TUĞ, Başak, “Osmanlı Mahkemelerinde Âkile, Baliğa ve Reşide Kahramanlar” *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 314, Şubat 2020, ss. 46-54.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1850-1952*, İstanbul, 1952.

TUNÇAY, Mete, “Zorunlu Evlilik Yasa Teklifi (1922) Birinci Meclis'te Erkekleri Zorla Evlendirme Girişimi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 116, Ağustos 2003, ss. 22-26.

TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

TÜCCARZÂDE İBRAHİM HİLMİ, “Aile Hayatımızda Avrupalılaşmanın Tesiri (1332, İstanbul)”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 1073-1079.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 29-66.

UBICINI, J.H.A., *1855'de Türkiye*, Cilt: 2, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

UNAT, Nermin Abadan, *Türk Toplumunda Kadın,* Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1982.

ÜLKER, Çiğdem, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarında Kadın ve Evlilik Tartışmaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 26, 2016, ss. 33-56.

VAN OS, Nicole A. N. M., "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", Edt.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (*Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*)*, C.: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 335-348.

WOLLSTONECRAFT, Mary, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

YAKUT, Esra, "Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, ss. 1-23.

YALOM, Marilyn, *Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi*, İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2002.

YAŞA, Fırat, "Sazlıktan Kadı Mahkemesine Bir Serencam: Köylülerin Divane Hamza ile İmtihanı", *İmparatorluğun Öteki Yüzleri (Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar)*, Edt.: Fırat Yaşa, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020, ss. 93-107.

YAŞAR, Fatma Tunç, "Evliliği Kolaylaştırmak: Geç Dönem Osmanlı'da İzdivaç İlanları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), 2019, ss. 2591-2609.

YAZICI, Tahsin, "Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995, https://islamansiklopedisi.org.tr/bezm-u-rezm (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

YILDIZ, Naciye Ata, "Altay Destanlarında Eş Olarak Kadın Tipolojisi", *Altay Toplulukları Aile ve Aile Değerleri*, Editörler: İ. Şahin, F. Solak, G. Ercilasun, M. B. Çelik, A. Taşbaş, E. Taşbaş, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2019, ss. 489-509.

ZILFI, Madeline C., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840),* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.

EKLER

EK 1 İzdivaç Dergisi'nden Bazı Örnekler

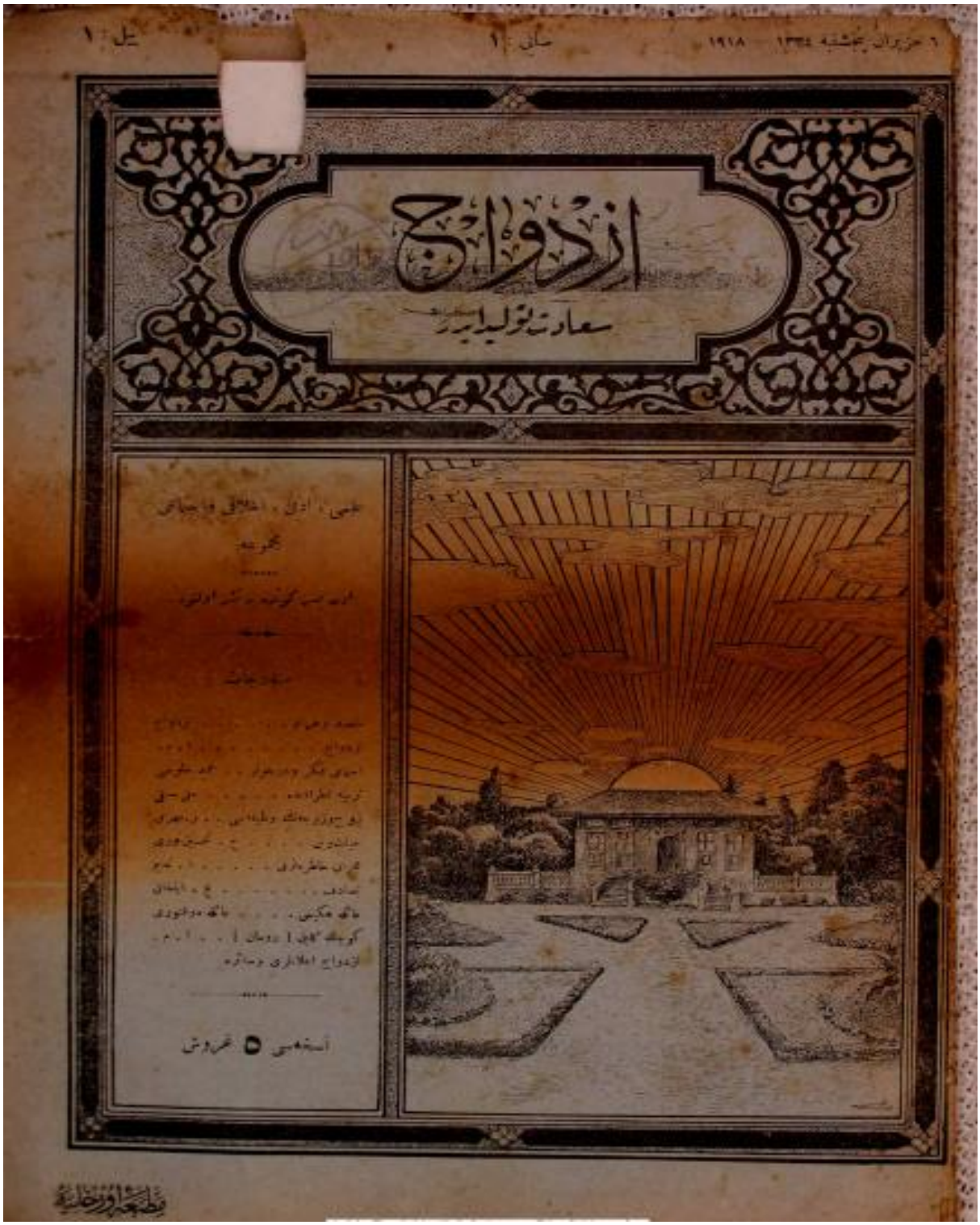

Görsel 4:İzdivaç Dergisi'nin Kapak Örneği

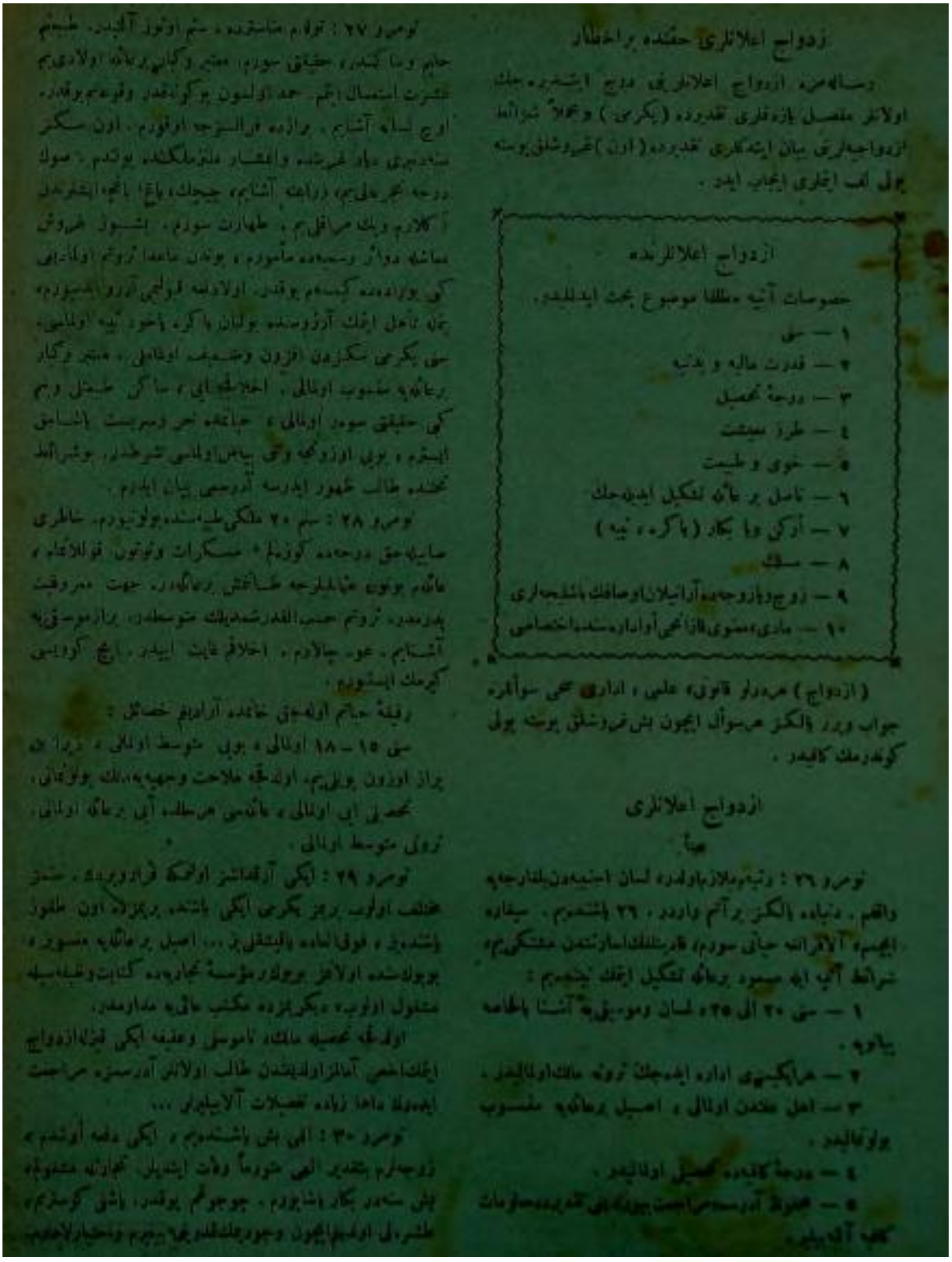

ازدواج اعلانلری حقنده بر اخطار

رساله‌مزه ازدواج اعلانلرینی درج ایتمکده‌یز. جلب اولانلر مفصل بازه‌قلری تقدیرده (یکرمی) و مجملاً تبرانلد ازدواجیه‌لرینی بیان ایتدکلری تقدیرده (اون) غروشلق پوسته پولی لف ایتملری ایجاب ایدر.

ازدواج اعلانلرنده

خصوصات آتیه مطلقا موضوع بحث ایدیلیدر.

۱ — سن
۲ — قدرت مالیه و یدتیه
۳ — درجهٔ تحصیل
٤ — طرز معیشت
٥ — خوی و طبیعت
٦ — تامل بر عائله تشکیل ایدیوجك
۷ — ارکك ویا دیشی (یا کره، نیه)
۸ — سنك
۹ — زوج ویازوجه‌یه آرانیلان اوصافك مانندجه‌لری
۱۰ — مادی، معنوی فائدهٔ مخصوصه‌لری

(ازدواج) مرد ولو قانونی، علمی، اداری محی سوآلره جواب ویرر. بالکز هرسوآل ایچون بش غروشلق پوسته پولی گوندرمك کافیدر.

ازدواج اعلانلری

نومرو ۲۶ : رتبه‌دلازیاولدیغی لسان اجنبیه‌دن بلغارجه‌یه واقفم. دنیاده بالکز برآدم واردر، ۲۶ یاشندیم. سیفاره ایچمم، آلکلرانه حیاتی سودم، قارینلقلرامارتمدن متنفرم، شرائط آتیه‌ایه حائز بولنان برعائله تشکیل ایتمك ایستیورم:

۱ — سنی ۲۰ الی ۲۵، لسان وموزیقیه آشنا بالطامه یاخود.
۲ — هرایکیسی اداره ایدیجك ثروته مالك اولمالیدر.
۳ — اهل مکدن اولمالی، اصیل برعائله منسوب بولونمالیدر.
٤ — درجهٔ کافیده تحصیل اولمالیدر.
٥ — شرائط آتیه‌یه حائز بولنانلرك تقدیرده معلومات کلب آدرسینه یازیلری.

نومرو ۲۷ : تولدم متاخرده، سنم اوتوز آلتیدر. طبیعتم حاتم وما کندره حقیقی سودم، معتبر ویکانه برعائله اولادی‌یم. عشرت اجتماعیه‌م جمعه اولسون یوکوندن وقوعم یوقدر. اوج سنه‌ایه آشاغی، برادره قارشوجه اوقورم. اون سکز سنه‌دبری دیار غربنده واعتبار دنیامالکندن یوقدم. صوك درجه نجیب‌یم، دراعه آشاغی، جیجك، یاغ، باغچه ایشلرندن آکلارم ویك مراقلی‌یم. طهارت سودم. تشبث غروش معاشله دوار وسیعده مامورم، یوقدن ماعدا ثروتم اولانلرایی کی بولدیغم کیسه‌م یوقدر. اولادانه قولایجی آرزو ایتمیورم، یالکز تامل ایتك آرزوسنده بولنان باکره یاخود نیه اولمالی، سن یکرمی سکزدن الزون وصنعتی اولمالی، معتبر وکیار برعائله‌یه منسوب اولمالی، اخلاقلی‌یم، ساکن طبعلی ویم کی حقیقی سودن اولمالی، خانه‌ده نجی‌ویرمیت یاشایق ایستره، بوی اوزونجه وتنی بیاض اولمسی شرطدر. بوشرائط تحتنده طالب حضور ایدیسه آدرسمی بیان ایدرم.

نومرو ۲۸ : سنم ۲۰ ملکی طلبه‌سنده بولونیورم. خاطری صایه‌حق درجه‌ده کوزلم، مسکرات وتوتون قولانمام، عائلم یوقدر عیالیارچه طباتلی برعائله‌دن. حیات معروفیت پدرمدر. ثروتم حسب‌القدرشه‌یلك متوسطدر. بارموسیقی‌یه آشنایم. عود چالارم. اخلاقم غایت اییدر. ایچ کوریسی کیرمك ایستیورم.

رقیهٔ خانم اولمق خاندهٔ آرادیغم خصائل:

سنی ۱۵ — ۱۸ اولمالی، بوی متوسط اولمالی، دیرلی پراز اوزون اولمالی، اوندجه ملاحت وجهیه‌یه مالك بولونمالی، تحصیلی ایی اولمالی، عائلمی هرحالده آیی برعائله اولمالی، ثروتی متوسط اولمالی.

نومرو ۲۹ : ایکی آرقداشز اولمق قرارویردك. سنز مختلف اولوب، برچوق نکرمی ایکی یاشنده برچوجك اون طقوز یاشنده‌در، فوق‌العاده باکیشقلی‌در... اصیل برعائله منسوب، بویولاشده اولانلر بوجوك‌بر مؤسسهٔ تجاریه‌ده کتابت وظیفه‌سیله مشغول اولوب، دیکرلرنده مکتب مالیه مدارمدر.

اولمق خصلتله مالك، ناموسلی وعفیف ایکی قیزلاازدواج ایچك‌اجمی آمللرلاولمیشدن طالب اولانلر آدرسمزه مراجعت ایده‌رلسه داها زیاده تفصیلات آلابیلیرلر...

نومرو ۳۰ : الی بش یاشنده‌یم، ایکی دفعه اوولدم، زوجه‌م بتقدیر الهی متوماً وفات ایتدیکی تجارتله مشغولم. بش سنه‌در بکار باشلیورم. چوجوغم یوقدر، باشی کوزلم، طلبه‌لی اولمیانلرون وجورعلشقدرجه‌یم وسیع‌الاخلاقم.

Görsel 5: İzdivaç Dergisi'nin İlan Sütunlarına Bir Örnek

Görsel 6:İzdivaç Dergisi'nden Edebi Metin Örneği (Küçük Gelin)

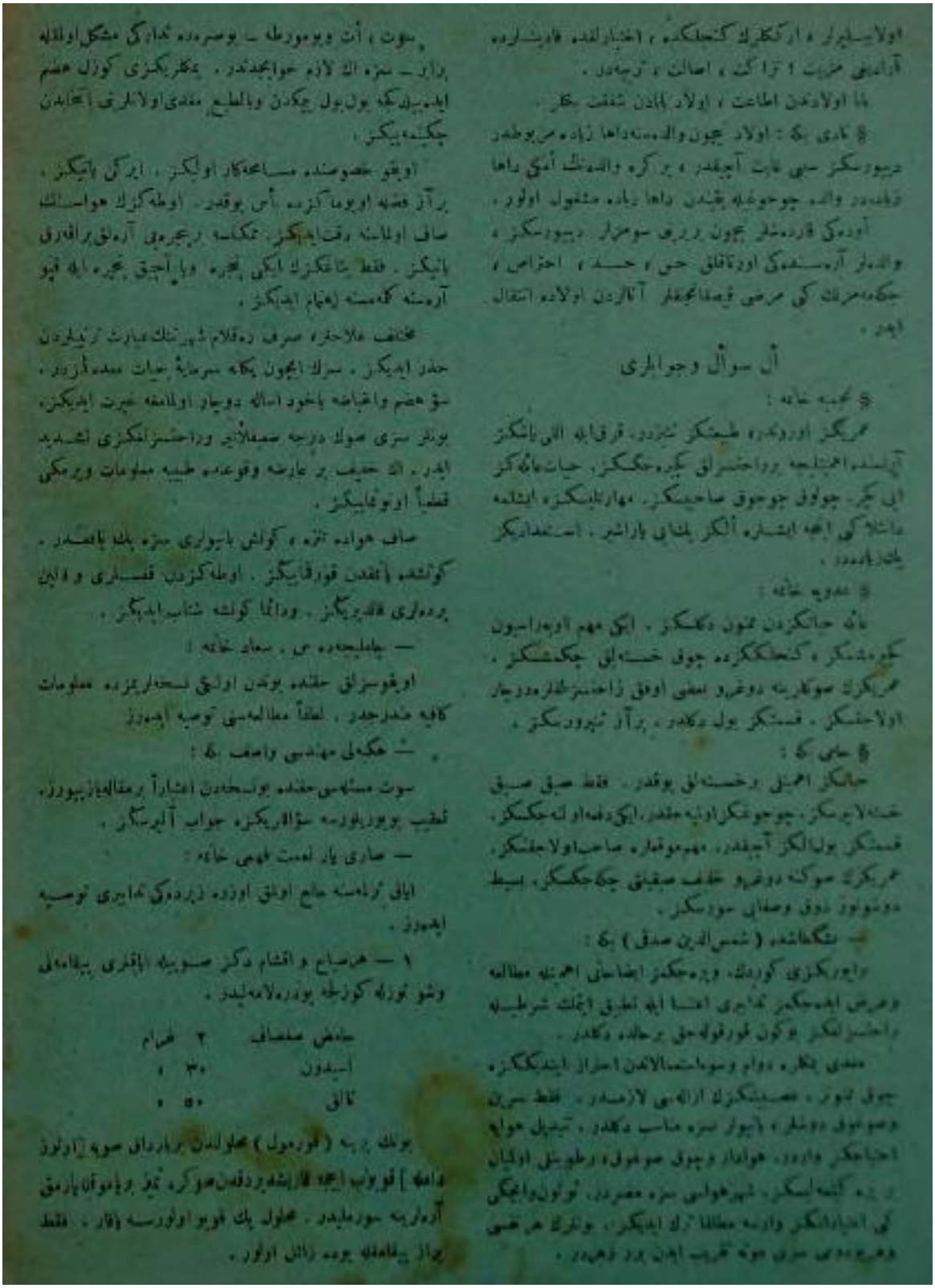

Görsel 7: El Sual ve Cevapları Sütunu

زمرهٔ حیوانیده وظائف تناسلیه

و

تکون رشیم

- تابعی -

تناسلك وظوع بولدیغمز ایچون ارکك (حیوان منویسی)، دیشیك (بیضه سی) موجود اولمسی و (القاح مثلی) اپدیورلرك اتحاد ایتمسی بولنماری لازمدر.

بناءین شو اوچ اساسی ده لایقیله کوزدن کچیرهلم:

بیضه. — (یونانجه)، عنصر مؤنثی تشکیل ایدن وعضولرك سائر عناصرینی تستاً یوجك برمحرمدن عبارتدر. جم وقطری حیوانات کوره مختلف ایدر. بوتون ذات الثدیا (عالی) حیوانلر ایچنده الك کوچوك بیضه نوع بشره عائد اولانلردر. برمیلیمترهلك بیکده ۱۳ ای قطرنده برکوردر. بیضانك اکثریسی خردهبین اعانهسیله کورولهبیلدیکی حالده طاووغك بالکز کوزله کورولندر.

شکل اعتباریله قطعی یوصفی یوقدر. اکثریا مدور بیضی اولورسهده بیضاً تام مقابله ارجل کاذب طارتمه استطاعتلری قویوردیکی واقعدر.

بیضه بیضاً عشایرلیسنده اکثریا نظر ایتدهمظروفدر. یوقسا ایچه وبا قالین اولادیکی کبی، دوزه وبخود چیقیکیده اولور. فقط محتطهسی سرت وتحفظا اولدیغی زمان، تقلیح ایتمهجك حیوان منویسك کیرمهسی ایچون بر قبوق (micropyle) حاویدر.

بیضهده احتیاط غذامی اولق اوزره اکثریا مبذول مواد آلبومینیدهدر بولنور. بوکا الیومیوك مثال طاووق یومرطهسیدر. اصل (بیضه) صاری قسمدر. بیاض متمم اولان موجود آلبومینی برمایعدر.

بیضهنك وروسنده موجود اولوب آلبومینوئیدهلرینی، مواد شحمیهدن ... دن عبارت — یومواد معدیه، رشیم الذات غذاسی تدارك ایتمیهجك برحالهکلنجهیه قدر اولك اسبوعهسی تأمین ایچوندر.

(ویتهلوس) نامی ویرلن یومانهنك مقداری یومرطهنك حجمنه تابعدر. ویتهلوسك مبذولیتی رشیمك شرائط تشوعاسیله صورت مستقیمهده علاقهدارلردر. تشوعا اوزرینده اساسیل تأثیری واردر.

مقداری آز اولدیغی زمان یوتون کتلهیه غایت رقیق

بیان طرزنده طاقیلمشدر. بالعکس زیاده اولدیغی حجرهلرده ویتهلوس خصوصی برموقع اشغال ایدر. یوجك طاووق یومرطهسنده پك آرزدر.

ویتهلوسدن عبارت اولان صاری زیاده آزدیغی ایچون بیضهنك قسم اعظمنی قابلاروالاگك طرفندهدر. اکثریا محیطنده اصل (بیضه) — cytoplasm دیکن برزکجك، قطعهجق تشکیل ایدر.

پیمسی آکلادیمز (بیضه) دائما برحجمدر. القاحك قرب ایتدیکی زمانلرده نومسی براز دهما متلیع وحویصل اولهرق کورولور.

حوین منوی — عضو مذکرك محصول افرازی اولان حوین منوی، بیضهنك تماماً عکسی اولان خواص واوصافی حائزدر.

هیی اوقات، احتیاط مواد مغذیهدن محروم، فوقالعاده متحرکدر. یوقارلرك برده بیضهنك اکثریا تك وبا محدود اولوشی ایله، حوین منوینك بالعکس هرداقهده میلیونلرجه بالغ اولان مقدارینی علاوه ایتمك لازمدر.

نوع بشرك برمیلیمتره مکعب مینسنده آلتمش بیك قدر حوین منوی بولندیغه کوره مردهمکی افرادده ایکی یوز میلیوه قریب برمقدار صرف ایتدیکی تعاقب ایدر.

حویمات منویه عجائزلرك پك کوچوك اولمسی حسبیله میکروسکوپسز کورولماری غیرممکن اولدیغندن آلتی ۱۷ نجی عصرك نهایتلریه طوغرو دقیق ومطالعهلری قابل اولمشدر.

شکل اعتباریله رأس، ذنب، وقطعهٔ متوسطه نامیله اوچ قسمه قابل تفریقدر. اولك طرفدهکی حفیف قباریق قسم رأس (باش)، بوکا مربوط اوزون متحرك قسم ذنب (قویروق) برایکی قطعهنك محل اتحادینده (قطعهٔ متوسطه) دینیر.

عمومیه یقین اولان شوشکلدن ماعدا مستثنا اولارق بعض اشکال سائرلرینده حائز اولایلیلر. استثنالرندن بیوك واسطوانی برشکل آك طرف کنارلرندن چیقمش اوچ داله قویروق واردر.

صولك تمثالنده، حویمات منویه حقنده، بایلان بلغه قدر تدقیقات ایدیلنلرك مبذول ومخلط برنیجه مالك اولدقلری دیکرلرینك انواعه کوره خیلجه خیلی دیکرلرندن دوچار اولدقلری آکلاشلمشدر. حوین منوینك تحولاتی ایله بیضهنك اشکال آرهسنده متقابل برتطابق موجوددر.

برچوق حیوانلرك حوین منویلری بیضهنك ثقبه کلدکلری

Görsel 8: Bilimsel Makale Örneği: Zümre-i Hayvanide Vezaif-i Tenasüliye ve Tekvin-i Rüşeym